

▶ EDITORIAL

Dan Pavel

▶ MINORITĂȚI

Jóhanna Kristín Birnir

István Horváth

István Haller

István Gergő Székely

Gyula Kozák

Stelu Șerban

Iulius Rostas

László Fosztó

Ovidiu Anemțoaicei

Jaomiasa Handy Francine

▶ SEMN DE ÎNTREBARE

Interviu cu

Csaba Ferenc Asztalos

▶ ARHIVA

Lavinia Beta

▶ ESEU

Emanuel Copilaș

▶ RECENZII

Sabin Drăgulin

Silviu Petre

George Vișan

Costinel Anuța

▶ SEMNALE

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE ȘI DE TEORIE POLITICĂ
EDITATĂ DE FUNDAȚIA SOCIETATEA CIVILĂ

NUMĂRUL 138
ANUL XVII
2009

Minorități

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmatelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

**La acest număr
și-au adus aportul
și cercetători de la
*Institutul
pentru Studiarea
Problemelor Minorită-
ților Naționale,
Cluj-Napoca***

Revistă editată de:

Fundația
Societatea Civilă

Apare lunar

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu
Daniel Chirot
Dennis Deletant
Anneli Ute Gabanyi
Gail Kligman
Steven Sampson
Lavinia Stan
Vladimir Tismăneanu
G. M. Tamas
Katherine Verdery

DIRECTOR

Stelian Tănase

REDACTOR ȘEF

Dan Pavel

SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE

Sabin Drăgulin

REDACȚIE

Cecilia Tohăneanu
Alexandru Radu
Aurora Martin
Nicolae Drăgușin
Ioana Paverman
Camelia Runceanu

TEHNOREDACTOR

Liviu Stoica

sferapoliticii@rdslink.ro
redactia@sferapoliticii.ro
<http://www.sferapoliticii.ro>

Sfera Politicii

NUMĂRUL 138, ANUL XVII, august 2009

Editorial

Minoritățile bine temperate. Repere pentru teoria democrației.....3
Dan Pavel

Minorități

Party Regulation in Central and Eastern Europe..... 13

Jóhanna Kristín Birnir

Politici lingvistice față de minoritățile naționale din România 1990-2008 29

István Horváth

Conflicte nesoluționate de aproape 20 de ani 34

István Haller

Reprezentarea minorităților în consiliile locale.....38

István Gergő Székely

Islam, identitate și integrare la musulmanii din România 48

Gyula Kozák

Catolicii din Moldova, Identitate civică și istorie orală..... 52

Stelu Șerban

Romii în România postcomunistă: mobilizare și discurs identitar 58

Iulius Rostas

De la practici de integrare la o filozofie a integrării romilor 69

László Fosztó

Minoritarul discurs al egalității de gen și invizibilii bărbați..... 74

Ovidiu Anemțoaice

Minoritățile în România postdecembristă..... 80

Jaomiasa Handy Francine

Semn de întrebare: Csaba Ferenc Asztalos..... 88

Aurora Martin

Arhiva

Arhivele Sfera Politicii - Cum l-a înștiințat Brejnev pe Ceaușescu de invazia
Cehoslovaciei în august 1968 90

Lavinia Betea

Eseu

Dincolo de teoria critică. O posibilă inserare a filosofiei politice habermasiene în
teoria relațiilor internaționale.....96

Emanuel Copilaș

Recenzii

Teroriștii Roșii..... 114

Sabin Drăgulin

Pino Casamassina, *Il libro nero delle brigate rose: Gli episodi e le azioni della piu nota
organizzazione armata dagli „Anni di piombo” fino ai giorni nostri*

Geometria puterii 116

Silviu Petre

Zbigniew Brzezinski, *Triada geostrategică. Conviețuirea cu China, Europa și Rusia*

Cum trebuie America să acționeze într-o lume post americană?..... 119

George Vișan

Fareed Zakaria, *The Post-American World*

Provocări la adresa unei relații de reciprocitate între lumea islamică și Occident 123

Costinel Anuța

Dumitru Chican, *Omul de după om: Islamul în contextul modernismului
și postmodernismului*

Semnale.....125

Index de autori.....127

Minoritățile bine temperate

Repere pentru teoria democrației

■ DAN PAVEL

The present article aims to highlight the existing interethnic relations and their nature at 20 years since the breakdown of Communism, in December 1989. In Romania, as being proved by the very recent concert of Madonna and by the football game between Steaua Bucuresti and Ujpest Budapest, this sort of conflicts still stand firm. And despite all the efforts made towards putting an end to these frictions, they still hold on, being based on feelings of hate and wrath.

Keywords:

Madonna, Roma people, Hungarians, hate, wrath

P

ărțile șubrede ale relațiilor interetnice din România au ieșit la iveală cu ocazia a două evenimente publice supermediatizate, petrecute la București, în vara lui 2009, cam la o lună distanță: un meci internațional de fotbal și un megaconcert pop. În mod normal, nimic legat de relațiile interetnice din România nu trebuia să tulbure niște evenimente care nu se petreceau în sfera politicii și nici măcar în cea electorală - un eveniment sportiv și un eveniment muzical. Tocmai de aceea, ele au un grad de autenticitate indiscutabil. Din motive de arhitectură argumentativă, nu am să prezint evenimentele în ordine cronologică. Evenimentele pe care am să le povestesc, analizez și comentez au o relevanță simbolică mai puternică decât zeci de sondaje de opinie și sute de texte compilate pe tema relațiilor interetnice. De ce? Pentru că au scos brutal la iveală, în evenimente aflate în centrul atenției, care au fost ulterior mediatizate în Europa, în lumea întreagă, o serie de mentalități colective și de comportamente autohtonice, care sînt de obicei negate, minimalizate și care rămîn adesea bine ascunse în fața sociologilor, politologilor, militanților civici și ziarștilor. Tocmai de aceea, detaliile contează. Conceptele și teoriile vor fi invocate ceva mai tîrziu.

Concertul Madonnei la București din 26 august 2009 a provocat huidu-

ieli ad-hoc și persistente controverse ulterioare pe o temă de nimeni anticipată, cel puțin în legătură cu respectiva ocazie: discriminarea țiganilor din România, din Europa Centrală și de Est¹. Totul s-a petrecut rapid, nepremeditat, dar despre consecințe se va vorbi multă vreme de acum încolo. Faptele au fost atât de simple, reacțiile atât de spontane, iar multe din comentarii atât de imbecile, încât au arătat brusc Europei și lumii întregi o realitate pe care ipocriții voiau să o țină ascunsă. Papparazzii, tot felul de așa-ziși „comentatori mondieni” și publicul au pîndit săptămîni întregi venirea pentru prima dată în țara noastră a Madonnei și concertul ei, așteptînd să speculeze măcar un detaliu scandalos cît de mic legat de viața scandaloașă a divei. Pe 15 august 2009, Madonna își planificase concertul în Varșovia, capitala Poloniei. Săptămîni de-a rîndul, zeci de mii de credincioși catolici, ierarhi din Biserica Catolică Poloneză, ba chiar fostul președinte al Poloniei, leghendarul lider al „Solidarității”, laureat al Premiului Nobel pentru Pace, Lech Walesa, au protestat împotriva aceluia „eveniment satanic”. Concertul fusese planificat chiar de Sfînta Maria, iar catolicii fervenți au încercat (fără succes) să interzică sau măcar să amîne concertul pentru o altă zi. Cei care au participat la concert erau tot catolici, dar nonfundamentațiști. Și Madonna s-a născut și a fost crescută într-o familie catolică americană din Michigan, cu ascendențe franco-italiene, dar mai tîrziu s-a convertit la secta evreiască Kabbalah².

Nimic din toată această tensiune prevestitoare de rele nu s-a repetat în pregătirea evenimentului de la București, unde publicului i se vînduseră bilete la concertul considerat cel mai spectaculos show al unui artist *single* din ultimul deceniu. Spre deosebire de Varșovia, nimic nu părea să stea în calea satisfacțiilor muzicale ale fanilor din România, nu se întrezărea nici un scandal. Cu toate acestea, tabloide care au ajuns la tiraje înspăimîntătoare au încercat să găsească răspunsuri la întrebarea dacă Madonna a făcut sex înainte de concert (și după). Și pe cînd se înghesuiau unii să o fotografieze și să o filmeze, măcar să surprindă ceva mai provocator de sub ținutele ei minimale, Madonna a trîntit comentariile ei despre discriminarea țiganilor. Nefamiliarizați cu antecedentele din întreaga carieră a „divei pop” în materie de militantism, în favoarea diferitelor cauze, cei care au criticat-o au folosit o varietate de argumente, al căror singur punct comun era

---

1 Ca să nu îngreunez lectura, nu voi include în referințele mele sursele din presă și de pe Internet, dar toate referințele care urmează (și multe altele) pot fi documentate în detaliu. Voi menționa însă un editorial pe care l-am scris cu acea ocazie și care a provocat multe reacții pozitive și reacții negative, semn că tema este în atenția multora: Dan Pavel, „Madonna și problema țigănească”, *Ziua*, 31 august 2009.

2 Tipic pentru stilul ei provocator a fost faptul că - încă de la începuturile carierei - ea, educată într-o familie catolică, a stîrnit (prin piese precum „Like a Virgin” sau albumul *The Immaculate Collection*) reacțiile virulente ale Bisericii Catolice și ale Vaticanului, chiar și ale Papei Ioan Paul al II-lea (primul papă polonez). Extravaganta artistă a reacționat convertindu-se la secta Kabbalah. Probabil că atacatorii vedetei pop nu știu cît de mult i-a enervat pe evreii ultraortodocși, care și ei au protestat împotriva muzicii ei și a reprezentațiilor ei „scandaloase.” Am menționat aceste fapte, pentru că anumite comentarii negative de pe site-urile de limbă română, de după concert, o făceau „jidăncuță” provocatoare și ateistă. Ceea ce nu înțelege promotorii *hate-speech*-ului anti-Madonna despre personajul care - în viziunea lor mărginită - ar încerca să-și salveze cariera „în prag de colaps”, este că „diva” are o personalitate ieșită din comun, care o face să încalce tabuurile chiar și cînd nu își propune. Întîmplător, am cunoscut în 1996, la San Francisco, la congresul anual al lui APSA (American Political Science Association), niște doctoranzi în political science, iar tema doctoratului lor era tocmai Madonna. La început, știind că este vorba despre un personaj născut în același an cu mine, ba chiar în aceeași zodie, am crezut că nu aud bine sau că este o glumă, dar cînd au intrat în detalii și am văzut ce fel de instrumente conceptuale și metodologice folosesc pentru analizarea „divei pop,” mi-am dat seama că resursele analitice și interpretative ale disciplinei sînt fabuloase. Poate că autorii mesajelor de ură ar trebui să își pună mai multe întrebări cu privire la o persoană care după ce trecuse de 30 de ani și era în viață a ajuns să fie subiect al unor teze de doctorat, la universități din cele mai serioase.

că se aflau pe lângă subiect. Într-o anumită parte a concertului, când au venit pe scenă niște muzicanți țigani/romi, „Regina muzicii pop” s-a adresat celor prezenți în limba romanes: *leila para tutes*. Apoi, i-a întrebat „ați înțeles ceea ce am spus?”. „Nu”, i-au răspuns ei. Madonna le-a tradus (în engleză); „înseamnă *dragoste nebună*,” iar apoi a continuat cu un comentariu scurt privind discriminarea țiganilor/romilor în această parte a Europei. Au început huiduielile, dar Madonna – cu toate că era șocată - nu s-a lăsat impresionată și a insistat asupra faptului că vrea să transmită un mesaj de toleranță. Huiduielile au continuat și mai tare¹. Madonna nu s-a lăsat, arătând că ea crede (precum cei mai mulți dintre americani) în egalitatea tuturor oamenilor, indiferent de rasă, orientare sexuală, religie. „Nu trebuie să discriminăm nici țiganii, nici homosexualii,” a încheiat Madonna.

Huiduielile din timpul concertului au fost urmate de huiduieli mediatice și pseudoculturale. Astfel, s-a declanșat (și nu se mai termină) o avalanșă de texte xenofobe, rasiste, naționaliste și anti-Madonna. „Cum îndrăznește această... [aici epitetele au variat, în funcție de gradul de ură, resentiment, incultură, autosuficiență]... să ne dea nouă lecții”, „vine la noi în țară și vrea să se dea mare”, „a cam terminat-o baba cu muzica, iar acum vrea să iasă în evidență cu așa-zise campanii civice,” și uite-așa au continuat comentatorii frustrați, zile întregi, mai ales aceia aflați la adăpostul anonimității. Madonna nu i-a băgat în seamă, cu toate că a mai stat câteva zile în România, după concert. Contestatarii nu au pus în mod direct la îndoială tezele Madonnei despre egalitatea oamenilor și discriminarea țiganilor. Anumite „vipuri” din lumea politică, de divertisment ori din media au comentat „atitudinea” Madonnei cam în același mod cu anonimii promotori ai retoricii „hate-speech” de pe Internet, atrăgând atenția că Madonna și-a permis să „dea lecții” de „corectitudine politică” românilor, că „nu era momentul” să facă așa ceva, că trebuia să-și vadă de concert, „să distreze oamenii,” din motive de „protecție a consumatorilor”, care plătiseră bilet să vadă un concert pop, nu să li se țină lecții de „political correctness,” atitudine ce ar semăna cu „lecțiile de învățămînt politic de la Ștefan Gheorghiu”. După concert, a crescut semnificativ numărul celor care au criticat „calitatea” prestației muzicale a divei la acest concert, precum și meritele ei muzicale în general, ba chiar înfățișarea ei fizică, atitudinii pe care nimeni nu le adoptase pînă atunci sau cel puțin nu le exprimase public. În schimb, presa internațională și-a reamintit de ieșirile rasiste ale președintelui României, Traian Băsescu, care a fost înregistrat fără să-și dea seama pe telefonul „confiscat” (!) al unei jurnaliste, numind-o pe aceasta „țigancă împruțită.” Merită însă menționat faptul că întrebat de huiduielile „antidiscriminare” de la concertul Madonnei, Băsescu le-a considerat „un incident nefericit.” Ulterior, și Băsescu a fost taxat pentru comentariul favorabil Madonnei.

După câteva zile, muzicanții romi din concertul Madonnei, membri în Trio Kolpakov, originari din Rusia, au ținut o conferință de presă la sediul organizației Romani CRISS. Ei au spus că nicăieri în lume nu s-au confruntat cu o asemenea situație, să fie huiduiți și cu atît mai puțin din cauze rasiale. Muzicienii au insistat asupra faptului că în țara lor de origine, Federația Rusă, țiganii nu se confruntă cu discriminarea, întrucît oamenii îi apreciază pentru muzica lor, pentru obiceiuri, pentru costume, la fel precum în SUA, țara lor adoptivă. În paranteză fie spus, doar doi dintre cei doi muzicanți erau romi, cel de-al treilea era evreu. Înainte de a părăsi Bucureștiul, „apărătoarea țiganilor”, cum a denumit-o presa autohtonă pe Madonna, a transmis prin intermediul unui purtător de cuvînt faptul că incidente de la concert au pornit de la o „neînțelegere.” Ce folos? Comentariile

---

¹ Unora dintre participanții la concert, care nu au huiduit, au pus nervozitatea publicului pe seama faptului că deși Madonna trebuia să înceapă să cînte la o anumită oră, ea a întîrziat, iar la un moment dat începuseră fluierături și huiduieli de nerăbdare, ca să apară „diva.”

anti-Madonna continuă pe diferite forumuri, semn că i-a atins zdravăn pe (anumiți) români chiar la punctul slab – conviețuirea cu țiganii. De fapt, majoritarilor din România nu le place să li se spună nimic în față cu privire la discriminarea la care sînt supuse minoritățile. Iar acest lucru poate fi probat pe o arie antropologică extinsă, fie că este vorba de minorități etnice, religioase, sexuale, ba chiar despre minoritatea simbolică a femeilor, care sînt demografic mai multe, dar care sînt agresate în multe familii, sînt plătite mai prost, au o reprezentare politică cu mult sub proporția pe care o reprezintă în populație.

Personalități supermediatice – precum Madonna, Michael Jackson, Michael Jordan, David Beckham, Mick Jagger, Andre Agassi, surorile Serena și Venus Williams, Roger Federer, Cristiano Ronaldo, Bono, Richard Gere, Jane Fonda, Brad Pitt & Angelina Jolie, Tom Cruise, precum și alții ca ei – au charisma necesară și puterea de a mobiliza sau a atrage atenția publicului cu privire la anumite cauze. Degeaba protestează unii făcînd apel la comparații inadecvate cu „lecțiile de învățămînt politico-ideologic de la Ștefan Gheorghiu”, că tot nu vor reuși să oprească oamenii din lumea să se alătore voluntar și pe baza unor argumente morale, umanitare, filosofice, chiar politice, susținerii unor cauze promovate de supervedetele mediatice. Chiar cu cîteva săptămîni înainte de concertul Madonnei la București, un responsabil regional al lui Amnesty International a avertizat autoritățile din Irlanda de Nord cu privire la pericolul de a trimite înapoi în România niște familii de romi care fuseseră atacate de către extremiști. Motivul? În România, o țară al cărei președinte, Traian Băsescu, a făcut-o pe o jurnalistă „țigancă imputată”, romii se confruntă cu discriminarea și persecuția¹. Presa a tăcut chitic, la fel și „vipurile” deranjate de activismul Madonnei. De publicul larg ce să mai vorbim? Poate că Madonna sau consilierul ei de presă tocmai citiseră avertismentele Amnesty International. La fel, presa și autoritățile nu au dat mare atenție Rapoartelor anuale ale Amnesty International (din 2009, din 2008, ca să nu mai vorbesc despre cele mai vechi) cu privire la discriminarea romilor din România. În schimb, a fost suficient ca Madonna doar să deschidă gura și să spună două fraze despre subiect, că toată presa, opinia publică, politicienii au vorbit toți despre „cum își permite asta? / tocmai asta, care promovează pornografia?” Da, tocmai asta, păi aici este secretul. Marile companii de publicitate și PR din lumea aceasta au înțeles această putere magică. Tocmai de aceea primesc aceste supervedete milioane de dolari (Euro ori lire sterline) pentru promovarea cîte unui produs comercial sau a unui brand. Tocmai de aceea primesc marile vedete din NBA sau din Premier League salarii fabuloase și contracte de publicitate incredibile. Este cunoscut însă faptul că aceste vedete nici nu primesc, nici nu acceptă bani pentru promovarea unor cauze civice, ecologice, politice. Dimpotrivă, sînt donatori importanți pentru asemenea campanii. Cum să interzici unei supervedete să se exprime liber în ce problemă vrea? Ca dovadă, după declanșarea scandalului legat de discriminarea țiganilor, mai mulți lideri ai romilor din America și cîteva rabini din New York au rugat-o pe Madonna să se alătore consecvent campaniei pentru antidiscriminarea romilor. La fel și „Regele Cioabă al țiganilor”, din Sibiu.

Revenind la concertul care a provocat reacțiile autohtonilor, unele comentarii o invită pe Madonna „să locuiască cu țiganii, dacă-i iubește atît”: o săptămîină, cîteva zile, o zi sau măcar cîteva ore, fiecare cu varianta lui. Cea mai radicală propunere este să se ducă cu bijuteriile ei o jumătate de oră într-un cartier țigănesc, că va ieși de acolo jefuită, bătută și cine mai știe cum. Bine că n-a aflat Madonna de sugestiile astea! Că dacă află, chiar că se va alătura campaniei pentru antidiscriminarea romilor din România și nu se știe pe unde vor scoate cămașa vremelnicii responsabili politici de la București.

---

¹ Vezi articolul posta pe 29 iunie 2009, la adresa www.amnesty.org.uk/news.asp?News/D=18723.

Semnificativ, presa din țara noastră a urmărit cu atenție concertul Madonnei de la Sofia și s-a rezept să comenteze faptul că diva nu a mai repetat discursul cu discriminarea. De aici la ipoteze conspiraționiste privind intențiile starului pop de discreditare a României nu a mai fost decît un pas. Dar nimeni nu a spus o vorbă despre faptul că Madonna a ținut la Sofia un discurs antidiscriminare, referindu-se în particular la discriminarea religioasă. Ca și în Polonia, și în Bulgaria ierarhia ecleziastică a fost împotriva concertului Madonnei: reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe Bulgare au cerut anularea concertului, din motive similare cu cele din Polonia, era o sărbătoare din calendarul religios. Dar protestul lor a avut un ecou minim în societatea bulgărească, unde concertul s-a bucurat de un succes enorm. În schimb, Madonna nu s-a ferit să țină discursul antidiscriminare, adaptîndu-l la chestiunile religioase, semn că și acolo a simțit un punct sensibil și l-a atacat.

Meciul de fotbal Steaua București-Ujpesti Dozsa (echipă din Ungaria), desfășurat pe 17 iulie 2009 pe stadionul Ghencea din capitală, va rămîne multă vreme în memoria opiniei publice naționale și internaționale. Suporterii echipei Steaua au afișat un banner atît de scandalos încît după meci au existat proteste la UEFA din partea presei românești și a unor organizații antidiscriminare¹. În ediția sa din 22 iulie 2009, *Adevărul* titra pe prima pagină „Fanii, Steaua și Jandarmeria: rușine mondială pentru România,” iar ziarul mai anunța că a trimis la UEFA o scrisoare în care cerea sancționarea drastică a fanilor steliști și a clubului Steaua, care nu luase măsuri adecvate pentru a preveni sau stopa imediat manifestările xenofobe și actele extreme abominabile. La fel a procedat și Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării. UDMR a depus plîngere penală la Parchetul de pe lîngă Tribunalul București. După ce inițial UEFA decisese sancționarea clubului Steaua cu 50.000 de Euro, forul european a anulat acea decizie și a înlocuit-o cu decizia interzicerii participării suporterilor la meciurile de acasă ale echipei Steaua pentru două meciuri europene.

Problema atitudinilor antimaghiare ale românilor din zone în care nu locuiesc maghiari este un paradox sociologic. Cu toate că fenomenul a fost semnalat de anumite sondaje de opinie, pînă acum nu am văzut nici un studiu mai serios care să explice cauzele și profunzimea sentimentului antimaghiar al locuitorilor din Teleorman sau Dolj, pe unde nu s-a văzut „picior de ungur.” Antimaghiarismul de la București, în particular de pe un stadion de fotbal, dintr-o galerie, merită analizat, din mai multe motive, printre care și acela al tipului special de legături interumane dintre suporterii unei echipe de fotbal (sau suporterii unor alte sporturi de echipă). Dar ce este o „galerie”? Este o „comunitate” modernă care iese din tipologiile tradiționale, însă în mecanismul său de funcționare capătă prioritate în anumite momente „discursul urii” (*hate speech*), iar în alte momente devin pregnante manifestările colective de bucurie, care se petrec prin ieșirile în stradă, după marile victorii. Și bucuria și ura galeriile pot fi contagioase. Cînd aceste sentimente sînt canalizate ori propagate către relațiile interetnice, se pot produce dezastre. Fenomenul sociologic al antimaghiarismului din zone fără maghiari este una, iar explicațiile vor fi găsite poate cîndva, însă cu totul altceva este lipsa de reacție a autorităților statului, însărcinate cu paza și protecția în asemenea situații. Pasivitatea jandarmeriei echivalează în cazuri de acest tip cu complicitatea. Dacă nu este sancționată la timp, complicitatea instituțională în materie de ură interetnică devine un potențial negativ, distructiv, care în anumite circumstanțe generează, în ultimă instanță, războaiele civile².

1 Din multiple motive, am decis inițial să nu reproduc infama inscripție afișată de fanii echipei „Steaua”, de la peluza „Sud.” Dar cum mulți concetățeni (cititori sau noncititori) nu știu despre ce este vorba, cît de departe poate să meargă ura naționalistă și de ce UEFA a sancționat atît de dur clubul Steaua, o voi face. Pe bannerul respectiv scria „Cit ține femeia maghiară rahatul în ea? Nouă luni!”

2 Pentru a înțelege mai bine potențialul care stă la baza conflictelor interetnice, vezi Donald

S-a vorbit ulterior, în săptămânile de după turul meciului Steaua-Ujpesti despre faptul că partea huliganică din galeria Stelei fusese provocată de către jignirile aduse de cele câteva sute de fani ai echipei maghiare Ujpesti la adresa nației române. Care erau jignirile? După cum a relatat presa în perioada de dinaintea meciului, „suporterii lui Ujpest au aruncat din tren cu doze de bere și au stropit cu suc și apă oamenii de pe peron” în mai multe gări unde a oprit trenul scandînd „Țigani!” Anterior, după ce trenul cu suporterii a trecut granița, respectivii afișaseră bannere cu „Transilvania, pămînt unguresc!”

În spațiul „hate-speech” dintre România și Ungaria acționează mulți actori și sînt vehiculate o mulțime de teme. Acolo, orice este folosit ca pretext de către extremiștii maghiari și români pentru a întreține vie flacăra urii și resentimentului. Pentru locuitorii aceluia spațiu real/virtual contează prea puțin realitățile concrete ale conviețuirii dintre românii și maghiarii normali din Transilvania, relațiile comerciale și de afaceri dintre cele două țări, intrarea ambelor în UE și NATO, fapt care garantează inviolabilitatea frontierelor, căsătoriile mixte dintre români și maghiari, copiii rezultați din aceste căsătorii, precum și multe alte aspecte pozitive. Pe lîngă nenumăratele motive de ură reciprocă pe care le întîlnesc sau le inventează cei care se hrănesc spiritual din aceste relații tensionate, s-au mai adăugat și provocările de atribuire de falsă identitate: suporterii români au fost jigniți de către suporterii maghiari cînd aceștia i-au numit pe români „țigani”. Prin urmare, a fost o combinație nefericită între (re)sentimente antimaghiare și antițigănești.

De ce se supără atît de tare românii cînd sînt considerați „romi”/țigani? Este o întrebare grea, dar mai sînt și alte întrebări, la fel de grele. S-a observat că atunci cînd reprezentanții altor neamuri vor să îi jignească sau să îi umilească pe românii care muncesc și trăiesc în țara lor le spun „romi”/țigani. De ce cînd maghiarii ori italienii ori spaniolii care vor să-și exprime ura sau disprețul față de români le atribuie altă identitate, cea țigănească? Și de ce se supără atît de tare românii cînd li se spune țigani? Și mai ales de ce se supără acei români „liniștiți”, care în viața cotidiană nu se remarcă prin atitudini antițigănești?

Atribuirea de falsă identitate etnică, în particular atribuirea identității țigănești, este tot un act rasist, naționalist, xenofob. În mai multe feluri. Fenomenul atribuirii unei alte identități nu este nou și nici nu aparține doar Europei Centrale și de Est, cum pare să sugereze discursul Madonnei. În Europa Occidentală, mai ales în Italia și Spania, dar și în alte țări, unde trăiesc comunități mari de români, stabiliți acolo legal sau ilegal, dar și comunități de romi proveniți din România, rasismul este dublu. El se manifestă atît față de țigani/romi, cît și față de români. Reaua-credință, incultura, prejudecățile, primitivismul celor care operează cu asemenea identificări sînt evidente. Adesea, au fost și rațiuni electorale, care i-au făcut pe politicienii populiști italieni să manipuleze resentimentele publice prin apelul la slogane și clișee provocatoare de natură rasistă. Efectul este însă unul devastator asupra oamenilor (simplici ori cu anumite pretenții intelectuale), pentru care identitatea este strict colectivă, iar apartenența etnică reprezintă factorul primordial: ei repudiază identificarea românilor cu romii. Li se pare că astfel imaginea țării noastre este „terfelită.” Pentru ei, ca și pentru occidentalii care fac respectiva identificare, a fi rom/țigan este ceva atît de repulsiv și de negativ încît suspiciunea ori acuzația că sînt romi/țigani îi jignește.

Mai există însă un aspect, despre care s-a discutat prea puțin. Cînd resentimentarii unguri, italieni sau spanioli ori britanici îi fac „țigani” pe români, ei folosesc acest truc retoric pentru că au observat cît de mult îi irită și îi jignește această identificare pe anumiți români. Nu este vorba de o confuzie culturală,

---

L Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1985), în special partea a doua, „The Theory of Ethnic Conflict,” 95-288.

lingvistică și nici doar de incultură, pentru că nu sînt folosiți termenii de „romi” și „români.” Nu este nici o confuzie, ci un act rasist deliberat, pentru că este folosit termenul de „țigan”, nu acela de „rom.” Or, una dintre cele mai vii controverse terminologice în spatele căreia se ascund prejudecățile majoritarilor români este legată de motivația folosirii autoreferențiale a termenului de „rom.” Anumiți militanți civici romi termenul „țigan” este unul peiorativ, de aceea ei preferă și recomandă folosirea termenului de „rom”. Arheologia termenului de „țigan” atestă folosirea sa în contexte negative, peiorative, prin excelență discriminatorii: țiganii ar descinde „din CINGARI – popor din Nordul Indiei ai cărui membri erau considerați pînă nu demult, cei mai de jos oameni pe scara socială. În dialectul vechi indian CINGARI (CENGAR) înseamnă PARIA. Tot în această limbă găsim și termenul TZENGAR – care înseamnă «cel mai de jos om, cel mai umilit». La indieni se găsește, de asemenea, cuvîntul RAM, care este utilizat pentru a numi pe cineva ca fiind umană. De altfel, și azi, în limba țigănească cuvîntul ROM este utilizat pentru a numi un «om bun», o ființă umană....Cît despre cuvîntul «ROM» (la plural «ROMI»), George Potra arată că înseamnă în limba țigănească «bărbat» (plural «bărbați»), iar ROMNI «femeie»....Una din primele teorii atribuie numele de «țigan» originii grecești de la cuvîntul «ATHINGANOS» - după numele unei secte creștine samaritene din Frigia și Licaonia. În Anglia - «gipsy» înseamnă «a înșela», fapt ce poate indica și preocuparea societății și atitudinea ei față de țigani. Franzezii le spun «tsigane», italienii «zingari», rădăcina cuvîntului fiind aceeași - «a înșela». De altfel, și cuvîntul rus «țigan» înseamnă «înșelător».”¹

Chiar dacă nu are rigoarea unei analize istorico-lingvistice făcută de un expert, citatul de mai sus reunește mai multe semnificații ale celor doi termeni, din care reiese clar diferențierea lor semantică și faptul că termenii nu sînt de fapt sinonimi prin semnificație, ci doar prin uzul lingvistic. Trebuie însă arătat că există anumiți țigani ori cetățeni rezultați din căsătorii mixte care spun că nu le este rușine și nici nu repudiază folosirea termenului „țigan”, ba chiar îl folosesc autoreferențial, cu mîndrie, cînd vorbesc despre ei înșiși, asumîndu-și identitatea, dar și termenul care are o anumită tradiție². Este unul dintre motivele pentru care eu folosesc sinonimia lingvistică „țigan” – „rom”, dar exclud sinonimia semantică, pentru motivele arătate mai sus.

Revenind la falsa atribuire identitară care apare în folosirea de către reprezentanții altor neamuri a termenului de „țigan” pentru a se referi la „români”, uzul este deliberat, dar ceea ce este ciudat este că intenția este de a-i jigni pe români, fără a mai ține seama de jignirea adusă romilor/țiganilor, care pentru ofensatori nici nu mai contează. „Jignirea” se produce pentru că prejudecata este prezentă atît în mintea celui care „jignește”, cît și în mintea celui „jignit.” Atît jignitorul, cît și jignitul sînt rasiști. „A fi țigan” înseamnă că are în mintea acestora exact aceeași semnificație precum într-unele dintre înțelesurile etimologice invocate mai sus – a fi pe treapta cea mai de jos a ierarhiei sociale, a fi un „paria.” Aceasta ar însemna că indiferent de migrația țiganilor în lume, statutul pe care l-ar fi avut în sistemul de caste indian s-a păstrat: ei erau „paria” în sistemul de caste, ei sînt „paria” într-un alt sistem, care nu mai este unul de caste, dar procedează la fel de discriminatoriu. De fapt, este un sistem care procedează chiar mai discriminatoriu, pentru că deși nu este un sistem de caste tot le atribuie țiganilor statutul de „paria”.

Discriminarea țiganilor provine din acest statut de „paria”. Fiind considerați „paria” ai diferitelor societăți (cu excepții importante, cum spunea muzicanții

1 Citatul este din Tudor Amza, *Țiganii, necunoscuții de lingă noi* (București: Atlas-Lex, 1996), 11-12.

2 Unul dintre aceștia este Mădălin Voicu, fost deputat PDSR/PSD, care a fost dat afară din partidul respectiv după o controversă puternică cu un alt politician rom/țigan, primarul Vanghelie din sectorul 5 al orașului București.

Madonnei, referindu-se la câteva din cele mai mari țări din lume, Rusia și SUA, care sînt societăți multiculturale, însă de factură diferită), se creează un sistem complex de izolare a lor la marginea societății, precum și de autoizolare a romilor/țigănilor neintegrați. Izolarea este uneori fizică, alteori simbolică. De aceea, cînd izolarea este doar simbolică, iar țiganii trăiesc alături de majoritari sau de alte minorități pot să apară incompatibilități, neînțelegeri, violențe verbale și fizice, chiar conflicte. Însă manifestările de violență și conflictele nu au exclusiv un substrat etnic ori rasist, ci sînt caracteristici ale unei societăți aflate în schimbare și în care adesea autoritățile nu sînt în stare să aplice legile și își fac de mîntuială treaba în menținerea ordinii și asigurarea securității indivizilor și comunităților. Astfel de neînțelegeri, violențe, conflicte apar și la nivelul intracomunitar al comunităților de romi. Dar nici comunitățile majoritatilor nu sînt scutite de neînțelegeri, violențe, conflicte, mai ales acolo unde „bandele de cartier” își fac simțită prezența, în cartierele, orașele ori județele unde interlopia, crima organizată, traficanții de droguri sau de carne vie își dispută întîietatea, ori chiar în situațiile stresante din traficul supraaglomerat sau acolo unde nivelul șomajului este ridicat. O categorie aparte de violențe se manifestă pe stadioane ori în sălile de sport, unde galeriile și suporterii echipelor de fotbal, hochei, baschet ori handbal provoacă tulburări dintre cele mai grave.

Revenind la modul în care țiganii sînt receptați de către majoritarii din România sau din alte state ale Uniunii Europene, încă nu există standarde comunitare stabilite de comun acord și respectate de toate statele europene. Din această cauză sînt atîtea diferențe de la stat la stat, ba chiar în interiorul aceluiași stat. Romii pot fi tolerați sau pot fi oricînd trimiși dintr-o țară într-alta sau înapoi de unde au plecat. Politicile de integrare însă așteaptă să fie aplicate în mod coerent.

Autorul din care am citat mai sus, Tudor Amza, general de poliție în rezervă, criminalist, fost șef al poliției din județul Ialomița, chiar în continuarea pasajului despre etimologia termenilor „țigan” și „rom” a încercat să explice de unde vin resentimentele față de romi ale majoritarilor:

„Putem trage concluzia că sensul peiorativ nu este dat de cuvîntul în sine «ȚIGAN», ci de modul de viață și comportamentul cotidian al țiganilor care determină de multe ori sentimente de respingere și dezgust. Acceptarea și folosirea cuvîntului «ROM» în mod sigur nu va conduce la schimbarea atitudinii colectivității față de țigani, atîta timp cît țiganii nu vor înțelege că trebuie să facă ei înșiși eforturi deosebite pentru schimbarea modului de viață la nivelul standardelor unanim admise de populația majoritară.

Din cercetările efectuate de mine rezultă că imaginea negativă a României în străinătate și categorisirea ca țigani a unor cetățeni de naționalitate română, ajunși pe acele meleaguri nu se datorește confuziei care s-ar putea ivi prin asocierea cuvintelor «rom» - «român», ci modului de viață și comportament specific țigănesc pe care-l adoptă pe acele meleaguri mulți dintre cei care au pătruns legal sau ilegal în statele respective.”¹

Chiar dacă ideologia „corectitudinii politice” a început să pătrundă și în spațiul nostru geopolitic și cultural, validitatea unei asemenea abordări este pusă serios sub semnul întrebării datorită imperfecțiunilor democrației autohtone. Unii autori cred că modul în care sînt tratate minoritățile este criteriul suprem prin care putem aprecia gradul de democratizare ori gradul de consolidare a unei democrații. Criteriul este important, dar nu decisiv. Într-o definiție logică a democrației, genul proxim și diferența specifică trebuie luate în considerare. Or, statutul minorităților depinde în primul rînd de modul în care este tratată majoritatea (ori sînt tratate majoritățile), precum și de modul în care este tratat individul. Ci-

¹ Amza, *Țiganii*, 12.

tatul de mai sus încearcă să arate că problemele minorităților nu depind doar de modul în care majoritatea se raportează la minoritate, ci și invers. Cine încearcă să abordeze astfel problema riscă să rămână ori neînțeles ori prost înțeles. Sînt mulți care gîndesc precum generalul Amza, dar nu îndrăznesc să o spună. Sînt mulți dintre minoritari care nu vor să recunoască faptul că în afară de existența unei tradiții a discriminării și de existența unui potențial discriminativ bine ascuns ori disimulat, există o neputință a integrării și un refuz al integrării din partea unor minoritari care sînt mai puternice decît eforturile oficiale depuse pentru eliminarea discriminării.

Am dat doar două exemple din istoria noastră recentă, pentru a arăta că realitatea este adesea mai complicată decît teoriile și conceptele care încearcă s-o explice. Am început acest studiu prin apelul la o mulțime de surse bibliografice, citate, cărți, teorii, concepte, dar la un moment dat mi-am dat seama că mă autocondamn la exilul cel mai greu, cel al intertextualității. Am citit sute de texte de științe politice cu privire la realitatea noastră politică, iar izbitor este faptul că nu explică nimic, nu se raportează de fapt la realitate, iar cînd o fac se limitează la clișee conceptuale și teoretice imprumutate. Fără relevanță pentru spațiul nostru. Chiar dacă respectă normele corectitudinii intertextuale, asemenea texte sînt inutile. Iar dacă nu schimbă nimic din realitate, ele devin dăunătoare.

Ideea bilanțului și autoevaluării României, din mai multe puncte de vedere, la două decenii după căderea regimurilor comuniste a devenit un clișeu. Este și o chestiune de narcisism istoric, pentru că dacă obiectul interesului este doar propria țară și doar epoca în care trăiești, riști să nu înțelegi prea mult din subiectul care te interesează. Oricare ar fi acela. Dacă lărgim însă contextul, de cîteva ori, capacitatea noastră de înțelegere se confruntă cu anumite provocări. Sistemul de referință cel mai adecvat este acela care include toate statele foste comuniste din zona de influență a Uniunii Sovietice. Este o zonă extrem de tulbure, în care doar divorțul dintre Cehia și Slovacia nu a fost violent. Tratatul minorităților etnice și religioase în fostele state federale Jugoslavia și Uniunea Sovietică, dar mai ales în statele succesoare a generat războaie civile, conflagrații cu impact și amestec internațional, conflicte diplomatice și controverse mediatice. În raport cu „vecinătatea imediată” și cu modul în care minoritățile etnice (inclusiv minoritățile de români) sînt tratate în statele învecinate, România ar putea fi considerată un model, din anumite puncte de vedere. Din altele, nu sau chiar dimpotrivă. De pildă, dacă ne referim la tratamentul și atitudinile majorităților față de minoritățile sexuale, nu se pot constata mari diferențe între statele din zonă.

Înainte și după integrarea României în NATO și Uniunea Europeană, contextul este cu totul altul. Formal, toate condițiile sînt create pentru ca minoritățile să se bucure de drepturi și să fie protejate. În realitate însă, exemplele antiimperialismului și antițigănistului ne arată cît de fragilă este situația minorităților.

Statutul minorităților este unul dintre cele mai importante criterii cu ajutorul cărora putem să evaluăm caracterul oricărui regim politic, modul în care comunitățile, statele și imperiile și-au schimbat politicile de-a lungul vremii, schimbarea canoanelor internaționale de-a lungul istoriei, enormele diferențe de mentalitate, conceptuale și de politici minoritare din lumea contemporană. Însă statutul minorităților depinde de statutul majorității și de statutul individului. Pentru că dacă nici individul nu are libertăți, dacă libertățile sale nu garantate, dacă statutul majorității nu este protejat de cele trei puteri în stat, atunci discursul despre statutul minorităților devine ipocrit. Pentru protocroniști este un ghinion absolut că nu dispunem de suficiente surse istorice pentru a compara cum erau tratate minoritățile în Dacia și Imperiul Roman. În schimb, dacă vrem să avem o panoramă istorică și comparativă globală, nu ne lipsesc datele și studiile cu privire la statutul minorităților etnice și religioase din Imperiul elenistic creat de Alexandru Mace-

don, Imperiul Roman, China diferitelor epoci, califatele arabe, Imperiul Otoman, Rusia țaristă, Imperiul habsburgic/ Imperiul austro-ungar, URSS, Germania interbelică, Imperiile coloniale britanic, francez, spaniol, portughez ș.a.m.d. În istoria modernă și contemporană, sînt cîteva exemple absolut șocante cu privire la tratamentul minorităților etnice, religioase, sexuale.

Din punct de vedere formal, România se apropie de modelul democrației consensuale. Sistemul de referință la care ne raportăm cînd facem o asemenea judecată factuală este cel al celor zece perechi conceptuale selectate de Arend Lijphart pentru a marca deosebirea dintre democrația majoritară și democrația consensuală¹. Problema este că în realitate o asemenea democrație presupune ca în problemele legislative ori administrative referitoare la minorități să fie luate în considerare și opiniile, deciziile minorităților. Sîntem încă departe de un asemenea cadru decizional. Ne-am îndepărtat însă și de perioada în care nici măcar nu se putea să punem problema în asemenea termeni. Trăim într-o perioadă în care reperele se schimbă, iar minoritățile așteaptă. Așteaptă ca Ahile cel iute de picior să ajungă din urmă broasca țestoasă.

---

¹ Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări*, traducere de Cătălin Constantinescu, prefață de Lucian Dumitru Dîrdală (Iași: Polirom, 2000).

Party Regulation in Central and Eastern Europe

The effect on minority representation and the propensity for conflict¹

■ JÓHANNA KRISTÍN BIRNIR

Parties are at the centre of political life for voters in diverse democracies as the venues for the expression of group concerns in the legislative game. According to some of the more influential political scientists, party system stability is essential to the proper functioning of a democracy. High levels of party system fragmentation are also considered detrimental to the proper functioning of democratic regimes. Fragmentation complicates coalition-building in the legislature and inhibits compromise on policy issues.

Keywords:

Democracies, party system, political life

Parties are at the centre of political life for voters in diverse democracies as the venues for the expression of group concerns in the legislative game.² According to some of the more influential political scientists, party system stability is essential to the proper functioning of a democracy.³ High levels

1 An extended version of this paper with the title was published as a chapter with the title of „Party Regulation in Central and Eastern Europe, and Latin America: The effect on minority representation and the propensity for conflict” in Ben Reilly and Per Nordlund’s ed. 2008. *Political Parties in Conflict-Prone Societies: Regulation, Engineering and Democratic Development* (Tokyo, New York, Paris:United Nations University Press).

2 Real parties and voters do not always live up to democratic ideals, but, at their best, party representatives present the interests of their constituency.

3 To name but a few, Duverger Maurice, *Political Parties, their Organization and Activity in the Modern State* (London, New York: Wiley Methuen,1954); Lipset, S. M. and S. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspective*. (International Yearbook of Political Behavior Research, 7. New York, Free Press,1967); Huntington P. Samuel, *Political Order in Changing Societies* (New Haven, CT: Yale University Press,1968); Sartori Giovanni, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis* (Cambridge and New York: Cambridge University Press 1976); and Bartolini, Stefano, and Peter Mair. *Identity, competition, and electoral availability: The stabilisation of European electorates 1885–1985* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1990).

of party system fragmentation are also considered detrimental to the proper functioning of democratic regimes. Fragmentation complicates coalition-building in the legislature and inhibits compromise on policy issues.¹

In general, the greater is social diversity, the greater is the fragmentation of parties in the legislature, since parties will appeal to and represent distinct social cleavages.² Underlying ethnic cleavages interact with institutional barriers to partly determine the number of parties in the legislature. The barriers include allocation rules, particularly the number of seats in each district (district magnitude): the higher the district magnitude, the greater the number of parties in the system.³ Interestingly, however, analysis of the effect of party regulation institutions, which affect electoral mobilization into separate political parties and the consequent potential for legislative fragmentation before allocation institutions ever come into play, is only beginning to emerge.⁴

Party formation requirements vary greatly between countries and it is important to define the term more precisely. Broadly speaking, party formation rules can apply to

---

1 Laakso, Murkuu and Rein Taagepera. 1979. „Effective Number of Parties. A Measure with Application to Western Europe. *Comparative Political Studies* 12, (1): 3-27; Taagepera, Rein and Matthew Soberg Shugart, *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems* (New Haven: Yale University Press, 1989); Cox, Gary W., *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems* (Cambridge England; New York, Cambridge University Press, 1997).

2 Lipset and Rokkan 1967; Powell, G. Bingham, Jr., *Contemporary Democracies: Participation, Stability, and Violence* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982); Ordeshook, P. C. and O. Shvetsova. 1994. „Ethnic Heterogeneity, District Magnitude, and the Number of Parties.” *American Journal of Political Science*, 38(1):100-123; Amorim Neto, Octavio and Gary W. Cox. 1997. „Electoral Institutions, Cleavage Structures, and the Number of Parties.” *American Journal of Political Science*. 41(1): 149-174; Cox, Gary W., *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*, (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1997); Coppedge, Michael. 1997. „District Magnitude, Economic Performance, and Party-System Fragmentation in Five Latin American Countries.” *Comparative Political Studies*. 30(2):156-185; Mozaffar, Shaheen, James R. Scaritt, and Glen Galaich. 2003. „Electoral Institutions, Ethnopolitical Cleavages, and Party Systems in Africa's Emerging Democracies.” *American Political Science Review* 97: 379-90; Birnir, Jóhanna Kristín and Donna Lee Van Cott. 2007. „Disunity in Diversity: Party System Fragmentation and the Dynamic Effect of Ethnic Heterogeneity on Latin American Legislatures.” *Latin American Research Review*. 42(1):97-123.

3 Amorim Neto and Cox 1997; Cox 1997; Ordeshook and Shvetsova 1994; Mozaffar et al. 2003; Taagepera and Shugart 1989. For modifications of this argument see Scott Mainwaring and Matthew S. Shugart, *Presidentialism and Democracy in Latin America* (Cambridge: Cambridge University Press 1997): for exceptions see Rosenblum, Marc R. and Michael Huelshoff. 2004. „Not Whether but When: Institutions, Structure, and Political Parties.” Unpublished manuscript.

4 Hug, Simon, *Altering party systems: Strategic behavior and the emergence of new political parties in western democracies* (Michigan. Michigan University Press, 2001); Birnir, Jóhanna K. 1999. „Latent Stability of Electoral Preferences through Institutional Changes: Ecuador and Representation of Indigenous Communities” *American Political Science Association Annual Conference*; Birnir, Jóhanna Kristín. 2004. „Stabilizing Party Systems and Excluding Segments of Society? The Effects of Formation Costs on New Parties in Latin America.” *Studies in Comparative International Development*. 39(3):3-28; Van Cott, Donna Lee. 2003. „Institutional Change and Ethnic parties in South America.” *Latin American Politics and Society*. 45(2): 1-39; Reilly, Benjamin. 2002. „Political Engineering and Party Politics in Papua New Guinea.” *Party Politics*. 8(6):701-718; Reilly, Benjamin. 2003. „Political Parties and Political Engineering in the Asia Pacific region.” *Asia Pacific issues*. East West Center. Vol. 71:1-8; Reilly, Benjamin. 2006. „Political Engineering and Party Politics in Conflict-Prone Societies.” *Democratization*. 13(5):811-827; Moreno, Erika. 2003. „Subnational Determinants of National Multipartyism in Latin America.” *Legislative Studies Quarterly* 28(2): 179-201; Moreno, Erika. 2005. „Whither the Colombian two-party system? An assessment of political reforms and their limits.” *Electoral Studies*. 24(3):485-509.

the initial registration of a party and/or regulate its continued survival and political participation. Requirements for registration of a political party and/or independent candidates are usually contained in either electoral law or party law. The most common types of requirement, summarized in Table one, are that a new party must register a certain number or a certain percentage of voters as supporters in order to qualify for the ballot the first time around. If the requirement is a part of electoral law, the party may have to register before every election. Alternatively, the party must have received a certain percentage of the vote in a lower-level election to qualify for the ballot in a higher-level election. When, however, the requirement is in the party law, parties may have to register only once, unless a separate clause in the electoral or party law rescinds their registration owing to, for instance, a lackluster performance in elections.¹ Post-election requirements are not uncommon both in established democracies and in newer democracies in Latin America,² but they are rare in the Eastern bloc.³ Occasionally, signature or vote requirements are accompanied by a spatial distribution requirement in that signatures must be obtained from certain parts of the country or state. Sometimes, financial requirements are also a part of the ballot-access requirements, either as a pre-election deposit or as a post-election fine.

Table 1
Some Common Ballot Access Requirements*

Pre and/or post-election requirements	Examples of Implementation
Popular support	a) Collect a specified number of signatures. b) Obtain a specified number of votes in a prior election at a lower level to qualify for a ballot. c) Obtain a specified number of votes to retain registration after the election.
Spatially distributed popular support	Signatures or votes obtained must be distributed in a specified manner in the country.
Financial viability	a) Pay a specified amount to appear on a ballot. b) Pay a specified amount in a fine if electoral showing does not reach a specified threshold.

* The table does not represent an exhaustive list. A ban on ethnic parties is, for instance, a restriction on party formation but this rule is not common and therefore not included in the table.

Little is written about the role of formation rules in party system development and to my knowledge only Birnir, Bogaards and Reilly⁴ explicitly make the connection

1 In 2000 the Moldovan party law was amended to require „A registration fee equal to 10 minimal wages ... for the registration of the bylaws of the political party or sociopolitical organization, modifications and completions to it.” (Article 15) International Foundation for Election Systems. (Kiev: IFES 1995.) „Moldova”. Election Law Compendium of Central and Eastern Europe. See also University of Essex: Project on Political Transformation and the Electoral Process in Post-Communist Europe.

2 Bott, A. J. 1990. *Handbook of United States Election Laws and Practices*. New York; Westport, CT and London: Greenwood Press; Birnir. 2004. „Stabilizing Party Systems and Excluding Segments of Society? The Effects of Formation Costs on New Parties in Latin America.”

3 Birnir, Jóhanna Kristín. 2005. „Formation Rules in Eastern Europe and Former Soviet Republics: The Roma.” *American Political Science Association*.

4 Birnir Jóhanna Kristín. 2004. „Stabilizing Party Systems and Excluding Segments of Society? The Effects of Formation Costs on New Parties in Latin America”; Bogaards Matthijs, „Electoral Systems and the Management of Ethnic Conflict in the Balkans”, in Alina Mungiu-Pippidi and Ivan Krastev, eds., *Nationalism after Communism: Lessons Learned*, (Budapest: CEU Press, 2004,

between formation rules and hotly or even violently contested politics. For example, the mechanism investigated by Reilly¹ for the role of formation rules in mediating conflict is that they counteract natural tendencies of inter-group fracture and the consequent propensity for conflict by promoting consolidation of the party system. In contrast, Birnir² argues that ethnic politics are not inherently conflictual. Rather ethnic minority groups likely engage in protest and even violence when other electoral alternatives are exhausted.

Building on the emerging literature this chapter ponders two related questions. First, I ask: which came first, the conflict or the institution? Does ethnic conflict prompt the adoption of institutions aimed at resolving ethnic strife or do institutional constraints contribute to conflict among ethnic groups? Second, once formation institutions are adopted in either conflictual or peaceful diverse societies I ask what their effect is.

The likely answer to the question of which came first, conflict or institution, is that it could be either. Where ethnic minority groups have mobilized and engaged in conflict prior to democratization for reasons exogenous to the electoral process, it is likely that ameliorating the conflict is a priority of democratic state builders. State builders may, for example, use formation institutions as one way to deemphasize the existing divisions around which the conflict is taking place or to prevent the existing conflict from entering the electoral arena. For example, prior to democratization in Indonesia in 1998 several ethnic minorities used significant violence against the state. In addition to the East Timorese, these include the Acehese, who have sought independence since 1976, and the Papuans, who were only incorporated as the twenty sixth province of Indonesia only in 1969.³ As noted by Reilly⁴ the explicit objectives of Indonesian state builders were to consolidate the party system and counter secessionism by, for instance, requiring that all parties have national support.

In many cases, however, ethnic minority groups are not mobilized⁵ for political action and/or conflict prior to democratization. In such cases it is unlikely that state builders consider ethnic conflict resolution an objective in state-building. Nonetheless, they may incorporate formation institutions into the construction of democratic institutions for reasons unrelated to ethnicity.

247-268); Bogaards Matthijs, „Electoral Systems, Party Systems, and Ethnic Conflict Management in Africa”, in Matthias Basedau, Gero Erdmann, and Andreas Mehler, eds., *Votes, Money and Violence: Political Parties and Elections in Africa*, Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, 2007, 168-193); Reilly. 2002. „Political Engineering and Party Politics in Papua New Guinea”; 2003. „Political Parties and Political Engineering in the Asia Pacific region”; 2006. „Political Engineering and Party Politics in Conflict-Prone Societies.”

1 Reilly. 2002. „Political Engineering and Party Politics in Papua New Guinea.”; 2003 „Political Parties and Political Engineering in the Asia Pacific region.”

2 Birnir Jóhanna Kristin, *Ethnicity and Electoral Politics* (New York: Cambridge University Press, 2007).

3 Minorities at Risk Project. 2005. Center for International Development and Conflict Management. Users manual and data. Available at: <http://www.cidcm.umd.edu/inscr/mar/>

4 Reilly 2006. „Political Engineering and Party Politics in Conflict-Prone Societies.”

5 Mobilization is a process that is notoriously difficult to define and means different things in different contexts. In this chapter I define ethnic political mobilization as a public manifestation of collective action for a political purpose. For example, under democratic conditions ethnic groups or at least significant parts of the group are clearly politically mobilized when they register a party or support ethnic candidates in election. Prior to democratization ethnic groups may mobilize outside electoral politics. For instance, widespread protest by an ethnic group is an indicator that the group is collectively mobilized, at least for the purpose of protest.

Generally speaking, formation rules are instituted to consolidate party systems by preventing or reducing systemic fragmentation where parties draw on separate cleavages, but only in select cases are the pertinent social divisions ethnic. The answer to the second question, regarding the effect of these rules once instituted, is more complex. Let us first consider anecdotally the effect where formation rules were specifically instituted to handle ethnic conflict by eliminating ethnic and regional parties. In Indonesia, party fragmentation has decreased since democratization.¹ Conflict has not. According to the Minorities at Risk rebellion score² there is no immediate evidence of a decrease in rebellion perpetrated by the Acehnese or the Papuans against the state. In fact, Reilly points out that there may be a significant cost to retarding party fragmentation through the use of formation rules. These costs include favoring incumbents over challengers and upsetting the balance of politics to the point of encouraging a coup or other types of political crisis.³ Similarly, Birnir and Van Cott⁴ suggest that the benefits of ethnic representation may outweigh the costs of increasing party fragmentation. Therefore, although formation rules evidently reduce fragmentation it is not clear that they have the effect of reducing ethnic conflict where intended to. However, many of the countries where formation rules were explicitly introduced to counter ethnic tension, manifesting through fragmented party systems, are new democracies and it is possible that the consolidation that is evident in these party systems is across ethnic cleavage lines or will eventually be across cleavage lines with beneficial effects on conflict. It is also possible that such consolidation already has improved ethnic relations though this may not be evident in the available data. For example, in Indonesia the trajectory of the conflict might have been increasing but for the reform.⁵ Alternatively, party system consolidation in these countries simply means that particular cleavages are excluded from representation. The probability of exclusion likely increases as polarization of ethnic groups in society increases and in the long term may have detrimental effects on the development of ethnic conflict.⁶

The question that remains unanswered pertains to the effect of formation rules in diverse societies where these rules were probably not instituted to reduce conflict because there was little if any ethnic conflict prior to the institution of the rules. With the exception of conflictual states that were formerly a part of the Yugoslav republic, prior to democratization there was little if any sustained organized violence perpetrated by ethnic minority groups against the state in Central and Eastern Europe or in Latin America.⁷ Furthermore, countries in Central and Eastern Europe and Latin America democratized more than a decade and a half ago, which allows for some better inferences about the effect of formation rules where they are temporally prior to sustained violent conflict. Consequently, the remainder of this chapter focuses on the effect of formation rules on political conflict in Central and Eastern Europe excluding the exceptionally violent politics of the former Yugoslav states.

In sum, the following discussion shows that formation rules are very effective at reducing overall party fragmentation. Furthermore, formation rules that by them-

---

1 Reilly 2006. „Political Engineering and Party Politics in Conflict-Prone Societies.”

2 Minorities at Risk Project. 2005.

3 Reilly 2006. „Political Engineering and Party Politics in Conflict-Prone Societies.” (p. 824)

4 Birnir and Van Cott. 2007. „Disunity in Diversity: Party System Fragmentation and the Dynamic Effect of Ethnic Heterogeneity on Latin American Legislatures.”

5 I thank Allen Hicken for this insight.

6 Birnir. 2007. *Ethnicity and Electoral Politics*.

7 This includes indigenous groups in Latin America that may constitute demographic majorities in the aggregate but have historically been political minorities.

selves exclude ethnic groups from political representation are problematic because there is circumstantial evidence to suggest that such rules provoke the ethnic minority group and contribute to conflict. Formation rules that pose restrictions that fall short of excluding a group are also associated with a reduction in the number of parties but this reduction might have beneficial effects on the political consolidation of the ethnic group. Consequently, policy makers who want to maximize the benefit of party system consolidation and minimize the dangers of ethnic conflict might consider instituting system-consolidating formation rules, such as signature requirements, that pose barriers and may even encourage inter-ethnic cooperation but do not by themselves exclude a group, provided that the number of required signatures does not exceed the voting population of the ethnic minority.

The origin of formation rules.

With the exception of the emerging literature on formation rules¹ there is very little written on why formation rules were adopted in specific countries. The literature on the reasons for the adoption of the electoral rules of allocation is, however, quite substantial. Since both types of institution shape party systems and political careers it is likely that the literature on the adoption of rules of allocation can inform us about the reasons why particular formation rules were adopted. A common belief in the electoral literature is that electoral rules in emerging democracies are adopted as a result of undemocratic pacts among select established actors.² Furthermore, politicians are thought to try to manipulate institutions or the choice of institutions to their own advantage,³ to the extent possible under uncertainty⁴ and with multiple and often contradictory incentives of the participating politicians.⁵

---

1 Hug Simon. 2001. *Altering Party Systems: Strategic Behavior and the Emergence of New Political Parties in Western Democracies*; Birnir 1999 „Latent Stability of Electoral Preferences through Institutional Changes: Ecuador and Representation of Indigenous Communities“; Birnir 2004. „Stabilizing Party Systems and Excluding Segments of Society? The Effects of Formation Costs on New Parties in Latin America“; Van Cott. 2003. „Institutional Change and Ethnic Parties in South America.“; Reilly. 2002. „Political Engineering and Party Politics in Papua New Guinea.“; 2003 „Political Parties and Political Engineering in the Asia Pacific region“; 2006. „Political Engineering and Party Politics in Conflict-Prone Societies“; Moreno 2003. Subnational Determinants of National Multipartyism in Latin America“; 2005. „Whither the Colombian two-party system? An assessment of political reforms and their limits.“

2 O'Donell, Guillermo and Philippe C. Schmitter. 1986. „Convoking Elections (and Provoking parties)“. In Guillermo O'Donell, Philippe C. Schmitter and Laurence Whitehead eds. *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*, part 1. Baltimore. John Hopkins University Press.

3 Riker H. William, *The Art of Political Manipulation*. (New Haven: Yale University Press, 1986).

4 Przeworski Adam, *Democracy and the Market*, (Cambridge University Press, New York, 1991); Geddes Barbara, „Initiation of New Democratic Institutions in Eastern Europe and Latin America.“ In Lijphart A, Waisman, C.H. eds., *Institutional Design in New Democracies: Eastern Europe and Latin Americ*. (Westview Press, Boulder, CO, 196); Lijphart A., 1992. „Democratization and Constitutional Choices in Czecho-Slovakia, Hungary and Poland, 1989–1991.“ *Journal of Theoretical Politics*. 4(2):207–223.

5 Lehoucq Fabrice Edouard. 1995. „Institutional Change and Political Conflict: Evaluating Alternative Explanations of Electoral Reform in Costa Rica.“ *Electoral Studies*. 4(1):23-45; Smith Steven S. and Thomas F. Remington, *The Politics of Institutional Choice: The Formation of the Russian State Duma*. (Oxford and Princeton: Princeton University Press, 2001). For an excellent review article of the rationale behind choice of electoral systems see Benoit, Kenneth. 2007. „Electoral Laws as Political Consequences: Explaining the Origins and Change of Electoral Institutions.“ *Annual Review of Political Science* 10:363-90.

In Central and Eastern Europe, the initial rules governing elections were characteristically forged in roundtables focusing explicitly on procedural issues, and included incumbents and some members of the opposition.¹ Although Central and East European actors probably acted in self-interest in the selection of rules, as predicted by the literature, uncertainty in many cases prevented them from making choices that actually served their self-interest in the long run.² Generally speaking, the primary emphasis was on allocation rules and formation rules were both simple and very minimal³ or explicitly aimed at reducing party fragmentation.⁴ In Poland subsequent electoral reform to reduce party fragmentation have also focused on allocation rules rather than party formation.⁵ Changes to allocation rules and the institution of deposits for electoral participation have played a similarly important part in reducing party fragmentation in the Czech Republic. In addition, state funding of parties is an important instrument in reducing party system fragmentation and increasing party cohesion in the Czech legislature.⁶ Whereas other law, for example, in Albania and Bulgaria has been used to restrict ethnic party formation⁷ and political participation I have found no evidence that in Central and Eastern Europe formation rules were initially instituted for this purpose. On the contrary, the institution of new rules in the late 1990s in Estonia and Latvia that require candidates to have advanced proficiency in the state language is thought by some to be aimed specifically at hampering the participation of Russian minority parties.⁸

In sum, therefore, and as expected it appears that in ethnically diverse Central and East European countries that had not experienced ethnic conflict prior to democratization formation rules were not adopted with an eye to restricting ethnic representation. Rather these rules were instituted to prevent party system fragmentation and with the objective of furthering incumbent advantage when there was an articulated objective. When these rules were changed, indigenous and/or ethnic concerns or concerns about ethnic populations were not evidently the primary determinants of change, with the exception of liberalizing changes made in Ecuador and restricting ones in Estonia and Latvia.

---

1 Bogdanor, Vernon. 1990. „Founding Elections and Regime Change.” *Electoral Studies*. 9(4): 288-294.

2 Shvetsova, Olga, 2003. „Endogenous Selection of Institutions and their Exogenous Effects.” *Constitutional Political Economy*. 14:191-212; Andrews Josephine T. and Robert W. Jackman. 2005. „Strategic Fools: Electoral Rule Choice Under Extreme Uncertainty.” *Electoral Studies*. 24:65-84.

3 Taagepera Rein. 1990. „The Baltic states.” *Electoral Studies*. 9(4):303-311; Pelczynski, Zbigniew and Sergiusz Kowalski. „Poland. 1990. „ *Electoral Studies*. 9(4):346-354; Nelson Daniel N. „Romania.” 1990. *Electoral Studies*. 9(4):355-366.

4 Ashley Stephen. 1990. „Bulgaria.” *Electoral Studies*. 9(4):312-318; Körösi András. 1990. „Hungary.” *Electoral Studies*. 9(4):337-345.

5 Kaminski, Marek M. and Monika A. Nalepa, „Poland: Learning to Manipulate Electoral Rules.” In Josep M. Colomer ed. *Handbook of Electoral System Choice* (New York. Palgrave Macmillan, 2004). Compared with many other Central and East European countries Poland is not very ethnically diverse. Nonetheless at least the German minority has run parties in Polish elections.

6 Kopecký Petr, „The Czech Republic: Entrenching Proportional Representation. In Josep M. Colomer ed. *Handbook of Electoral System Choice* (New York. Palgrave Macmillan, 2004).

7 The ban on ethnic parties in Albania was lifted in 2001.

8 Mikkil, Edvald and Vello Pettai, „The Baltics: Independence with Divergent Electoral Systems.” In Josep M. Colomer ed. *Handbook of Electoral System Choice*. (New York. Palgrave Macmillan, 2004).

The effect of formation rules on ethnic populations.

The question then becomes: what is the effect of formation rules on ethnic populations where such rules were instituted for motives of party system consolidation rather than with the ethnic populations in mind? Put differently, do these formation rules have any unintended consequences for the ethnic populations in question? For example, Birnir argues that ethnic group propensity for rebellion against the state increases over time where electorally active ethnic groups are excluded from the executive.¹ Ethnic exclusion from the executive occurs where (a) ethnic parties are not institutionally viable; or (b) viable ethnic parties are unable to access government; and (c) non-ethnic parties that over time have access to government do not represent the ethnic issue in the executive. An implication of this argument is that, where ethnic groups are not represented by multi-ethnic parties, formation rules that prevent ethnic representation through ethnic parties are likely to increase the probability that an ethnic group engages in violence against the state.

Prior to examining the possible effects of formation rules on the domain of ethnic politics, it is imperative that we establish the conditionality of this hypothesized causal effect. This conditionality is determined by the interaction of the formation rules with (a) other institutions and (b) the demographics of the country and group in question. Assuming for a moment that we can hold the effect of such intervening institutions constant, below I discuss in some detail how attributes of ethnic minority groups, such as size, cohesion and geographical concentration theoretically interact with formation rules to affect the group propensity for seeking representation by forming ethnic political parties and consequent potential for conflict behavior.

Differences in ethnic diversity and formation rules.

As shown in Table two, generally speaking, ethnic minorities in Central and Eastern Europe are national minorities that often trace their roots to neighboring countries. One notable exception to this is the Roma who may constitute a racially distinct group.² Furthermore, the size of the minority groups varies— particularly relative to the size of the country's population.

Table 2

Ethnic diversity in Central and Eastern European countries that did not experience significant sustained ethnic conflict prior to the most recent democratization.

Country	E. Fract. ^a	% Roma ^b
Albania	.22	2.94
Bulgaria	.40	3.70
Czech	.32	0.30-2.90
Estonia	.51	0.06
Hungary	.15	1.30-7.78
Latvia	.59	0.58

1 2007. *Ethnicity and Electoral Politics*. Birnir further argues that voice in the legislature does not satisfy ethnic groups because voice likely does not translate into influence over policy unless the size of the group in the legislature is relatively large. Access to the executive does not guarantee policy influence either but does make it more likely.

2 Fraser Angus, *The Gypsies*. (Oxford. Blackwell); Barany Zoltan, *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics* (Cambridge MA: Cambridge University Press, 2002).

Lithuania	.32	0.08
Macedonia	.50	2.30-10.30
Moldova	.55	4.65
Poland	.12	>0.10
Romania	.31	1.80-7.90
Slovakia	.25	1.50-6.60
Slovenia	.22	3.50

^a Ethnic Fractionalization (EF) calculated by Alesina et al. 2003. „Fractionalization.” *Journal of Economic Growth* (8): 155–94.

^b Minority Rights Group, *World Directory of Minorities*. (Minority Rights Group International. London, 1997); Hernesniemi, Pivi & Lauri Hannikainen. 2000. „Roma Minorities in the Nordic and Baltic Countries. Are their rights realized?” Rovaniemi: Lapland’s University Press. Publication of the Northern Institute for Environmental and Minority Law. Peter Bakker, at: <http://www.minelres.lv/minelres/archive/06032001-12:03:42-13702.html>

Variety in diversity leads to the expectation that the content and type of demographic interaction with party registration rules will differ between countries depending on the size, cohesion, geographical concentration, and attributes specific to the group.¹ Attributes of the individual group interact with the specific types of party registration rules in ways that make them more or less of a barrier to electoral participation by the group and the resulting group potential for conflict behavior. For example, a ban on ethnic parties affects only linguistically and/or culturally distinct groups such as indigenous peoples and national minorities, but not de facto racial groups. Consequently, where other avenues for the political representation of the group are prevented, one might expect a ban on ethnic parties to augment the conflict potential of linguistically and culturally distinct groups but not of racial groups.

Size of the group is another characteristic that is important to the impact that formation rules will have. Racial groups, for instance, tend to be larger than the average national ethnic minorities and may, therefore, demand greater input in a country’s governance than small national minorities, whose primary objective more likely involves greater autonomy over their own affairs. When restrictive formation barriers successfully keep the larger groups from representation one might expect any subsequent political conflict to be bitterer and have as its objective a more radical change to national politics than the change a small national minority might seek. Which type of group, small or large, formation rules are likely to present the greatest barriers to is not, however, entirely clear. For example, larger more internally diverse groups are less likely to overcome the collective action problem required to mobilize successfully.² An example includes the indigenous peoples in Bo-

1 In this paper I do not attempt to address the additional complications rising from the fact that ethnic identity over time is fluid and context dependent. Posner Daniel, *Institutions and Ethnic Politics in Africa*. (New York. Cambridge University Press, 2005); Chandra Kanhan, *Why Ethnic Parties Succeed: Patronage and Ethnic Headcounts in India* (New York. Cambridge University Press, 2004), but point to some recent though provoking work by Chandra that considers how the idea of multifaceted and fluid identities affects analysis of institutions and ethnic political action. Chandra, Kanhan. Forthcoming. „A Constructivist Dataset on Ethnicity and Institutions (CDEI)”. In Rawi Abdelal, Yoshiko Herrera, Alastair Ian Johnston and Rose McDermott eds. *Identity as a Variable*. Available at: http://www.nyu.edu/gsas/dept/politics/faculty/chandra/chandra_home.html

2 Olson Mancur Jr, *The Logic of Collective Action; Public Goods and The Theory of Groups*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1965).

livia, who constitute a racially distinct group but are internally quite divided into divergent linguistic groups. Until recently this group was not unified in its political mobilization.¹ Any additional barriers presented by formation rules will likely further prevent successful collective action by such large groups. At the same time small groups may experience difficulties in mobilizing enough of their members for political action. In the case of small groups formation rules may therefore prevent the successful conclusion of an already difficult task. How small is too small for electoral mobilization is not evident. For example, in the relatively homogeneous Poland the small German minority does run a separate party in national elections, and the same is true for Greeks in Albania, but a party representing the sizeable community of Ukrainians in Moldova has never gained legislative representation.

Pre-election signature requirements are among the specific rules that interact with the size of the group to alter its potential for mobilization and representation and consequent potential for conflict behavior. Theoretically, pre-election signature requirements place a proportionally heavier burden on smaller groups and groups in the early stages of mobilization than on large and established ones. Indeed, where electoral institutions are very permissive, the registration requirements effectively substitute for the effects of more restrictive electoral institutions. Alternatively, because pre-election signature requirements work as an incentive for internal party consolidation, if the requirements are not sufficiently high, ethnic groups that might otherwise consolidate to run a unified political party fragment in their electoral competition to the detriment of ethnic group representation.²

In Central and Eastern Europe pre-election signature requirements present the greatest burden where the minorities that might seek to mobilize are relatively small. As shown in Table three, signature requirements are used in all of the countries examined here except for Albania, Latvia, Estonia and one Moldovan election. Unless the group is very small, however, pre-election signature requirements probably do not by themselves exclude groups from participating in electoral politics. Thus, it is unlikely that this requirement is responsible for the lackluster political performance of the largest ethnic group in Central and Eastern Europe, the Roma. Table four examines the relationship between the Roma population and the content of the latest signature law in some more detail. The table accounts for the most recent signature requirement, shows Roma as a percentage of the population by country according to one estimate,³ and denotes whether the population has mobilized electorally. The first trend to emerge from the table is that electoral activity by the Roma population in a given country seems clearly tied to the size of that demographic. With the exception of the Czech Republic the Roma are not electorally active where they constitute less than 3.5 per cent of the population. They are electorally active in Romania, Macedonia, Hungary, Moldova, Slovakia, and the Czech Republic and through non-ethnic parties in Bulgaria. In all of these countries there is a signature requirement. Assessing the effect of the signature requirements on Roma mobilization, therefore, requires greater attention to the magnitude of the requirement.

---

1 Madrid Raúl 2005, „Indigenous Voters and Party System Fragmentation in Latin America.” *Electoral Studies* 24(4): 689-707.; Van Cott 2005. *From Movements to Parties in Latin America: The Evolution of Ethnic Politics*; Birnir and Van Cott 2007. „Disunity in Diversity: Party System Fragmentation and the Dynamic Effect of Ethnic Heterogeneity on Latin American Legislatures.”

2 I thank Florian Bieber for this insight.

3 According to Barany estimates of this population are extremely varied and often notoriously undependable. Barany. 2002. *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*.

Table 3
Party formation requirements in Central and Eastern Europe and the Roma.

Country	Most recent signature requirements	% Roma 1997	Roma electorally active
Estonia	No	0.06	No
Lithuania	400 founding members for political parties	0.08	No
Poland	5000 signatures for each constituency list	0.16	No
Latvia	No	0.58	No
Czech Republic	1000 founding members for political parties	2.91	Yes
Albania	None	2.94	No. (ethnic parties banned, until 2001)
Slovenia	100 signatures accompanying every candidate list or 30 for minorities	3.50	No
Bulgaria	50 founding members for political parties	3.69	Ethnic parties banned – active only through non-ethnic parties
Moldova	5000 founding members for political parties	4.65	Yes
Slovakia	10000 declaration of number of members accompanying candidate list every election	6.60	Yes
Hungary	750 signatures for candidates in single member constituencies every election	7.77	Yes
Romania	10000 founding members for political parties with the exception of minority organizations	7.93	Yes
Macedonia	500 founding members for parties	10.33	Yes

Sources for population: Minority Rights Group. 1997. *World Directory of Minorities*. (Higher estimate in range); Hernesniemi, Pivi & Lauri Hannikainen. 2000. *Roma minorities in the Nordic and Baltic Countries. Are their rights Realized?* Rovaniemi: Lapland's University Press. Publication of the Northern Institute for Environmental and Minority Law. For law see Table three.

Where the Roma are more numerous – in Slovenia, Bulgaria, Moldova, Slovakia, Hungary, Romania and Macedonia – they have accessed legislatures only in Romania and Macedonia. In Macedonia, the registration requirement is very low and required only once.¹ In Romania minorities are exempt from the requirement.² In Hungary, the requirement is not much higher than in Macedonia.

¹ Parties are obligated to submit a list of 500 founding members (previously 200 members). Article 33. Election law 1994 amended 1999. University of Essex. *Political Transformation and the Electoral Process in Post-Communist Europe*.

² Political parties or other political groupings were in 1990 required to have 251 members for registration. In 1996 this registration requirement was changed to a list of 10.000 founding

However, this requirement is associated with each election rather than a party's foundation.¹ Consequently, to sustain a political party over time, the organizational capacity of the Roma in Hungary must exceed that of the Roma in Macedonia. In Slovakia² and Slovenia,³ too, the requirement is tied to elections. The Roma in Slovenia are not electorally active but do have some organization through the Union of Roma of Slovenia, which is quite dynamic on the cultural scene.⁴ The most important difference in the effects of registration requirements on the Roma populations in Slovenia, Slovakia and Hungary compared with Macedonia is that the group is significantly smaller proportionally, making the collection of signatures potentially more difficult. In Moldova, there is no official registration requirement for elections but the registration obligation for parties of „5,000 active members” for parties is not insignificant. More importantly, however, there is a stringent spatial component to the law in Moldova.⁵ Finally, in Bulgaria ethnic parties are banned by the constitution. Whereas the Turkish minority has been able to circumvent this law to present a party that by and large is recognized as a Turkish minority party the Roma have not.⁶ In sum, therefore, registration requirements possibly hampered Roma mobiliza-

---

members in 15 counties and no less than 300 in each county. Article 17. Law No. 27 of 1996 on Political Parties available at http://www.dscllex.ro/english/law/law27_1996.htm. However, according to the 1992 election law „Organizations of citizens belonging to national minorities participating in the elections shall be, as far as electoral operations are concerned, juridically equivalent to political parties.” Article 4.

1 In Hungary the election system is threefold: national list, territorial list and single-member constituencies. To be a candidate in a single member constituency 750 signatures are required. Only those parties are entitled to territorial list which have candidates in the territory. The party has to have 25% but at least 2 candidates of the eligible candidates of this territory. Only those parties which have at least 7 territorial lists are entitled to a national list. Act XXXIV/1989 on the Election of Members of Parliament. Hungary. Available at: <http://www.legislationline.org/legislation.php?tid=57&lid=1669>

2 A political party must submit a declaration that it has at least ten thousand members or a lower number of members and additional signatures of voters that support the candidate list of the party, together totaling ten thousand voters. Article 17 Law on Election to the Slovak National Council (1990, amended 1992, 1994, 1995, 1998). Available at: <http://www.legislationline.org/legislation.php?tid=57&lid=301>

3 According to Article 37 Law on elections to the chamber of state. “A list of candidates in an individual constituency must be defined by at least a hundred voters who have residential status in the constituency.” Only the Italian and Hungarian minorities have a lower requirement. International Foundation for Election Systems. 1995. „Slovenia”. Election Law Compendium of Central and Eastern Europe. Alternatively according to article 35 political parties can nominate candidates provided that „The list of candidates must be supported by signatures of at least thirty voters, who have residential status in the constituency.” Parties themselves, however, are founded by no less than 200 adult citizens. Article 4. Consequently the requirement is 100 signatures every election for independent candidates or 200 initial members and 30 signatures thereafter.

4 Požun, Brian J. February 5, 2001. „News from Slovenia. Roma Anniversary” *Central Europe Review*. 3(5)5.

5 The requirement mandates that members reside „in at least half of the second level administrative territorial units, but no less than 600 in each of the administrative territorial units mentioned above”. International Foundation for Election Systems. 1995. „Moldova”. Election Law Compendium of Central and Eastern Europe. .

6 In Albania the 1991 law on political parties also outlawed the formation of parties on religious, ethnic or regional basis. According to Rufino this law prevented Omania, the association defending the interests of the Greek community in Albania from contesting future elections after having secured 0.5 percent of the vote and 5 seats in the 1991 election. Rufino, Rubén Ruiz. 2005. „Ethnic parliamentary incorporation in Central and Eastern Europe: finding a mechanical explanation.” Paper presented at the 4th annual Graduate Student Retreat of the Society for Comparative Research. Budapest. The ban on ethnic parties in Albania was lifted in 2001.

tion in Slovenia but, with the exception of Moldova, the registration requirements clearly did not bar Roma parties from running in elections.

Furthermore, as demonstrated by the relative success of Roma parties in Romania there is nothing inherently apolitical about the Roma but, for an ethnic minority in Central and Eastern Europe, they tend to be unusually poorly mobilized.¹ Consequently, the anecdotal evidence from Slovakia where Roma parties did register, suggests that the rule might have been of more use to Roma representation had it been more stringent. According to Barany,² 13 „Romani parties registered prior to the 1998 Slovak national elections, but eventually no Gypsy party ran candidates for parliament on its own“. It is possible that the requirement of a declaration of 10,000 members attached to a candidate list in the election may have hampered the participation of these Roma parties.³ It should be possible, however, for 13 Roma parties to have a voting age membership exceeding ten thousand because the population constitutes at least 350,000 individuals according to the Minority Rights Group and 400,000 according to Barany.⁴ It is more likely, therefore, that the requirement was just high enough to make electoral follow-through difficult for the high number of would-be contestants, but not high enough to make them consolidate into a single or a few large parties that could have run successfully.

In Moldova,⁵ however, the spatial component of the registration rules prevents the electoral participation of the Roma and other ethnic minorities through ethnic parties. The same is theoretically true for the party formation of geographically concentrated groups in other countries but not of regionally dispersed groups unless the number of group members is very small in any one location.⁶ Many national minorities in Central and Eastern Europe tend to be geographically concentrated but geographical concentration is less common for racial non-indigenous minorities in Latin America, for example. Existing spatial requirements in Central and Eastern Europe are, however, restricted to large parties in Albania and Slovakia or national lists in Hungary and Poland. Romania has spatial registration requirements for all parties but the 1992 election law cancels this requirement out for minorities. Consequently, it is unlikely in Central and Eastern Europe that spatial registration requirements hamper ethnic political participation outside Moldova. This class of requirements has, however, presented some problems in Latin America.⁷

---

1 Barany. 2002, *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*.

2 Barany, *The East*, 231.

3 Since the requirement is associated with the list of candidates it is not clear to me whether „registration“ had to include the declaration of ten thousand members.

4 Barany, *The East*, Minority Rights Group. 1997. *World Directory of Minorities*.

5 In 1998 the Moldovan party law was amended to stipulate that „Party or other sociopolitical organization statue shall be registered if: [it] includes at least 5000 members residing in at least half of second level administrative territorial units, but no less than 150 in each of the said administrative territorial units“. Article 5.3. In 1999 the number was changed to „5000 active members residing in at least half of the second level administrative territorial units, but no less than 600 in each of the administrative territorial units mentioned above.“ Association for Participatory Democracy (ADEPT). 2007. *Political parties of the Republic of Moldova*. „Law of the Republic of Moldova on Parties and Other Socio-Political Organizations.“ At: <http://www.parties.e-democracy.md/en/legislation/politicalparties/>

6 Birnir. 2004. „Stabilizing Party Systems and Excluding Segments of Society? The Effects of Formation Costs on New Parties in Latin America.“

7 For further discussion see Birnir 2004. „Stabilizing Party Systems and Excluding Segments of Society? The Effects of Formation Costs on New Parties in Latin America.“

Table 4
Some principal party formation rules in Central and Eastern Europe

Country	Election Year	Signature	Deposit	Regional distribution
Albania	1991	No	No	No
Albania	1992	No	No	No
Albania	1996	No	No	No
Albania	1997	No	No	No
Albania	2001	No	No	No
Albania	2003	No	No	Large parties only
Bulgaria	1990	Yes	No	No
Bulgaria	1991	Yes	No	No
Bulgaria	1994	Yes	No	No
Bulgaria	1997	Yes	No	No
Bulgaria	2001	Yes	No	No
Czech	1990	Yes	No	No
Czech	1992	Yes	No	No
Czech	1996	Yes	Yes but refundable	No
Czech	1998	Yes	Yes but refundable	No
Czech	2002	Yes	Yes	No
Estonia	1992	No	Yes	No
Estonia	1995	No	Yes	No
Estonia	1999	No	Yes	No
Estonia	2003	No	Yes	No
Hungary	1990	Yes	No	National lists only
Hungary	1994	Yes	No	National lists only
Hungary	1998	Yes	No	National lists only
Hungary	2002	Yes	No	National lists only
Latvia	1993	Yes	Yes	No
Latvia	1995	No	Yes but refundable	No
Latvia	1998	No	Yes but refundable	No
Latvia	2002	No	Yes but refundable	No
Lithuania	1992	Yes	Yes	No
Lithuania	1996	Yes	Yes	No
Lithuania	2000	Yes	Yes	No
Macedonia	1990	Yes	No	No
Macedonia	1994	Yes	No	No
Macedonia	1998	Yes	No	No
Macedonia	2002	Yes	No	No
Moldova	1994	No	No	No
Moldova	1998	Yes	No	Yes
Moldova	2001	Yes	Yes	Yes
Poland	1991	Yes	No	National lists only
Poland	1993	Yes	No	National lists only
Poland	1997	Yes	No	National lists only
Poland	2001	Yes	No	No

Romania	1990	Yes	No	No
Romania	1992	Yes	No	No
Romania	1996	Yes unless minority	No	Yes unless minority
Romania	2000	Yes unless minority	No	Yes unless minority
Slovakia	1990	Yes	No	Large parties only
Slovakia	1992	Yes	No	No
Slovakia	1994	Yes	No	No
Slovakia	1998	Yes	No	No
Slovakia	2002	Yes	No	No
Slovenia	1990	Unknown	Unknown	Unknown
Slovenia	1992	Unknown	Unknown	Unknown
Slovenia	1996	Yes unless minority	No	No
Slovenia	2000	Yes	No	No

Sources: International Foundation for Election Systems. 1995. Election Law Compendium of Central and Eastern Europe. IFES. Kiev. See also: University of Essex. Project on Political Transformation and the Electoral Process in Post-Communist Europe, at <http://www.essex.ac.uk/elections/>, and Lexadin The World law Guide at: <http://www.lexadin.nl/>

Assessment and conclusion.

The above anecdotal evidence provides ample support for the idea that formation rules have contributed to party system consolidation in Central and Eastern Europe. Central and East European countries that instituted significant formation requirements experienced less fragmentation than those that did not, which have since had to adjust their electoral law to handle the fragmentation. Similarly, in Latin America there is evidence that an increase in formation requirements reduced party system fragmentation. Clearly, therefore, formation rules are very effective at reducing party system fragmentation.

Assessing the effect on conflict in the political system of formation rules that stop short of excluding minority groups from electoral participation is more difficult. The multitude of indigenous and Roma parties registering where signature requirements are low and the ethnic populations are large but subsequently failing to present a viable electoral alternative suggests that signature requirements may in those cases not have been sufficiently high to induce the necessary cohesion of the ethnic group for successful electoral participation. Increasing signature requirements is, however, a delicate balance, because high signature requirements, for example exceeding the size of the voting age population in a group, may prevent ethnic minority group political participation altogether. In Bulgaria, Hungary and Romania, data on Roma protest before and after democratization shows that protest by this group against the state has increased. Among the countries examined here, the Roma also protest recently in the Czech Republic and Macedonia. It is not clear, however, that formation rules play any role in this protest, although more stringent registration rules might help this minority consolidate sufficiently to achieve representation and address their grievances through the legislative process. Other smaller minorities, such as Greeks in Albania, Albanians in Macedonia and the indigenous in Chile and Honduras have increased their protest against the state during the current democratic period but more information is needed to establish what effect if any formation rules play in this process.

Interpreting the causal effect of formation rules and conflict is similarly difficult because of the contingencies discussed above but some tentative conclusions are nevertheless possible. There is evidence that rules that by themselves exclude minority populations from electoral participation pose problems for democracy by increasing the contentiousness of ethnic politics. Spatial registration requirements in Ecuador and Moldova are examples of such rules. Both Ecuador and Moldova experienced significant ethnic conflict after democratization.¹ Clearly these conflicts are not exclusively caused by the institution of formation rules, but the presence of such rules under conditions of ethnic polarization does not help in integrating the rebellious populations into the mainstream party system. Other formation rules that in effect, exclude particular populations such as linguistic requirements in the Baltics have also resulted in bitter protest by the affected groups. In none of these countries had the ethnic minorities initiated conflict prior to the institution of these rules and in the case of Ecuador ethnic protest was reduced after the rules were changed to allow for indigenous participation through ethnic parties. Clearly, therefore, exclusionary formation rules have the potential to increase ethnic political conflict. At the same time, we know that reducing party fragmentation has beneficial effects for party system development. The potentially detrimental effects of ethnic conflict owing to the exclusionary effects of formation rules and the benefits of reducing party fragmentation may cancel each other out or have unforeseen consequences. It is therefore imperative that policy makers consider this trade-off explicitly in an effort to create an institutional framework that assists healthy party system consolidation while ensuring minority representation through single or multi-ethnic parties.

---

¹ Minorities at Risk Project. 2005.

Politici lingvistice față de minoritățile naționale din România 1990-2008

■ ISTVÁN HORVÁTH

The article presents the major features of language policies for minorities in Romania from 1996 till our days. It describes the changes in the orientation of these policies, emphasizing the major role of language policies as the foremost arena for debates on minority issues.

Politica lingvistică ca obiect al analizei științifice

Politicile lingvistice față de minorități sunt promovate de variate centre de autoritate și includ acele măsuri care vizează modificarea comportamentului lingvistic al unor comunități sau categorii ale populației.

Merită accentuat: cu toate că statul este un inițiator și promotor important al acestor politici, nu este singurul actor important. Politicile lingvistice ale administrațiilor locale (ce depind de gradul de libertate de care dispun față de administrația centrală), ale unor biserici (ce limbă se utilizează la slujbe) sau ale unor actori economici (comunicarea la nivelul firmei, comunicarea cu publicul, inclusiv limba folosită în reclame etc.) sau chiar sfera civilă pot avea (și nu odată chiar au) o greutate semnificativă în ceea ce privește șansele ca o limbă (sau varietate lingvistică) să fie utilizată (sau dimpotrivă) de segmente semnificative ale unor populații.

Politicile lingvistice devin obiect al științei politice (și al științelor lingvistice) după cel de al doilea război mondial, când administrațiile statelor proaspăt decolonizate se confruntă cu diversitatea lingvistică a societăților pe care le administrează, trebuind să promoveze măsuri de raționalizare a comunicării birocratice și politice, sau, cum spune Bourdieu: de unificare a piețelor lingvistice.¹ Ulterior,

¹ Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power* (Cambridge: Polity Press, 1991).

Keywords:
Romanian minorities, language policies

în contextul unor mișcări de promovare a drepturilor minorităților lingvistice, se promovează analiza unor alte dimensiuni ale legăturilor dintre state și diversitatea lingvistică a societăților pe care le administrează. Este vorba, pe de o parte, despre limitele până la care statele au dreptul să intervină în reglementarea manifestărilor lingvistice ale cetățenilor, pe de alta, despre obligațiile statelor în legătură cu asigurarea utilizării și crearea condițiilor necesare reproducerii unor limbi vorbite de minoritățile naționale sau de popoarele indigene.¹

Politice lingvistice între hegemonia unei limbi și pluralism legal consfințit

Dealtfel aceste două contexte de analiză oferă cele două direcții ale politicilor lingvistice între care se constată o tensiune, ce în multe părți ale globului se constituie ca o sursă permanentă de conflicte politizate. Pe de o parte avem efortul (motivat pragmatic dar deseori și simbolic) a unor state de a promova unificarea (nu odată omogenizatoare) spațiului lingvistic prin impunerea unui cod lingvistic (eventual a două sau, în mod excepțional, chiar mai multe). Iar pe de alta avem opoziția unor segmente ale societății delimitate lingvistic care doresc recunoașterea, promovarea cât mai largă, chiar protejarea limbi(-lor) proprii.

Astfel se conturează două situații diametral opuse. La una dintre extreme se află statele care promovează în mod hegemonic dominația unei singure limbi, excluzând total utilizarea altor limbi din sfera comunicării oficiale (practica judiciară, administrativă, serviciile publice, etc.), inclusiv încercând să limiteze utilizarea în sfera publică a altor coduri lingvistice. Un exemplu pertinent în acest sens ar fi politica statului francez în Alsacia față de germanofonii din regiune. Aici, după al doilea război mondial s-a interzis cu totalitate utilizarea limbii germane ca mijloc de predare (limba instituțiilor statului fiind oricum și în mod exclusiv franceza), părinții fiind avertizați până la intimidare, despre inoportunitatea utilizării dialectului alsacian în sfera privată (considerându-se ca aceasta viciază progresul școlar al copiilor), statul chiar sponsorizând o campanie publică, cu mesajul '*C'est chic de parler français*' (e șic să vorbești franceza).² La celălalt pol avem cazul unor democrații lingvistice care promovează o simetrie între mai multe limbi, fie la nivel național (cum ar fi Finlanda sau Elveția) sau la nivel regional (Tirolul de Sud în Nordul Italiei). Calitatea de democrație lingvistică implică două dimensiuni interconectate. Una procedurală: deciziile referitoare la utilizarea limbii se iau cu consensul comunităților lingvistice minoritare. Respectiv una de substanță: gradul de simetrie funcțională dintre diferitele limbi utilizate în societate. Altfel spus: gradul în care diferitele limbi pot fi folosite în mod efectiv în situațiile în care comunicarea este reglementată legal. Desigur în practica politică, politicile lingvistice mai degrabă tind către unul din cei doi poli, fie către valorizare exclusivă a unei singure limbi, fie către multilingvism simetric legal consfințit.

Politici lingvistice față de minorități din România post comunistă 1990-1996

Grosso modo putem divide politicile lingvistice postcomuniste față de minoritățile naționale din România în două mari perioade. Prima de valorizare pronunțată

¹ Stephen May, *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language* (London: Longman, 2001).

² Helga Bister-Broosen și Roland Willems, „French-German Bilingual Education in Alsace”, *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, nr.1 (1998):3-17.

a limbii române ca limbă oficială, coroborată cu o încercare de restrângere considerabilă a funcțiilor alocate limbilor minoritare (aproximativ 1990-1996). Iar ceea ce de două perioadă (1997- prezent) a însemnat promovarea unei legislații care pe lângă stabilirea foarte clară a funcțiilor și statutului limbii române ca limbă oficială, alocă în paralel o sumedenie de funcții limbilor minoritare.

În perioada 1990-1996 asistăm în primul rând la o întărire simbolică a rolului limbii române atât ca limbă de stat (limbă de funcționare a legislativului, juridicului, autorităților și serviciilor publice), dar mai ales ca simbol al unității naționale. Presiunile minorităților, mai ales a celei maghiare, pentru un grad mai mare de pluralism lingvistic legal asumat sunt interpretate cu precădere în acest registru simbolic. La nivelul discursului politic și public se acreditează ideea unei congruențe perfecte și neperturbate dintre domeniul de autoritate a statului și spațiul de dominanță exclusivă a limbii române. Context în care promovarea unui anumit grad de pluralism lingvistic a fost considerat ca formă manifestă de contestare a legitimității proiectului național românesc și ca promovare a unor aspirații ce contravin acesteia. Cu toate că legislația sectorială adoptată în această perioadă tinde și ea către codificarea unei asemenea ideologii, măsurile legale adoptate și efectiv implementate nu sunt pe măsura vehemenței discursului ideologic pe această temă¹. De exemplu Legea administrației publice locale (Nr. 69/1991) nu garantează dreptul de a utiliza limba minorităților la acest nivel administrativ (așa cum acesta va fi codificat ulterior), dar permitea în mod excepțional utilizarea limbii minorităților în comunicarea orală (numai dacă, din întâmplare, funcționarul cunoștea această limbă, sau pe cheltuiala cetățeanului). Deci s-a evitat impunerea unor forme de comportament lingvistic total divergente comparativ cu practicile încetățenite, considerate firești (de ex. în Secuime un funcționar cu limba maternă maghiară să comunice cu un localnic, și el nativ maghiar, în limba română), dar nici nu se oferea un sprijin legal pentru întărirea, extinderea unor practici de utilizare a limbii minoritare la acest nivel. Situația a fost similară și în cazul Legii Învățământului (Nr. 84/1995), care la capitolul învățământ pentru minorități era relativ blândă în comparație cu retorica agresivă a vremii, fiind introduse totuși anumite paragrafe considerate restrictive comparate chiar în comparație cu practicile cele mai drastice din perioada comunismului.

Perioada 1990-1996 din punct de vedere al politicilor lingvistice față de minorități, a avut următoarele caracteristici definitorii: o valorizarea simbolică marcată a limbii române ca simbol al unității naționale, dublată de o ideologie defavorabilă pluralismului lingvistic, cu anumite măsuri restrictive în ceea ce privește utilizarea limbilor minorităților naționale. Sau cum formulează un alt autor politica lingvistică față de minoritățile din România până 1996 era una care oscila între tolerarea și limitarea manifestărilor pluralismului lingvistic cu o orientare mai degrabă către eliminarea ei.²

Politici lingvistice față de minorități din România postcomunistă din 1996 până în prezent

În contextul reorientării politicii externe românești (1992-1993) către integrarea euro-atlantică, acomodarea minorităților naționale (în speță detensionarea relației cu minoritatea maghiară) a devenit unul dintre criteriile politice majore ale accesului.

---

1 Horváth István, *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993-2001*, (Hamburg: CORE, 2002) 81-83, 89-93.

2 Szépe, György, „The Position of Hungarians in Romania and Slovakia in 1996”, *Nationalities Papers*, nr. 27,(1999):69-92, 71.

Din motive de echilibristică politică internă,¹ procesul reconcilierii a trebuit să aștepte până în 1996, când opoziția formată din partidele istorice câștiga alegerile și coopta UDMR în coaliția de guvernare. La acea dată exista o configurație etno-politică aparte. UDMR la începutul anilor nouăzeci milita mai ales pentru drepturi culturale (lingvistice și educaționale) respectiv reclama o reprezentare insuficientă la nivelul instituțiilor statului, iar din 1993 începe să promoveze în mod oficial un proiect de autonomie. În acest context la mijlocul anilor nouăzeci politica față de minorități la mai toate partidele politice consta în delimitarea (mai mult sau mai puțin vehementă) față de proiectul de autonomie. Cu toate că în acea perioadă forțele politice responsabile doreau dacă nu o normalizare cel puțin o dedramatizare (și în mod consecvent o reducere a impactului internațional) a relațiilor cu minoritatea maghiară din România, nici un partid politic nu avea o viziune coerentă, o ofertă politică cu șanse de a pune bazele unui consens politic. În acest context s-au început negocierile sinuoase despre drepturile culturale (centrate pe drepturile lingvistice) acordate minorităților din România. Deci după 1996 lărgirea treptată (și nu întotdeauna lipsită de aspecte problematice) a drepturilor lingvistice ale minorităților naționale din România constituie de fapt asumarea (până acum relativ consecventă) a unei politici alternative de acomodare a minorităților naționale, care (între altele) are menirea de a contracara promovarea unor formule politico-legale ce presupun cedarea parțială a unor funcții exercitate de stat unor organisme controlate de minoritățile naționale (unități teritoriale autonome sau forme ale autonomiei culturale).

Inaugurarea acestui nou curent al politicilor lingvistice a fost marcată de debateri furtunoase (1996-2000), scoțând la iveală faptul că problema are încă greutate politică și încărcătură ideologico-emoțională considerabile. După 2000, greutatea și miza politică a politicilor lingvistice față de minorități se reduce considerabil și se inițiază un proces de codificare ce culminează în 2007, când se ratifică Carta Europeană a Limbilor Minoritare sau Regionale. De altfel la ora actuală acesta este documentul normativ major, parte a legislației interioare, care reglementează utilizarea limbilor vorbite pe teritoriul României de către minoritățile naționale.

Ce este nou în acest curs început în 1996 este faptul că se inițiază o codificare a pluralismului lingvistic, alocându-se funcții majore de uz lingvistic limbilor vorbite de minoritățile naționale din România. Astfel că aceste limbi (în condițiile și limitele definite de lege) pot fi utilizate ca mediu al învățământului public și privat (la toate nivelele și formele de învățământ), ca mediu al comunicării cu (și cu anumite limite în) instituțiile administrației și al serviciilor publice (aici acționează o clauză teritorială limitativă²), și (în anumite limite ce nu le detaliem aici) ca limbă de comunicare în anumite proceduri judiciare etc. Un lucru foarte important este faptul că obligația asigurării condițiilor necesare exercitării acestor drepturi revine autorității/instituției în relația cu care se pune problema exercitării dreptului lingvistic.

Extrem de sumare concluzii evaluative

Cert este că începând cu 1996 și strict legal vorbind³ politicile lingvistice la nivelul statului au luat o turnură ce mai degrabă tinde către o încurajare a utilizării

---

1 După alegerile din 1992, Partidul Democratiei Sociale din România nu a obținut majoritatea în parlament, context în care partidele extremist naționaliste (PUNR, PRM) au dobândit o influență politică considerabilă și nefastă din perspectiva inițierii unui proces substanțial de reconciliere cu minoritățile.

2 Acest drept poate fi exercitat numai în acele unități administrative în care ponderea vorbito-rilor unei limbi minoritare depășește 20%.

3 Datorită unor sumedenie de factori, implementarea normelor legale în vigoare nu înseamnă neapărat și o schimbare a comportamentului lingvistic la nivelul unor instituții (sau nu sub toate aspectele ei) în așa fel încât să favorizeze utilizarea unor limbi minoritare.

limbilor minoritare, în contextele în care statul reglementează codul lingvistic utilizat în comunicare. Cel puțin la capitolul mediu de comunicare cu instituțiile publice, limbă utilizată în comunicarea informațiilor de interes public și ca mediu de instruire, limbile minoritare au un spațiu de manifestare legal definit considerabil de larg. Cu toate acestea există o limită fermă, și anume egalizarea (în termeni formali cel puțin) a statusului lingvistic. Au existat și încă există cereri ca în Secuime limba maghiară să fie recunoscută ca limbă oficială regională. Ceea ce ar implica în sensul lărgirii funcțiilor o extindere a funcțiilor limbii maghiare, de la utilizarea ca limbă de contact cu administrația, la utilizarea ei ca mediu de comunicare la nivelul unor instituții de interes regional. Sub aspect simbolic (și aici este problema mai mare) o asemenea definiție legală ar crea o relație de simetrie relativă între cele două limbi (desigur doar la nivel regional). Cert este că în simbolistica politică românească, caracterul oficial al limbii române nu ține strict de exercițiul birocratic ci comportă multiple valențe ce țin fie de dimensiunea legitimităților istorice, fie de reiterarea simbolică a autorității și dominanței. În acest context o evoluție (fie ea și regională) către un multilingvism simetric legal consfințit este destul de improbabilă.

După 1996 în România arena dezbaterilor despre formele și conținutul integrării minorităților naționale s-a mutat cu precădere în domeniul politicilor lingvistice. Acesta nu a însemnat deloc o restrângere a ariei problematice implicate de relația minoritate-majoritate la problema utilizării limbii. Mai degrabă a însemnat o încercare de recodificare a variatelor aspecte ale acestei relații (egalitatea accesului la resursele publice, întărirea statusului unor grupuri minoritare etc.) în termenii politicilor lingvistice.

Conflicte nesoluționate de aproape 20 de ani

■ ISTVÁN HALLER

Between December 1989 and 1997 Romania faced more than 30 violent clashes against Roma communities, all resulting in burning down houses and the killing of those who were not able to hide on time. Although 4 of these cases were in the meantime solved out by the European Court of Human Rights, eventually Romania did not apply all the end decisions, hence delaying the final resolution of these conflicts. Meanwhile new similar clashes arose, but the authorities seem to be standing idly.

Keywords:

Roma, collective violence, European Court of Human Rights, Hădăreni, Plăieșii de Sus, Bolintin Deal

Din decembrie 1989 până în anul 1997 în România au avut loc peste 30 de conflicte violente¹ îndreptate împotriva comunităților de romi care s-au soldat cu incendierea caselor și linșarea celor care nu au reușit să se ascundă din timp.

Patru dintre aceste cazuri (Hădăreni, județul Mureș; Casinu Nou și Plăie-

¹ Numărul exact al cazurilor nu este cunoscut, nu toate aceste evenimente au ajuns la cunoștința organizațiilor de drepturile omului. Cele mai relevante cauze: **Vârghiș** (jud. Covasna – 24 decembrie 1989 – 2 romi morți, 2 case distruse), **Reghin** (jud. Mureș – 29 ianuarie 1990 – 5 case incendiate), **Turulung** (jud. Satu Mare – 11 ianuarie 1990 – un copil dispărut, 36 case incendiate), **Lunga** (jud. Covasna – 5 februarie 1990 – 4 romi morți, 6 case incendiate), **Casinu Nou** (jud. Harghita – 12 august 1990 – 29 case incendiate), **Cuza Vodă** (jud. Constanța – 7 octombrie 1990 – 34 case incendiate), **Mihail Kogălniceanu** (jud. Constanța – 9 octombrie 1990 – 32 case arse, 4 distruse), **Bolintin Deal** (jud. Giurgiu – 6-7 aprilie 1991 – 22 case arse, 2 distruse), **Ogrezeni** (jud. Giurgiu – 16-18 mai 1991 – 21 case incendiate), **Bolintin Vale** (jud. Giurgiu – 18 mai 1991 – 13 case incendiate), **Găiseni** (jud. Giurgiu – 5 iunie 1991 – 3 case incendiate, 6 distruse), **Plăieșii de Sus** (jud. Harghita – 9 iunie 1991 – un rom mort, 27 case incendiate), **Vălenii Lăpușului** (jud. Maramureș – 18 case incendiate) **Cărpiniș** (jud. Timiș – 17 martie 1993 – 5 case distruse), **Hădăreni** (jud. Mureș – 20 septembrie 1993 – 3 romi morți, 13 case incendiate, 4 distruse), **Racșa** (jud. Satu Mare – 29 mai 1994 – 9 case incendiate), **Băcu** (jud. Giurgiu – 7-8 ianuarie 1995 – 2 romi răniți, 4 case incendiate).

șii de Sus, județul Harghita; Bolintin Deal, județul Giurgiu)¹ au fost trimise spre soluționare către Curtea Europeană a Drepturilor Omului (în continuare CEDO), acestea fiind soluționate pe cale amiabilă².

În procedura CEDO soluția amiabilă reprezintă o recunoaștere a încălcării drepturilor omului de către guvern, care, pe lângă plata daunelor, poate oferi și diferite alte soluții de remediu și de prevenire a situațiilor similare.

Cazul Hădăreni fiind primul de acest gen care a ajuns în fața judecătorilor de la CEDO, Guvernul României a încercat să evite o „condamnare”³ pentru a preveni crearea jurisprudenței pe baza căreia celelalte cazuri similare să fie soluționate prin analogie. Spre fericire o parte a victimelor a refuzat soluția amiabilă (având ca efect existența unei soluții de constatare), o altă parte însă a acceptat (creând obligativitate pentru Guvern în a respecta oferta de soluție amiabilă).

La paragraful 29 pct. 3 al **Hotărârii nr. 1 din 5 iulie 2005** apar următoarele elemente ale soluției amiabile⁴:

Guvernul se angajează să emită instrucțiuni corespunzătoare și să adopte toate măsurile necesare pentru a asigura respectarea în viitor a drepturilor individuale garantate de aceste articole. În special, Guvernul se angajează să adopte următoarele măsuri generale:

- îmbunătățirea programelor educaționale pentru prevenirea și combaterea discriminării romilor în programa școlară în comunitatea din Hădăreni, județul Mureș;
- elaborarea unor programe de informare publică și de înlăturare a stereotipurilor, prejudecăților și practicilor care afectează comunitatea romilor în instituțiile publice din Mureș competente pentru comunitatea din Hădăreni;
- inițierea unor programe de educație juridică în cooperare cu membrii comunităților de romi;
- susținerea schimbărilor pozitive în rândul opiniei publice din comunitatea din Hădăreni privitoare la romi, pe baza toleranței și a principiului solidarității sociale;
- stimularea participării romilor la viața economică, socială, educațională, culturală și politică a comunității locale din județul Mureș, prin promovarea unor programe de asistență mutuală și dezvoltare comunitară;
- implementarea unor programe de reabilitare a locuințelor și a mediului în comunitate;
- identificarea, prevenirea și soluționarea activă a conflictelor care pot genera violențe familiale, comunitare sau interetnice.

În plus, Guvernul se angajează să prevină apariția în viitor a unor probleme similare prin efectuarea unor anchete adecvate și eficiente și prin adoptarea, în viitor, a unor politici sociale, economice, educaționale și politice menite să îmbunătățească situația comunității romilor, în conformitate cu strategia guvernamentală existentă în acest domeniu. În special, va adopta măsuri generale reclamate de nevoile specifice ale comunității din Hădăreni

---

¹ În cazul Hădăreni (Cauza Moldovan și alții împotriva României) **Hotărârea nr. 1 din 5 iulie 2005** (soluționare amiabilă) și **Hotărârea nr. 2 definitivă la 30 noiembrie 2005**; în cazul Casinu Nou (Cauza Gergely împotriva României) **Hotărârea din 26 aprilie 2007** (soluționare amiabilă); în cazul Plăieșii de Sus (Cauza Kalányos împotriva României) **Hotărârea din 26 aprilie 2007** (soluționare amiabilă), în cazul Bolintin Deal (Cauza Tănase și alții împotriva României) **Hotărârea din 26 mai 2009** (soluționare amiabilă).

² În cazul Hădăreni există și o soluție de constatare a încălcării drepturilor omului, extrem de important întrucât a creat jurisprudență.

³ Practic e vorba de constatarea încălcării drepturilor omului și nu de o condamnare propriu-zisă.

⁴ Și celelalte cazuri conțin prevederi similare.

în vederea facilitării soluționării generale a cazului, luând în considerare și pașii care au fost făcuți deja în acest scop și anume reconstruirea unor dintre casele distruse.

Pentru supravegherea acestor măsuri, Guvernul României este supus controlului Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei (în continuare CMCE).

Guvernul însă a uitat imediat de cele consfințite de CEDO prin hotărâre, crezând că va putea păcăli ușor victimele doar prin plata daunelor, iar CMCE prin minciuni. Liga PRO EUROPA, urmărind deaproape cazul din primele zile de după evenimentele din Hădăreni¹, nu a lăsat să fie așa. A trimis raport către CMCE arătând că România a rămas datoare victimelor. Presat, până la urmă Guvernul României a emis o hotărâre², care trebuia să pună în practică soluția amiabilă. Hotărârea fiind emisă, Guvernul din nou a crezut că acțiunile concrete vor fi date uitării. S-a și raportat către Consiliul Europei că hotărârea CEDO s-a implementat de Guvern. După noi rapoarte trimise de Liga PRO EUROPA către CMCE, Guvernul a finanțat proiectul, fără însă a „pierde” prea mulți bani³. Tactica nouă a constat în acordarea unor sume la sfârșitul anului, care – neputând fi cheltuite – trebuiau returnate cu sfârșitul anului bugetar. Pentru o mai mare credibilitate, Guvernul reușit să atragă în acest joc și o instituție internațională cu reputație: Programul de Dezvoltare a Națiunilor Unite.

În aceste condiții CMCE chiar a crezut că totul e în regulă, astfel nici un raport ulterior care a arătat carențele implementării „programului Hădăreni” nu a fost luat în seamă.

Între timp au fost soluționate și cazurile Casinu Nou și Plăieșii de Sus, pe „cale amiabilă” similară cazului Hădăreni. Diferența mare a fost că romii din aceste două localități au avut demnitatea de a refuza categoric propunerea Guvernului. Degeaba: CEDO a impus acceptarea acestei soluții. Dacă pentru „programul Hădăreni” au existat măcar câteva acțiuni de vitrină, în legătură cu aceste două cazuri Guvernul nici nu s-a oboșit să păstreze aparențele unei minime decențe. Hotărârile CEDO în cele două cazuri nu au fost publicate în Monitorul Oficial al României, cu gândul orwellian că ceea ce nu se publică nici nu există.

În aceste condiții autorul acestor rânduri a decis să recurgă la o măsură extremă, intrând în greva foamei. După opt zile Guvernul din nou a făcut promisiuni, a emis o hotărâre privind „programul Cașinul Nou și Plăieșii de Sus”⁴, dar situația nu s-a schimbat în mod radical. În „programul Hădăreni” banii care au fost cheltuiți nu au vizat în principal romii, ci majoritarii (ca și cum proiectul ar fi fost un premiu pentru pogromul desfășurat de ei, și nu merit să remedieze condițiile de viață ale romilor). Astfel au fost lucrări de reparații la școală (de două ori, în total pentru școală s-a cheltuit suma de 532.138 RON), la căminul cultural (din nou de două ori, în total cu suma de 444.826 RON), au fost asfaltate drumuri (7 km, din suma de 229.800 RON), s-au ținut cursuri, traininguri⁵... Din ceea ce așteptau romii, aproape nimic nu s-a realizat: au fost reparate 6 case (cu suma totală de 210.560 RON), nu s-a construit nici o casă, nu s-a creat nici un loc de muncă.

În „Programul Cașinul Nou și Plăieșii de Sus” au fost organizate cursuri de trei

1 Liga Pro Europa a fost și organizația care a trimis prima sesizare legată de caz la CEDO, încă în 1997.

2 *Hotărârea de Guvern nr. 523/2006 pentru aprobarea Programului de dezvoltare comunitară în localitatea Hădăreni, județul Mureș*, modificat prin *Hotărârea de Guvern nr. 734/2007*.

3 Suma totală pentru programul Hădăreni trebuia să fie aproximativ un milion de euro.

4 *Hotărârea de Guvern nr. 1281/2008 pentru aprobarea Programului educațional pentru prevenirea și combaterea discriminării romilor în localitățile Plăieșii de Sus și Cașinul Nou, comuna Plăieșii de Jos, județul Harghita*.

5 Printre aceste acțiuni merită remarcate unele cum ar fi „acțiuni de vizionare de filme”, „concurs de postere și eseuri” (Informare trimisă de Răzvan-Horațiu Radu, subsecretar de stat al Ministerului Afacerilor Externe prin *Adresa nr. L1/7780 din 20 august 2008*.)

zile pentru aproximativ 30 de persoane din județul Harghita, au fost oferite materiale promoționale pentru localnici, s-a realizat un studiu de fezabilitate pentru dezvoltarea comunităților locale, dar alte acțiuni deocamdată nu au fost desfășurate. Autoritățile locale, în frunte cu președintele Consiliului Județean Harghita, Borboly Csaba, în mijlocul lunii august, frustrate de existența unui program pentru romi în „domeniul” lor, au atacat Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării pentru implementarea „Programului Cașinul Nou și Plăieșii de Sus”¹.

Tot în această perioadă (timp de aproximativ doi ani) CEDO a presat romii din Bolintin Deal să accepte o soluție amiabilă similară cu cele trei anterioare. Văzând că altfel nu vor obține o soluție într-un termen previzibil, soluția amiabilă a fost acceptată. Ciudat este că romii nu mai trăiesc de aproape 20 de ani în Bolintin Deal, ci la marginea Bucureștiului, dar programul va fi desfășurat – conform deciziei CEDO – la Bolintin Deal și în județul Giurgiu. Poate, similar programului Hădăreni, în beneficiul incendiatorilor, și nu în beneficiul victimelor.

Pentru a verifica modul în care România a implementat soluțiile din cazurile Hădăreni, Plăieșii de Sus și Casinu Nou, CEDO a trimis o delegație din partea departamentului de executari (în iunie 2009), care a discutat cu autoritățile responsabile, dar a cărui raport este, deocamdată, confidențial.

În aceste condiții, nu este de mirare că autoritățile statului român, în loc să intervină pentru stoparea conflictelor interetnice din județul Harghita (localitățile Sânmartin și Sâncrăieni, unde populația majoritară a intrat în casele romilor, producând pagube însemnate, după care a expulzat familia și i-a obligat pe romii care au rămas în aceste localități să trăiască după reguli stabilite de majoritari, spre exemplu să-și vândă caii), ridică din umeri. Dacă se va ajunge la noi soluții ale CEDO, prin care România va fi condamnată pentru atitudinea rasistă a autorității statului, pe reprezentanții acestor autorități nu-i interesează: peste 20 de ani ei vor fi pensionați, și nimeni nu-i va întreba despre vinovăția lor.

În naivitatea mea, la un moment dat am crezut că Guvernul României poate fi convins ca „nesilit de nimeni” să-și recunoască vinovăția în toate cazurile de violență colectivă și să realizeze programe în toate localitățile afectate, nu doar în acele localități în care ar fi fost obligatoriu conform deciziilor date de CEDO. Ar fi fost un gest onorabil. De ce să așteptăm 50-60 de ani, ca și în legătură cu Holocaustul, ca victimele să dispară dintre noi, pentru a face ceva pentru ei?

În lipsa acestui gest, organizațiile civice din România ar trebui să analizeze extrem de serios posibilitatea de a duce toate cazurile de violență colectivă îndreptată împotriva comunităților de romi în fața CEDO, ca măcar daune să fie plătite pentru victime, chiar dacă Guvernul României, cu tacita aprobare a CMCE, nu va implementa nici un program pentru comunități. Măcar să rămână evenimentele în istorie, prin hotărârile CEDO, să nu uităm niciodată suferința celor alungați, rămași fără rude, fără adăpost, fără bunuri.²

---

1 Omitând celelalte elemente ale programului, au criticat oferirea de materiale promoționale pentru localnici.

2 Prezentul articol dezvoltă tema din articolul „Stat de drept sau fără de lege”, publicat în ziarul *Romanothan nr. 1, mai 2009*.

Reprezentarea minorităților în consiliile locale

o analiză a prevederilor legislative speciale referitoare la minorități

■ ISTVÁN GERGŐ SZÉKELY

The article offers an analysis of the special electoral procedures applied in Romania to ensure a better representation of national minorities in the local councils. Although this special mechanism has been introduced into the electoral law in order to compensate for the negative consequences of the increased electoral thresholds, it is unable to provide real help for the minorities. The domain of applicability of the rule is very limited, moreover, it may even take away seats from the minorities which they would have obtained, had they been treated just like the political parties. After the analysis of the current legislation, the article explores several alternatives for improving the system: a draft bill submitted by the minorities themselves, and certain other possibilities sketched by the author.

Keywords:

minorities, political representation, electoral system, reserved seats, lowered thresholds

Introducere: sistemul electoral și minoritățile naționale

Participarea efectivă la deciziile politice, în special în domeniile care îi privesc direct, este unul dintre drepturile esențiale ale persoanelor aparținând minorităților naționale. Acest principiu este enunțat și în cel mai important tratat internațional referitor la drepturile minorităților, ratificat și de România – *Convenția-cadru pentru Protecția Minorităților Naționale*.¹ Importanța participării efective a minorităților la deciziile politice a fost subliniată și de Înaltul Comisar pentru Minoritățile Naționale al Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE). La solicitarea acestuia, au fost elaborate, în 1999, *Recomandările de la Lund cu privire la Participarea Efectivă a Minorităților Naționale la Viața Publică*, în care statelor li s-a propus adoptarea unui sistem electoral care să faciliteze reprezentarea minorităților atât la nivel central, cât și la nivel regional sau local.²

Dar ce înseamnă un sistem electoral benefic pentru minorități? Potrivit unui raport realizat de Comisia de la Veneția³, în marea majoritate a țărilor sis-

1 Articolul 15.

2 Recomandările 9-11.

3 European Commission for Democracy Through Law, *Electoral Law and National Minorities* (Strasbourg: 2000). [http://www.venice.coe.int/docs/2000/CDL-INF\(2000\)004-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2000/CDL-INF(2000)004-e.asp), accesat 19. 08. 2009.

temul electoral nu conține elemente speciale care se referă doar la minorități, prin urmare participarea politică a acestora depinde de regulile electorale generale, adică de reglementări care tratează toți competitorii în mod identic. Însă atunci când șansele minorităților să obțină mandate sunt reduse (de exemplu pentru că sunt prea mici), se poate recurge la ajustarea unor elemente ale sistemului, sau la aplicarea unor măsuri speciale pentru minorități.

Elementele care pot fi ajustate cel mai ușor pentru a ajuta minoritățile sunt pragul electoral și limitele circumscripțiilor electorale. Prima tehnică nu necesită prea multe explicații: pragul poate fi menținut la o valoare foarte scăzută sau chiar eliminat, astfel încât formațiunile minoritare să fie capabile să îl atingă. Delimitarea districtelor electorale este un procedeu mai complex. Uneori acest lucru presupune doar respectarea granițelor etnice, religioase etc., altele însă limitele naturale ale circumscripțiilor nu sunt date, ci trebuie stabilite în mod intenționat astfel, încât să rezulte teritorii relativ omogene, locuite în majoritate de persoane aparținând minorității. Cel mai cunoscut exemplu pentru acest procedeu (denumit *affirmative gerrymandering*) este SUA, unde regăsim circumscripții majoritar-minoritare (*majority-minority districts*), create astfel încât să aibă o populația majoritară afro-americană sau latină.¹

Deși intenția de a ajuta minoritățile este evidentă, ajustarea unor elemente ale sistemului electoral se poate realiza prin formulări perfect neutre în legislație, fără a face referi explicite la grupuri specifice, păstrând așadar aparența că toți competitorii electorali sunt tratați în mod identic. Soluțiile speciale menite să faciliteze reprezentarea minorităților se aplică însă doar pentru aceștia și presupun instituționalizarea apartenenței la grup ca un criteriu care conferă dreptul la tratamentul special. Cele mai răspândite soluții speciale sunt cotele statutorii (obligația de a nominaliza un anumit procent de candidați minoritari), neaplicarea pragului electoral sau aplicarea unui prag alternativ mai redus pentru organizațiile minorităților (dar numai pentru acestea!) și mandatele rezervate.²

În pofida celor constatate de studiul Comisiei de la Veneția citat adineauri, din ce în ce mai multe țări recurg la soluții speciale pentru a ajuta minoritățile să obțină reprezentare. Andrew Reynolds³ identifică nu mai puțin de 32 de state (și două autorități *de facto*) care rezervă mandate minorităților în parlament sau nu aplică pragul electoral pentru organizațiile acestora. Soluțiile speciale pot fi întâlnite și la nivel regional, județean sau local, de exemplu în Slovenia, Croația sau Ungaria.

Și legislația electorală românească satisface recomandările forurilor internaționale preocupate de protecția minorităților, cel puțin la prima vedere. Este binecunoscut faptul că în Camera Deputaților sunt reprezentate în momentul de față nu mai puțin de 19 minorități, și acest lucru nu a trecut neobservat nici în literatura de specialitate. Pe de o parte, studiile comparate despre problematica reprezentării minorităților listează România între exemplele demne de urmat, ca un caz pozitiv în ceea ce privește integrarea politică a minorităților.⁴ Pe de altă parte, sistemul de

1 Matt A Barreto, Gary M. Segura, Nathan D. Woods , „The Mobilizing Effect of Majority-Minority Districts on Latino Turnout”. *American Political Science Review* 98 (2004): 65–75.

2 Mala Htun, *Why Identity Groups Get Represented in Politics*, (2003) Working paper. <http://www.newschool.edu/GF/polsci/seminar/Htung-25-03.pdf>, accesat 10. 04. 2008. Andrew Reynolds, „Reserved Seats in National Legislatures: A Research Note”. *Legislative Studies Quarterly* 30 (2005): 301–310.; Petra Meier (2007) *Who Is Who? Defining Groups Entitled to Reserved Seats in National Legislatures*. Working paper. <http://www.paviagroup.be/documents/Meier.07.WholsWho.doc>, accesat 20. 08. 2009.

3 Reynolds, „Reserved Seats”, 303-305.

4 European Commission for Democracy Through Law, *Electoral Law*; Htun, *Why Identity Groups*; Reynolds, „Reserved Seats”; Jochen A. Frowein, Roland Bank *The Participation of Minorities in Decision-Making Processes*. (Strasbourg: Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2000) <http://www.humanrights.coe.int/Minorities/Eng/InterGovernmental/Publications/dhmin20001.htm>, accesat 20. 08. 2009.

reprezentare a fost analizat și comentat și de numeroși autori autohtoni, tonul acestor lucrări fiind mult mai rezervat.¹

Foarte puțin s-a scris însă despre ceea ce se întâmplă la nivelul administrațiilor locale sau județene. Faptul că organizațiile minorităților beneficiază de un fel de ajutor pentru a obține mandate și la acest nivel a rămas neglijat de politologi. Prin urmare, în restul lucrării ne vom concentra doar asupra acestui aspect destul de ignorat al regimului minorităților din România și nu vom aborda sistemul folosit la nivelul Parlamentului. Obiectivul principal este de a evalua eficiența reglementării electorale speciale folosite pentru consiliile locale, printr-o analiză a rezultatelor produse de aceasta și de a schița posibile alternative pentru îmbunătățirea sistemului.

Minoritățile naționale la alegerile locale – evaluarea cadrului legal

Deși primele alegeri locale din România postcomunistă s-au organizat în 1992, prevederi speciale referitoare la minorități au apărut în legislație doar în 2004. Până în 2000 organizațiile minorităților erau tratate de legea alegerilor locale la fel ca partidele politice, fără a beneficia de măsuri care să faciliteze reprezentarea lor.² Sistemul introdus înaintea primelor alegeri a fost unul de reprezentare proporțională după metoda celor mai mari resturi. Mandatele se alocau în două etape: întâi se acordau fiecărui competitor atâtea mandate de câte ori a atins coeficientul electoral³, apoi mandatele încă nealocate au fost împărțite în ordinea descrescătoare a voturilor neutilizate de care dispuneau competitorii. Coeficientul electoral a fost egal cu câtul împărțirii numărului total de voturi valabil exprimate la numărul de mandate disponibile.⁴ Voturile neutilizate înseamnă voturile care au rămas competitorilor după atribuirea mandatelor prin atingerea unui număr întreg de coeficienți electorali, precum și cele inferioare coeficientului.

Principiile de bază ale sistemului electoral au rămas neschimbate din 1992, fiind modificate pe parcursul timpului doar unele detalii, însă aceste detalii au avut consecințe foarte importante pentru minorități. Dintre modificări vom discuta aici trei: evoluția pragului electoral, condițiile depunerii candidaturilor și introducerea unui mecanism special pentru minorități, menit să faciliteze reprezentarea acestora în consiliile locale.

Pragul electoral

În alegerile din 1992 și 1996 nu a existat un prag electoral explicit, prin urmare cel mai important factor pentru minorități a fost numărul mandatelor din consiliu, ceea ce a determinat valoarea coeficientului electoral. Absența unui prag explicit nu poate fi interpretată ca o ajustare intenționată a sistemului care a ținut cont de interesele minorităților. De fapt, condițiile create de lege pentru aceștia nu erau foarte favorabile, deoarece coeficientul electoral funcționa ca un prag implicit, prin ur-

1 Dan Oprescu, „Un pas greșit în direcția cea bună”, *Sfera Politicii*, 87-88 (2001):46–56; István Horváth, *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993-2001*. (Hamburg: Centre for OSCE Research, 2002); Ciprian-Călin Alionescu (2004), „Parliamentary Representation of Minorities in Romania”, *Southeast European Politics*, V (1):60–75.

2 Legea nr. 70/1991 privind alegerile locale (*M. Of. nr. 239*, din 28 noiembrie 1991). Potrivit articolului 105, organizațiile legal constituite aparținând minorităților naționale erau asimilate partidelor și formațiunilor politice, pentru a le permite să participe la alegeri (deoarece erau înregistrate ca organizații ale societății civile, iar legea permitea candidaturi doar din partea partidelor politice și a candidaților independenți).

3 Desigur, candidații independenți puteau obține doar un singur mandat, chiar dacă au strâns un număr de voturi care este multiplul coeficientului electoral.

4 În literatura de specialitate acest coeficient se numește cota Hare.

mare în consiliile compuse din puțini membri obținerea mandatelor era destul de dificilă. În anul 2000, s-a introdus un prag electoral, egal cu limita de 5% din voturile valabil exprimate în cazul în care coeficientul electoral era superior limitei de 5%, sau cu coeficientul electoral, dacă acesta era inferior limitei de 5% (modalitatea de calcul al coeficientului nu a suferit modificări).¹ Practic, modificarea însemna că în localitățile în care consiliul local era format din mai mult de 20 de membri și în consiliile județene (formate din cel puțin 37 de membri până în 2000), pragul de 5% nu era aplicat, trebuia atins doar coeficientul electoral, care era mai mic decât 5% din voturile valabil exprimate. Așadar, în pofida apariției pragului, șansele minorităților au rămas practic neschimbate: erau în continuare mai bune pentru consiliile județene și în localitățile mari, cu consilii locale compuse din mulți membri.²

În anul 2004, pragul s-a stabilit la 5%, indiferent de valoarea coeficientului electoral, iar modalitatea calculării coeficientului se modifică: se iau în considerare doar voturile exprimate pentru competitorii care au atins pragul.³ Datorită acestei ultime modificări a pragului electoral, șansele minorităților de a obține mandate au scăzut considerabil și în localitățile mari. Practic, acolo unde ponderea minorităților nu depășește în mod semnificativ 5%, reprezentarea prin organizații proprii a devenit un obiectiv foarte dificil de atins.

Condițiile candidaturii

Legea nr. 67/2004 a introdus o diferențiere între organizațiile minorităților reprezentate în Parlament (în Consiliul Minorităților Naționale) și organizațiile nereprezentate în Parlament, acestora din urmă stabilindu-li-se condiții mult mai dificile pentru a participa la alegeri. Potrivit modificării, organizațiile aparținând minorităților naționale reprezentate în CMN pot participa automat la alegeri, fără a fi nevoite să îndeplinească alte condiții. Însă organizațiile nereprezentate în Parlament pot depune candidaturi numai dacă prezintă la Biroul Electoral Central o listă de membri, numărul acestora trebuind să fie mai mare decât 15% din numărul total al cetățenilor care la ultimul recensământ s-au declarat ca aparținând minorității respective. Mai mult, dacă numărul membrilor necesari pentru îndeplinirea acestor condiții este mai mare de 25.000 de persoane, lista membrilor trebuie să cuprindă cel puțin 25.000 de persoane domiciliate în cel puțin 15 din județele țării și municipiul București, dar nu mai puțin de 300 de persoane pentru fiecare dintre aceste județe și municipiul București.⁴

Deși această prevedere a devenit foarte controversată, fiind criticată atât de organizațiile minorităților din afara parlamentului, cât și de specialiști din țară⁵ și din străinătate⁶ ca fiind restrictivă și discriminatorie, ea este în vigoare și astăzi. Mai

1 Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 28 din 2000. (*M. Of.* Nr. 153 din 13 aprilie 2000), art. I, aliniat (7)

2 De exemplu pragul era de $1/21=4,76\%$ acolo unde consiliul local era format din 21 membri, de $4,35\%$ dacă numărul membrilor era de 23 și așa mai departe. Într-un consiliu județean format din 45 de membri se puteau teoretic obține mandate cu $1/45=2,22\%$ din voturi, iar în Consiliul General al Municipiului București cu $1/65=1,54\%$ din voturi.

3 Legea 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale (*M. Of.* nr. 271 din 29 martie 2004), art. 92. (În versiunea republicată a legii 67/2004, în *M. Of.*, nr. 333 din 17 mai 2007, numărul articolului a devenit 96). La pragul de 5% se mai adaugă 2% pentru alianțele electorale sau politice formate din doi membri, iar la trei membri încă 1%.

4 Legea nr. 67/2004, art. 7, alin. (3) și (4).

5 Vezi de exemplu Valentin Stan, Adrian Moraru, Elena Iorga, Radu Teișanu, *Alegerile locale 2004. O lecție politică*. (București: Institutul pentru Politici Publice, 2004), 59-61.

6 European Commission for Democracy Through Law, *Opinion On The Law For The Election Of Local Public Administration Authorities In Romania* (Strasbourg, 2004), în special paragrafele 42-45, 48 și 54. Textul se găsește la adresa: [http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL-AD\(2004\)040-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL-AD(2004)040-e.asp), accesat 20. 08. 2009.

mult, restricția a fost preluată și pentru alegerile parlamentare. Drept consecință, numărul formațiunilor reprezentând minoritățile care au depus candidaturi s-a redus drastic începând cu alegerile locale din 2004. La aceste alegerile s-au putut prezenta doar organizațiile reprezentând minoritățile existente în Parlament în acel moment, iar în 2008 au reușit să participe doar două organizații nereprezentate în Parlament: Alianța pentru Unitatea Romilor și Uniunea Democrată a Ucrainenilor din România.¹ Practic, această modificare a instituționalizat monopolul politic al organizațiilor reprezentate în Parlament asupra comunităților pe care le reprezintă.

Soluția specială menită să faciliteze reprezentarea minorităților

Poate nu întâmplător, odată cu stabilirea pragului de 5% în 2004, s-a încercat introducerea unui element care să compenseze consecințele negative pentru minorități: a apărut finalmente un mecanism electoral special menit să înlesnească obținerea de mandate pentru organizațiile minorităților naționale, dar din păcate, numai pentru consiliile locale, nu și pentru cele județene. Acest mecanism special este cu totul diferit de cel aplicat la nivelul Camerei Deputaților și este foarte dificil de clasificat, deoarece nu seamănă nici cu mandatele rezervate, nici cu neaplicarea pragului electoral. Avem de-a face cu ceva unic, original, dar – după cum vom vedea – prost conceput.

Pentru o înțelegere mai ușoară a mecanismului special, reamintim cititorului că mandatele de consilier local se alocă în două etape. În prima etapă se acordă atâtea mandate, de câte ori competitorul a întrunit coeficientul electoral, iar în a doua, mandatele încă neatribuite se repartizează în ordinea descrescătoare a voturilor neutilizate. Prevederea specială referitoare la organizațiile minorităților intervine în cea de a doua etapă. Legea prevede ca „în cazul în care nici una dintre organizațiile cetățenilor aparținând minorităților naționale, alta decât cea maghiară, nu a obținut cel puțin un mandat, se atribuie un mandat de consilier, din cele rămase din prima etapă, organizației care a întrunit pragul electoral și a obținut cel mai mare număr de voturi valabil exprimate dintre toate aceste organizații.”²

Prin urmare, mecanismul poate fi aplicat doar în situațiile în care nici o organizație minoritară nu a întrunit coeficientul electoral, însă cel puțin una a atins pragul de 5%. Organizațiile minoritare care au atins coeficientul vor fi tratate în mod identic cu partidele politice sau alianțele acestora: vor primi atâtea mandate, de câte ori au întrunit coeficientul, și vor participa la etapa a doua pe baza voturilor neutilizate.³

Efectul prevederii speciale este acela de a propulsa în mod automat prima dintre organizațiile minoritare care au obținut un număr de voturi cuprins între pragul de 5% și coeficientul electoral pe locul întâi al listei pe care competitorii sunt înscrși în ordinea descrescătoare a voturilor neutilizate. Partidele sau alianțele vor primi mandate în etapa a doua doar după ce unei organizații minoritare aflate în această situație i s-a alocat un mandat. Însă dacă sunt mai multe organizații minoritare în această situație, numai prima dintre ele va fi ajutată, iar celelalte vor fi excluse automat din restul procesului de alocare, indiferent de numărul de voturi neutilizate de care dispun.

Din păcate, chiar și fără o analiză profundă, se poate observa că domeniul de aplicabilitate al prevederii speciale este destul de limitat, deoarece poate beneficia de pe urma ei:

- doar o singură formațiune (cea cu cele mai multe voturi);
- dacă nu reprezintă minoritatea maghiară;
- dacă a obținut un număr de voturi cuprins între valoarea pragului electoral de 5%

1 La aceste alegeri a participat și Partidul Civic Maghiar, însă această organizație este înregistrată ca un partid politic.

2 Legea nr. 67/2004, art. 96, alin. (4).

3 Vezi normele tehnice de repartizare a mandatelor de consilier stabilite prin Hotărârea nr. 74/2008 a Biroului Electoral Central (*M. Of.* nr. 384, 21 mai 2008).

și coeficientul electoral (acest interval devine din ce în ce mai îngust, cu cât numărul membrilor din consiliul local crește, iar în cazul în care consiliul are mai mult de 20 de membri, coeficientul electoral nu poate fi mai mare decât pragul. Intervalul este cel mai larg în comunele mici, cu consilii formate din 9 sau 11 de membri);

- dacă nici o altă formațiune minoritară (excluzând iarăși maghiarii) nu a obținut încă mandate în consiliu.

Prevederea ar reprezenta un ajutor real pentru minorități doar în cazul în care organizația minoritară propulsată pe primul loc al listei nu ar fi fost capabilă să obțină mandatul prin forțe proprii, adică dacă nu ar fi avut suficiente voturi neutilizate pentru a „prinde” ultimul mandat repartizat în etapa a doua. Pentru a ilustra: dacă o organizație minoritară este a treia din punctul de vedere al voturilor neutilizate și mai sunt trei mandate de repartizat, este absolut indiferent dacă aceasta va primi primul sau al treilea mandat acordat în etapa a doua. Organizația clasată a treia ar fi avantajată doar dacă numărul mandatelor care au rămas ar fi mai mic decât trei. Organizațiilor care au suficiente voturi neutilizate le este indiferent dacă „sar” pe primul loc al listei sau rămân pe un loc inferior, dar care încă furnizează un mandat.

Până acum soluția specială pare să fie benefică, deși eficiența ei depinde de frecvența situațiilor în care voturile neutilizate ale formațiunilor minoritare nu ar fi suficiente pentru a prinde ultimul mandat. Din păcate însă, prevederea suferă și de deficiențe mult mai serioase, deoarece poate conduce la un fenomen complet absurd. Prevederea se aplică doar dacă nici o altă organizație minoritară (în afara celor maghiare) nu a primit încă mandat. Potrivit normelor tehnice de repartizare a mandatelor, acest lucru înseamnă că dacă s-a acordat deja un mandat unei organizații minoritare, restul organizațiilor vor rămâne nereprezentate, dacă nu au atins coeficientul electoral.¹ Consecința absurdă este că o organizație minoritară poate fi privată astfel de mandate pe care le-ar fi câștigat dacă ar fi fost tratată în mod identic cu partidele politice (adică în absența prevederii speciale).

Așadar, există trei posibilități. Dacă toate formațiunile minoritare au atins coeficientul electoral, toate vor obține mandate. Dacă unele l-au atins, dar restul nu, aceștia din urmă nu vor primi mandate, indiferent de numărul voturilor neutilizate, chiar dacă acestea ar fi suficiente pentru un mandat în condițiile neaplicării prevederii. Dacă nici o organizație minoritară nu a atins coeficientul, prima dintre ele va primi un mandat, dar celelalte vor fi excluse, indiferent de numărul voturilor neutilizate de care dispun.

Utilitatea prevederii speciale depinde deci de frecvența situațiilor în care o organizație minoritară obține mandatul într-adevăr datorită prevederii speciale și a celor în care o pierde datorită aplicării ei, deși ar fi obținut-o dacă ar fi fost tratată în mod identic cu partidele politice. Răspunsul este din păcate unul dezamăgitor. Într-o lucrare anterioară am reprodus procesul de repartizare a mandatelor în fiecare localitate în care cel puțin o organizație a minorităților a atins pragul electoral, și am comparat rezultatul cu ceea ce s-ar fi întâmplat dacă organizațiile minoritare ar fi fost tratate la fel ca și partidele politice. Am constatat că numărul mandatelor care s-au obținut într-adevăr datorită clauzei speciale a fost nesemnificativ. În 2004 am identificat doar opt mandate din cele 382 obținute de minorități care nu ar fi revenit acestora în lipsa prevederii speciale, iar în 2008 doar patru din cele 351. În schimb, în 2004 s-au înregistrat șase cazuri în care minoritățile au pierdut mandate datorită prevederii speciale, iar în 2008, cinci. Astfel, câștigul net al minorităților a fost de două mandate în 2004, iar în 2008 bilanțul a fost negativ.² Prin urmare, soluția nu

¹ Vezi în special articolele 7 (2), 10 (1) și 11 (2) ale Hotărârii nr. 74/2008 BEC.

² István Gergő Székely, „Reprezentarea minorităților naționale la nivel local. O evaluare a legislației electorale românești pe baza rezultatelor alegerilor locale din 2004 și 2008”. Working paper. (Cluj: Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2008).

numai că nu este eficientă, ci poate fi interpretată și ca un gest de ipocrizie față de minorități.

Nu putem trece cu vederea nici faptul că măsura de acțiune afirmativă nu se aplică pentru minoritatea maghiară. Avem de-a face cu un caz evident de discriminare, o astfel de diferențiere între minorități nu poate fi justificată prin faptul că minoritatea maghiară este cea mai numeroasă din România și că dispune de o organizație (UDMR) care este capabilă să intre în Parlament prin întrunirea pragului de 5%, fără a recurge la mandatele speciale pentru minorități. Așa cum s-a subliniat și în raportul Comisiei de la Veneția¹, reprezentarea la nivel local nu trebuie să depindă de reprezentarea la nivel național. O parte semnificativă a maghiarilor trăiesc în localități unde ponderea lor este scăzută², în această privință ei nu se deosebesc de celelalte minorități.³

Concluzia este deci că tratamentul preferențial garantat de legislație minorităților la nivelul consiliilor locale nu reprezintă un ajutor real pentru a îmbunătăți calitatea reprezentării, mai mult, reglementarea este și discriminatorie. Având în vedere eficiența scăzută, consecințele absurde și caracterul discriminatoriu față de minoritatea maghiară, păstrarea măsurii speciale pentru minorități din legea alegerilor locale în forma ei actuală este lipsită de sens. Abrogarea ei și revenirea la practica de dinainte de 2004, când organizațiile minorităților erau tratate la fel ca partidele politice, cel puțin ar simplifica într-o oarecare măsură procesul de distribuire a mandatelor. Problema subreprezentării serioase a minorităților naționale la nivelul local și județean⁴ poate fi însă rezolvată doar prin adoptarea unei soluții speciale mai puternice decât cea din prezent.

Posibilități de regândire

Desigur, și minoritățile au înțeles după experiența alegerilor din 2004 că soluția specială în vigoare nu reprezintă un ajutor real pentru a îmbunătăți calitatea reprezentării. Prin urmare, deputații minoritari au propus înlocuirea prevederii speciale cu un mecanism similar celui folosit la nivelul Camerei Deputaților. Vom analiza pe scurt această propunere, după care vom schița și alte alternative.

Propunerea minorităților: un sistem asemănător celui în vigoare la nivel național

Pe 21 iunie 2006, un număr de 11 deputați din grupul parlamentar al minorităților naționale au înaintat un proiect de lege pentru modificarea legii nr. 67/2004.⁵ În expunerea de motive a inițiativei, deputații au constatat că „textul acum în vigoare este deficitar, întrucât nu asigură o participare reală și reprezentativă a minorită-

1 European Commission for Democracy through Law, *Opinion*.

2 Potrivit recensământului din 2002, 3,5% dintre maghiari trăiesc în localități unde ponderea lor este sub 5%; 10,89% în localități cu o pondere sub 10% și 17,02% în localități unde ponderea lor nu atinge 15%. Chiar și cei din prima categorie sunt mai numeroși decât unele minorități „mici”. (Calcululele autorului pe baza datelor publicate de Árpád Varga E., disponibile la <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>, accesat 21. 08. 2009.)

3 Cu multă ironie am putea spune că restricția discriminatorie are și o consecință fericită: soluția specială poate fi aplicată pentru celelalte minorități în cazurile în care o formațiune maghiară a obținut deja mandate în consiliu.

4 Pentru date despre evoluția reprezentării minorităților între 1996-2008 vezi István Gergő Székely, „Reprezentarea politică a minorităților naționale în România”. Working Paper. (Cluj: Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2008).

5 PL-x nr. 275/2008. Proiect de Lege pentru modificarea și completarea Legii nr.67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale. Documentele sunt disponibile la adresa: http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?idp=7543, accesat 21. 09. 2009.

ților naționale la viața publică a colectivităților locale, numărul consilierilor locali ai organizațiilor cetățenilor aparținând minorităților naționale fiind mult inferior ponderii acestor minorități în configurația etnică a localităților respective.”¹

Minoritățile au propus abrogarea sistemului în vigoare, și înlocuirea acestuia cu o prevedere similară celei aplicate pentru Camera Deputaților. Conform inițiativei, „organizațiile cetățenilor aparținând unei minorități naționale [...], legal constituite, care nu au obținut în alegeri cel puțin un mandat de consilier local, au dreptul, împreună, la un mandat de consilier local, dacă au obținut, pe întreaga circumscripție electorală comunală, orășenească sau municipală, după caz, un număr de voturi egal cu cel puțin 10% din numărul mediu de voturi valabil exprimate pe circumscripție pentru alegerea unui consilier local.”²

Deși minoritățile ar fi dorit ca la alegerile din 2008 să se aplice deja sistemul propus prin amendament, inițiativa nu a fost votată până la alegeri, neajungând să fie supus votului în Camera Deputaților, deși a fost aprobată de Senat la 29 aprilie 2008.³ Dincolo de greutatea cu care legislația poate fi amendată, întrebarea este dacă acest sistem propus de minorități ar rezolva cu adevărat problema reprezentării acestora la nivel local. Cu certitudine, printr-o astfel de soluție specială reprezentarea minorităților în consiliile locale s-ar îmbunătăți, cel puțin prin prisma numerelor (problema monopolului politic ar rămâne desigur sau s-ar agrava și mai mult, dar propunerea nu se atinge de condițiile candidaturii). Problema este însă că din proiectul de lege lipsesc garanțiile care ar putea preveni proliferarea mandatelor acordate în mod preferențial. 10% din numărul mediu de voturi necesar pentru alegerea unui consilier local poate fi foarte scăzut într-o comună mică, câteva zeci de voturi pot fi suficiente pentru un mandat. Prin urmare, tentația va fi foarte mare pentru organizațiile minoritare (sau pentru antreprenorii electorali care vor reuși să se strecoare sub sigla acestor organizații) să prezinte candidați și în localități unde comunitatea respectivă nu este prezentă și nu vor avea o misiune imposibilă. Deoarece mandatele s-ar acorda peste norma de reprezentare, am putea asista chiar la o umflare artificială a consiliilor locale, în care ponderea reprezentanților minorităților ar putea deveni disproporțional de ridicată.⁴

Alte posibilități pentru îmbunătățirea sistemului

Deși în forma ei actuală este problematică, prevederea specială ar putea fi modificată astfel încât elementele discriminatorii și restrictive să fie eliminate. Cea mai evidentă modificare care se impune este extinderea aplicabilității și pentru maghiari. Acest lucru ar presupune însă în mod automat și eliminarea restricției potrivit căreia prevederea nu mai poate fi aplicată dacă o organizație minoritară a obținut deja mandate prin atingerea coeficientului electoral, deoarece în caz contrar șanse-

---

1 *Expunere de motive*, disponibil la <http://www.cdep.ro/proiecte/2008/200/70/5/em275.pdf>, accesat 21. 09. 2009.

2 Vezi forma adoptată de Senat a proiectului de lege la adresa: <http://www.cdep.ro/proiecte/2008/200/70/5/se275.pdf>, accesat 21. 09. 2009.

3 Senatul a adoptat modificarea prin aprobare tacită, prin împlinirea termenului, la data de 24. 04. 2008. După acesta, proiectul a fost trimis la Camera Deputaților, unde a primit avizul Comisiei juridice, de disciplină și imunități, și a Comisiei pentru drepturile omului, culte și problemele minorităților naționale pe data de 17, respectiv 18 iunie 2008 (cu ceva mai mult de două săptămâni după primul tur al alegerilor locale). În prezent, proiectul se află din nou la Comisia juridică, de disciplină și imunități, unde a fost trimisă pentru raport la data de 09. 03. 2009.

4 Trebuie să recunosc că în câteva lucrări anterioare am interpretat propunerea în mod greșit, deoarece am considerat că expresia „au dreptul, împreună” înseamnă un singur mandat acordat mai multor minorități împreună. Însă formularea este identică și în legile referitoare la alegerile parlamentare, prin urmare, „împreună” înseamnă toate formațiunile unei anumite minorități. Desigur, nici o soluție care ar acorda un singur mandat mai multor minorități împreună nu ar fi lipsită de dezavantaje, deoarece interesele minorităților pot fi diferite sau chiar conflictuale.

le minorităților mici de a fi reprezentate în localitățile unde există o populație semnificativă de maghiari ar fi practic compromise.

Dar eliminarea acestei restricții ar fi binevenită și din motive care nu au nimic de a face cu interesele maghiarilor. Nu este corect ca un mandat care ar fi fost obținut dacă organizațiile minoritare ar fi fost tratate la fel ca partidele politice să se piardă întocmai datorită aplicării unei prevederi care teoretic ar trebui să ajute minoritățile. În mod similar, faptul că o altă formațiune minoritară a obținut mandate prin întrunirea coeficientului electoral nu poate justifica descalificarea altor organizații, deoarece prevederea specială ar trebui să ajute întocmai acele organizații care nu sunt capabile să atingă coeficientul. Iar dacă mai multe formațiuni se află în situația de a avea prea puține voturi neutilizate, ar fi mai fericit ca toate să primească mandate în mod preferențial, în limita locurilor disponibile, decât să se favorizeze doar prima dintre ele. Prin urmare, soluția specială ar deveni mai justă dacă s-ar acorda în etapa a doua mandate de consilier în mod prioritar tuturor formațiunilor minoritare care au obținut un număr de voturi cuprins între pragul electoral și coeficientul electoral, indiferent de rezultatul celorlalte organizații minoritare.¹

Modificările schițate până acum ar elimina consecințele absurde ale mecanismului special, dar nici în această formă nu s-ar obține o ameliorare spectaculoasă a reprezentării, deoarece incidența situațiilor în care prevederea ar reprezenta un ajutor real ar rămâne în continuare scăzută. Rezultatul nici nu s-ar apropia de ceea ce s-ar putea obține prin aplicarea unor soluțiilor speciale „clasice”, cum ar fi mandatele rezervate sau neaplicarea pragului. Mecanismul special ar fi cu adevărat folositor doar dacă situațiile în care o formațiune a atins pragul electoral dar nu are suficiente voturi neutilizate pentru a obține un mandat ar deveni mai frecvente. O modalitate de a obține acest lucru ar fi combinarea prevederii speciale (în formă modificată) cu un prag electoral mai scăzut pentru minorități (dar numai pentru minorități!). Un prag mai scăzut în sine nu ar fi suficient, deoarece ar atrage după sine doar revenirea la situația de dinainte de 2004, când șansele minorităților depindeau în primul rând de coeficientul electoral, determinat la rândul său de numărul mandatelor de consilier. Însă cu un prag mai redus intervalul dintre prag și coeficient s-ar lărgi, iar situațiile în care voturile neutilizate nu ar fi suficiente pentru un mandat în etapa a doua ar deveni mai frecvente decât în prezent cu pragul de 5%.

Trebuie făcută însă o mențiune importantă. Partea restrictivă a prevederii, potrivit căreia aceasta nu poate fi aplicată dacă o formațiune minoritară a obținut deja mandate, este menită să împiedice proliferarea nerezonabilă a mandatelor acordate prin tratament preferențial, ceea ce ar putea dezavantaja ceilalți competitori electorali. Cu un prag de 5% restricția nu are prea mult sens, însă cu un prag mai redus pentru minorități am putea avea teoretic prea multe formațiuni minoritare care au obținut un număr de voturi cuprinse între pragul electoral și coeficientul electoral, dar totuși insuficiente ca voturi neutilizate.² Dacă toate aceste organizații ar fi propulsate în etapa a doua în fața partidelor politice (care nu ar beneficia de un prag mai redus), partidele ar avea într-adevăr motive să fie îngrijorate. Așadar, cu cât pragul este mai scăzut, cu atât mai ușor pot fi justificate restricțiile: este nevoie de ele pentru a proteja majoritatea, dar în primul rând pentru a descuraja organizațiile minoritare (sau pentru antreprenorii electorali) să-și încerce norocul și în

---

1 Articolul ar putea fi reformulat astfel: „în cazul în care există organizații ale cetățenilor aparținând minorităților naționale care au obținut un număr de voturi mai mare decât pragul electoral, dar inferior coeficientului electoral, și care nu reprezintă un număr de voturi neutilizate suficient pentru un mandat în etapa a doua, se atribuie câte un mandat de consilier acestor organizații, în limita celor rămase din prima etapă”.

2 În cercetarea efectuată pentru evaluarea eficienței prevederii speciale am întâlnit doar sporadic situații în care două (dar niciodată mai multe) formațiuni minoritare s-au aflat în mod concomitent în această situație.

localități unde nu există o comunitate semnificativă de cetățeni minoritari. Esența este deci că trebuie găsit un echilibru care să permită o reprezentare mai bună decât în prezent, dar care să nu defavorizeze excesiv nici ceilalți competitori electorali.

Concluzii

Mesajul principal al analizei este că reglementarea specială în vigoare este deficientă, ea dăunează mai mult minorităților decât ajută. Nici soluția propusă de reprezentanții organizațiilor minoritare reprezentate în Parlament nu pare satisfăcătoare, deoarece lipsesc garanțiile pentru a preveni înmulțirea excesivă a mandator care ar putea fi acordate în mod preferențial. În același timp este evident că minoritățile au nevoie de o soluție specială pentru a contracara trend-ul din ce în ce mai negativ de subreprezentare de care vorbesc rezultatele electorale.

Din punct de vedere teoretic, există o mulțime de modele care ar putea fi luate în considerare pentru reformarea sistemului în vigoare. Minoritățile au propus trecerea la ceva similar unui sistem cu mandate rezervate (deși din perspectivă teoretică inițiativa lor ar fi clasificată mai corect un sistem cu un prag alternativ foarte generos). Problema cu această inițiativă este că nu oferă garanții ferme pentru a preveni abuzurile și etno-business-ul. Cea mai puternică garanție ar fi introducerea unor registre electorale speciale de genul celor folosite în Slovenia, Croația sau Noua Zeelandă, unde au dreptul să voteze pentru organizațiile minorităților doar persoanele care figurează în aceste liste.

În România, introducerea listelor nu pare o opțiune realistă în momentul de față, așa ceva nu ar fi în interesul elitelor minorităților. Există însă și modalități mai puțin radicale pentru îmbunătățirea sistemului. Așa cum am încercat să schițăm în lucrare, prevederea specială în vigoare ar putea fi modificată și eventual completată cu un prag electoral mai redus, astfel încât elementele absurde și discriminatorii să fie eliminate, iar domeniul său de aplicabilitate să fie extins, desigur ținând cont și de interesele celorlalți competitori. La final, mai trebuie făcut un comentariu: la schițarea alternativelor nu am adresat în detaliu problema condițiilor discriminative referitoare la candidatură. Motivul este simplu: dacă acestea vor rămâne în vigoare, indiferent de mecanismul special la care se recurge, sistemul va rămâne în esență nedemocratic.

Islam, identitate și integrare la musulmanii din România¹

■ GYULA KOZÁK

The paper looks on the discursive struggle between different proponents of Islamic religious practice and their distinctive model of integration put forward. When associated with the 'indigenous', the presence of the immigrants and their specific understanding of religious practice can bring to the fore internal tensions of an ethnic community and force its members to redefine their ethnic allegiances, or establish different degrees or kinds of ethnic, regional or religious 'cultural content'. The paper describes two models of integration and identities prescribed by these models.

Keywords:

Islam, Romania, ethnic identity, symbolic and corporative identity, integration

Introducere

Identitatea etno-culturală a musulmanilor din România este subiect de dezbateri. Din discursurile publice ale liderilor diferitelor organizații ale musulmanilor se pare că dezbateri este structurată de cel puțin două procese mai generale. În primul rând este vorba de temerile generate de Islam și războiul împotriva terorismului. Temerile articulate în jurul imaginii generice a musulmanului fanatic și-au făcut loc și în spațiul public românesc datorită politicii de imigrare a statului român care a acceptat în ultimii ani intrarea în țară a mai multor persoane de religie musulmană. Aceste procese sau mai degrabă interpretarea și tratarea lor în spațiul public pun în discuție modul în care se înțelege apartenența la comunitatea musulmană. Cu alte cuvinte, interpretarea locală a dezbaterii la nivel global și percepția imigrării pun problema calității, nuanțelor și componentelor proprii identității musulmanilor. Pentru musulmanii din România întrebarea nu e cine este musulman ci ce *fel* de musulmani există în România?

* Textul are la bază o serie de interviuri cu lideri ai organizațiilor politice, religioase și civile ale musulmanilor din România. Totodată reprezintă o versiune mai scurtă și modificată a studiului

¹ „Megosztott integráció: nemzetiség és vallás a romániai muszlimoknál.”, *Pro Minoritate* 1, (2009): 140-160.

Textul de față urmărește un scop modest. Dorește să prezinte categoriile prin care musulmanii se definesc și îi definesc pe alți musulmani. Discursurile referitoare la identitate sugerează că există o anumită tensiune între diferitele practici religioase considerate legitime, sau dimpotrivă ilegite. Mai departe, într-un plan mai general, discursurile sugerează că politicile multiculturală nu doar facilitează păstrarea identității etno-culturale ci mai degrabă produce cadre pentru anumite practici de exprimare a identității. Drept urmare, departe de a fi sursa politicilor, identitatea este rezultatul lor. Iar politicile multiculturală insensibile la eterogenitatea internă a grupurilor etno-culturale riscă să producă clivaj în interiorul acestor grupuri.

Practici de categorizare

Din perspectiva majoritară, musulmanii apar ca un grup omogen. Fie turci, tătari, arabi sau de alte culturi etnice, ei sunt categorizați în aceeași clasă cuprinzătoare a musulmanilor. Nu este nimic surprinzător în constatarea că a vorbi despre musulmani în termeni generici este tot atât de eronat cum ar fi în cazul oricărui grup etnic, național sau religios. Deși existența diferențierii structurale din interiorul unui grup etnic sau religios nu comportă nimic ieșit din comun, majoritatea se încapățânează să o privească în termeni totalizatori. În general, dar în mod special și pentru comunitățile de musulmani, cercetătorii au disecat deja de ceva timp această situație și argumentează în favoarea perspectivei conform căreia categorizarea etnică, națională sau de orice fel acoperă o structură socială complexă și multiple sub-grupuri¹. Totuși nu cred că este lipsit de interes să subliniem caracterul compozit al unor grupuri culturale particulare. Pe de o parte ne vom apropia mai mult de realitate, iar pe de altă parte nu vom intra în contradicție cu imaginea, imaginile pe care musulmanii le au despre ei înșiși.

Musulmanii aflați în România reprezintă un grup minoritar eterogen. Conform datelor oficiale ale recensământului populației din 2002, 67 566 de locuitori au declarat că sunt de religie musulmană, ceea ce reprezintă un procent de 0,3 % din populația totală a României. Aproximativ jumătate din musulmani sunt de etnie turcă, iar cealaltă jumătate aparține comunității tătare. Liderii organizațiilor musulmanilor consideră ireal de mică această cifră. Conform estimării lor subiective numărul musulmanilor din România este mult mai mare. S-ar situa undeva între 100 și 150 de mii de persoane dacă includem aici imigranții și cei stabiliți în România în perioada socialistă.

Oricare ar fi numărul corect utilizat pentru cuantificarea mărimii comunității, în plan discursiv nu toți membri acestei comunități sunt percepuți la fel. În afară de apartenența la o religie comună, există o serie de criterii care îi plasează în sub-grupuri distincte: statutul de cetățean, durata rezidenței în România, apartenența etnică și regională. Totuși, cel mai important criteriu de diferențiere este dat de distincția dintre băștinași și imigranți. Majoritatea musulmanilor născuți în România trăiesc în Dobrogea unde formează o minoritate etno-religioasă istorică. Proximitatea fizică dată de concentrarea lor într-o regiune relativ restrânsă le atribuie calitatea de comunitate regională constituită istoric, calitate ce le lipsește altor musulmani din România. În schimb, musulmanii imigranți sunt dispersați pe tot teritoriul țării, mai ales în marile orașe.²

A nuanța componența grupurilor de musulmani nu este o practică gratuită a organizațiilor în cauză. A descrie membri comunității, ai clasifica după criterii bine stabilite înseamnă reglementarea condițiilor de apartenență la grup. Cu alte cuvîn-

1 Modood, Tariq: *Muslims and European Multiculturalism*. 2003. Accesibil la: www.opendemocracy.net/articles/View.jsp?id=1214 (descărcat: 2009.03.09.)

2 De fapt relația dintre musulmanii din Dobrogea și cei din alte zone ale țării este practic inexistentă. Grigore, George „Muslims in Romania”, *ISIM* 3, (1999): 34.

te, discursurile vorbesc despre cine și în condiții aparține unui sub-grup și în mod evident cine reprezintă aceste persoane. În același timp discursurile vorbesc despre categoria dezirabilă de musulman, o practică de categorizare prin evaluare morală obișnuită în situații în care există grupuri diferite de musulmani.¹

Modele de integrare și practici religioase

Există cel puțin două modele de integrare², și implicit de identitate etno-religioasă, circulate în discursul public și instituțional din România. Unul dintre ele este modelul dobrogean care susține promovarea identității simbolice și corporatiste³ a etnicității și religiei. Acțiunile de menținere și promovare a identității sunt coordonate de instituții etnice și religioase în cadrul formal al instituțiilor statului. Caracteristicile cele mai importante ale modelului sunt ancorarea regională și instituțională, precum și cooperarea intensă dintre instituțiile politice și religioase locale în domeniul tradițiilor, obiceiurilor, limbii. Aceste instituții susțin activități ca sărbătorile religioase, pelerinaj, lupte tradiționale, liga de fotbal, bucătărie, dansuri și muzică etnice reproducând prin acestea sentimentul apartenenței etnice bazată pe tradiții populare. Tradițiile și obiceiurile sunt ingredientul principal al islamului promovat de lideri religioși: „Practicăm religia pe baza obiceiurilor noastre, după cum ne-au învățat bunicii și părinții noștri”. Practicarea religiei prescrisă de modelul dobrogean pe baza obiceiurilor înseamnă de fapt teritorializarea și istoricizarea, într-un cuvânt etnicizarea ei⁴. Astfel dimensiunile integrării și ale apartenenței sunt de la sine înțelese dată fiind apartenența etnică.

Una dintre implicațiile majore ale caracterului dominant etnic și regional al identității religioase este integrarea dificilă a musulmanilor de altă naționalitate (de exemplu arabii proveniți din diferite țări), a celor care trăiesc în afara Dobrogei sau a celor care dau alt sens practicii religioase. Pentru aceștia integrarea în comunitatea musulmană din România nu este de la sine înțeleasă. Probabil că acesta este unul dintre motivele apariției unui contracurent. Ca reacție la modelul dobrogean unii lideri ai societății civile propun o altă înțelegere a rolului religiei în viața musulmanilor din România. Această înțelegere se articulează pe ideea unui islam universal, un islam care este unic în toată lumea, este la fel în România și aiurea. Discursul care pune la temelie practica islamului universal exclude din rândul condițiilor de apartenență la comunitatea de musulmani a acelor caracteristici particulare și particularizante care servesc drept fundament al modelului dobrogean: etnicitatea și religia simbolică înțelese ca prelungirea tradițiilor regionale.

În loc de concluzii

Modelele identitare și de integrare diferențiate dau naștere la o serie de debateri. Modelele de integrare schițate mai sus sunt diferite în privința dimensiunilor

1 Birt, Jonathan "Good Imam, Bad Imam: Civic Religion and National Integration in Britain post-9/11", *The Muslim World* 96, (2006): 687, Werbner, Pnina "The Making of Muslim Dissent: Hybridized Discourses, Lay Preachers, and Radical Rhetoric among British Pakistanis", *American Ethnologist* 23(1), (1996): 102–122.

2 Pentru o descriere mai detaliată a modelelor de integrare vezi Kozák Gyula „Megosztott integráció: nemzetiség és vallás a romániai muszlimoknál.” *Pro Minoritate* 1, (2009): 140-160.

3 Kastoryano, Riva "Religion and Incorporation: Islam in France and Germany" *The International Migration Review* 38(3), (2004): 1234–1255

4 Knörr, Jacqueline "Towards Conceptualizing Creolization and Creoleness", *Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers* 100, (2008): 1–17.

lor instituționale și a practicilor de exprimare a identității prescrise de discursurile acestor instituții. Modelul dobrogean este evident gândit pentru musulmanii turci și tătari dintr-o regiune relativ clar circumscrisă. Sursa exprimării apartenenței etnice și practicii religioase susținută de acest model este tradiția regională. Pe de altă parte, modelul islamului universal susține o practică religioasă diferită bazată pe unicitatea islamului restrângând astfel autoritatea dată de tradiție și obiceiuri și în definitiv de etnicitate. În același timp pune la îndoială rolul simbolic al religiei propunând un alt rol care s-ar constitui în sursa unui mod de viață distinct.

Definițiile identităților și modelelor de integrare aflate în competiție semnalează diferite nivele ale modului în care politicile publice ale multiculturalismului înțeleg să dea curs pretențiilor formulate de diferiții exponenți ai comunităților respective. Statul român promovează multiculturalismul prin susținerea minorităților etnice și religioase care înțeleg să-și exprime identitatea într-un mod simbolic. Cele schițat mai sus arată că minoritățile nu sunt omogene nici social nici în privința modului în care își înțeleg identitatea. De aceea susținerea unui tip de definiție identitară înseamnă întotdeauna sprijin oferit unei facțiuni a comunității în detrimentul alteia sau altora. În acest sens s-ar putea argumenta că acest tip de gestionare a multiculturalității va crea întotdeauna disensiuni în interiorul comunităților dacă nu se ține seamă de eterogenitatea inerentă a grupurilor în cauză.

Catolicii din Moldova, Identitate civică și istorie orală

■ STELU ȘERBAN

The aim of the article is to outline few peculiar sources that intervene in the process of building up the civic identity of the Roman Catholics believers from Moldova. The author delineates these sources on the basis of the ethnological fieldwork he made in 2002.

Keywords:

civic identity, oral history, land property, war participation, political rights

Tema catolicilor din Moldova stârnește polemici pigmentate cel mai adesea de partizanate ideologice. Problematice sunt și aspectele privind respectarea legislației internaționale în domeniul protecției drepturilor omului și a minorităților etnice și religioase. Într-o recomandare a Parlamentului Consiliului Europei se recunoaște ca etnonim termenul de „ceangău” pentru acest grup de populație¹.

Aspecte ale identității catolicilor din Moldova

Perspectiva din care am cercetat acest subiect se desparte deopotrivă de abordările de tip istoric, ca și de cele strict etnografice. Ea se înrudește mai degrabă cu cerințele antropologiei sociale, aceasta, în primul rând, în ce privește regulile de identificare și colectare a datelor. Datele pe care le aduc în discuție sunt rezultatul unui studiu de teren desfășurat intensiv în câteva sate din județul Bacău, anume Oituz-Grozești, Fru-

¹ Parlamentul Consiliului European a adoptat recomandarea 9078 (23 mai 2000) în care se utilizează termenul de *ceangău*, relativ la această populație din Moldova. De asemenea “se stabilește fără echivoc că dialectul ceangăilor este maghiara” (Ferenc Pozsony, *Ceangăii din Moldova* (Cluj-Napoca: Asociația Etnografică Kriza János, 2002), 8).

moasa și Prăjești¹. Am specificat acest lucru tocmai pentru a face vizibilă și eventual a pune în discuție chestiunea reprezentativității unei asemenea cercetări.

Un alt motiv pentru care mă distanțez de abordările istorice și etnografice ale problemei constă în faptul că tema catolicilor din Moldova în datele ei demografice actuale trebuie tratată în contextul modernizării economice, sociale și politice a României. Statisticile arată că abia după 1800 populația catolică din Moldova a devenit însemnată numeric. Astfel dacă în 1744 catolicii din Moldova erau în jur de 5500, statistica din 1849 a lui Nicolae Șuțu menționează aproximativ 44 000 de persoane, adică 3% din populația de atunci a Moldovei², pentru ca să ajungă ulterior la 64 000 (1902), 97 000 (1912) și la aproape 110 000 în anii interbelici³. Există un acord între autorii de lucrări pe această temă asupra faptului că populația catolică a migrat masiv în aceste intervale de timp din Secuime.

Încerc astfel să pun într-un context cu un grad mai ridicat de acuratețe tema catolicilor din Moldova. O asemenea tentativă are consecințe asupra perspectivei de cercetare, dar modifică și termenii în care se pune această temă. Mai precis însăși denumirea de „ceangău” dată acestei populații este lipsită de acuratețe. Unul dintre motive este acela că derivarea termenului în lucrările care îl folosesc are conotații ideologice. S-a căzut de acord că termenul de „ceangău” provine din limba maghiară și este o denumire utilizată mai degrabă de persoane care nu aparțin acestei comunități. Divergența în ceea ce privește derivarea termenului separă însă autorii români de cei maghiari, în subtext fiind premise diferite privind originea etnică a catolicilor⁴. Trebuie reținute și interpretări neutre după care termenul nu reprezintă un etnonim, ci „un nume calitativ, care semnalează o anumită însușire”⁵.

Confruntat cu datele interviurilor pe care le-am desfășurat în teren termenul de „ceangău” pare să fie respins cu totul de catolicii din Moldova, oamenii locului preferând alte denumiri. Important este de reținut că acestea sunt circumstanțiale, deci diferă în funcție de situația și participanții la actul comunicării. În Frumoasa, conștiința originii comune a tuturor sătenilor, și catolici și ortodocși, este extrem de vie. Ca urmare a unor atacuri ale tătarilor la începutul secolului XVIII satul, pe atunci ortodox, a bejenit dincolo de munți în Ardeal. După un timp oamenii au revenit chemați de boierul locului. Împreună cu ei au venit și catolici. Termenul de ungar (cu specificarea din partea unor catolici de „mai puțin ungar” decât maghiarii din Harghita și Covasna) este de aceea foarte des folosit, mai ales de ortodocși, fapt frecvent și în Oituz. Sensul lui este însă teritorial, de dincolo de munți, din „Ungaria”. Să

---

1 Cercetarea a fost finanțată de **Asociația etnografică Kriza János** din Cluj-Napoca și realizată în cursul anului 2002. Domnul Pozsony Ferenc, președintele asociației, a fost deosebit de amabil în sprijinul acordat în această direcție. În plus, trebuie menționată neutralitatea deplină asigurată din partea domniei sale în ceea ce privește „sugestiile” și „sensibilitățile” inerente acestei probleme.

2 Anton Mesrobeanu, „Contribuții la istoria catolicismului din Moldova”, *Cercetări istorice. Revistă de istorie românească* vol.IV, nr.2 (1928):76-91; Nicolas Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie* (Iassy, 1849), 67. Vilmos Tánzos citează estimări ale populației catolice din Moldova cel mai timpuriu la începutul secolului al XVI-lea. Cifrele acestora dau 25-30 000 de persoane (din care se presupune că 20-25 000 erau maghiari). În timp fluctuațiile au fost mari, minimul fiind atins în 1696 la numai 2 799 de persoane (Vilmos Tánzos, *Hungarians in Moldova* (Budapest: Institute for Central European Studies, 1998), 8).

3 I. Scărlătescu, „Statistica demografică a României. Populația regatului român după recensământul făcut la 19 decembrie 1912”, *Buletinul Statistic al României* 67 (1921): 55; Tánzos, *Hungarians*, 8.

4 Dumitru Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1985), 174; Tánzos, *Hungarians*, 3; Pozsony, *Ceangăii*, 7; Valerian Stan și Renate Weber, *The Moldavian Csangos* (Budapest: International Foundation for Promoting Studies and Knowledge of Minority Rights, 1997), 14ff.

5 Bakó Géza, „Contribuții la problema originii ceangăilor”, *Studii și articole de istorie* 4(1962): 3.

spunem, totuși că urmând auto-identificarea cea mai frecventă a acestui grup de populație folosesc mai departe denumirea de „catolic”.

Se știe că deși numărul catolicilor din Moldova este în jur de 240 000, la ultimele două recensăminte abia în jur de 2000 de persoane și-au declarat apartenența etnică ceangăiască, ceea ce a dus la acuze de a fi „dez-naționalizați”¹. Ipoteza mea este mai degrabă că populația catolică din Moldova, în ciuda diversității ei culturale și de autoidentificare, și-a constituit o *identitate civică* și politică care favorizează adaptarea la contextul social și politic al societății și organizării instituționale a României, așa cum acestea sunt în prezent. Pentru a susține această ipoteză mă voi referi în cea mai mare măsură la datele interviurilor de istorie orală pe care le-am desfășurat în satele amintite. Deși las la o parte alte zone ale vieții sociale trebuie spus că tema identității lor civice poate fi abordată și prin prisma acestora, de pildă, activitatea instituțiilor locale precum Biserica catolică și organizațiile vieții asociative².

Teme ale identității civice

Istoria socială a Moldovei atestă prezența și statutul specific al catolicilor. În colecția de documente privind istoria agrară a Moldovei în secolul al XVIII-lea coordonată de Vasile Mihordea, documentul 423 din 22 august 1766 se referă la o petiție a „oamenilor bătrâni” din satul catolic Săbăoani, care argumentând că sunt „străini” cereau scutirea de impozite către stat, inclusiv pentru vânzarea de băutură³. Era vorba de o cerere cu un argument solid. Autoritatea domnească din Moldova acelei vremi a dus o politică de atragere a „străinilor”, inclusiv a țăranilor, pentru organizarea economiei principatului⁴. Petiția la care mă refer a adus în sat o comisie din partea domniei, care după cercetări a ajuns la concluzia că satul este populat de catolici încă de la „discalicitura” lui, prin urmare cererea era nefondată.

Documentele istorice sugerează o relație de tip contractual între autoritatea politică și membrii comunității catolice. Nu sunt implicate discriminări etnice, de grup ori de statut politic. Această relație se pare că s-a păstrat și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când grupul catolicilor devenise cum menționam important. Anton Coșa, într-o monografie recentă a satului Cleja, menționează circumstanțele în care „ungurii” din Moldova au trimis în 1857 un reprezentant în Adunarea ad-hoc. La opoziția unora dintre oamenii politici ai vremii a răspuns Mihail Kogălniceanu, spunând că din moment ce catolicii sunt *români*, au dreptul să trimită un reprezentant în această adunare. Coșa subliniază că susținerea lui Kogălniceanu s-a bazat mai degrabă pe un calcul politic⁵.

Semnificativ este că în interviurile pe care le-am desfășurat nu am găsit în general referințe temporale precise decât de la domnia lui Alexandru Ioan Cuza. În fapt, ca orice fond de memorie locală pe axa temporală s-a separat o perioadă recentă, în cazul nostru începând cu această dată, de memoria mitică a trecutului îndepărtat. În Frumoasa, memoria îndepărtată reține numele lui Ștefan cel Mare, dar cu o puternică nuanță anecdotică. Ctitor al mănăstirii Tazlău aflată într-un sat vecin cu Frumoasa, se spune că vizitând mănăstirea Ștefan evada uneori în acest sat unde avea o iubită. Așa că ori de câte ori însoțitorii întrebau de el li se răspundea că este

1 Táncczos, *Hungarians*, 16.

2 Pozsony, *Ceangăii*, 173ff. Stan și Weber, *The Moldavian*, 21-22.

3 Vasile Mihordea (redactor responsabil), *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea. Moldova*, vol. II, (București: Editura Academiei, 1966), 418ff, 430ff.

4 Vasile Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova* (București: Editura Academiei, 1966), 140ff. Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român* (București: Editura Științifică, 1967), 52ff.

5 Anton Coșa, *Cleja. Monografie* (Bacău: Semne, 2001).

„la frumoasa” de unde a rămas și numele satului. Unii dintre bătrânii catolici intervievați au susținut însă că numele de Ștefan în memoria locului se trage de fapt, de la Ștefan, primul rege creștin al regatului maghiar. În plus, ca și în Oituz ei reținuseră că în timpurile îndepărtate Ardealul se întindea și dincoace de munți. În celelalte sate, numele de Ștefan, nu este asociat în istoria orală. În Oituz se știe despre catolici că sunt în sat din cele mai vechi timpuri. Mai puțin redundant circulă în sat și relatarea că pe aceste locuri au fost înnoșiți câțiva căpitani ai lui Ștefan cel Mare, unii dintre ei având nume cu rezonanță maghiară. Deși sursa este de dată recentă, anume lucrări ale profesorilor de istorie din sat¹, oamenii fiind conștienți de acest lucru, li se pare totuși semnificativ să accepte și versiuni de acest gen.

O foarte curioasă asociere a fost făcută de doi bătrâni din Frumoasa (unul catolic și celălalt ortodox), care la întrebarea privind proprietatea asupra pământului au răspuns că originea ei este la 1864 dar că Ștefan cel Mare a fost cel care a instituit-o. Evident că răspunsul este eronat din punct de vedere al adevărului istoric. Să reținem totuși că este posibil ca pe de o parte, răspunsul să se fi referit la o moștenire „răzășească”, care a existat la catolicii din Moldova medievală, în timp ce pe de altă parte, să fi asociat voit ori nu, două dintre cele mai semnificative repere ale identității catolicilor moldoveni.

În fapt tema *proprietății asupra pământului* este motivul inaugural al memoriei recente, adică a memoriei care poate fi plasată în timp, a catolicilor. Ea se împletește pe de o parte, cu referința la autoritatea politică. Mai precis, oamenii știu că înainte de a avea proprietate erau dependenți, iobagi sau clăcași. Promovând împrăștierea autorității politice a eliberat pe țărani de această dependență, i-a eliberat de „boieresc”. Totuși, pe de altă parte, calea prin care reforma a fost făcută a diferit cel puțin chiar și la nivelul celor câteva sate pe care le-am cercetat. În Frumoasa, împrăștierea a fost făcută rapid, întrucât mare parte dintre catolici erau clăcași pe moșia mănăstirii Tazlău. Chiar și cei însă dependenți de moșia Băseștilor, din vecinătate, au primit pământ conform legii. În Oituz în schimb, fiindcă moșiile mari aveau puțin pământ arabil, dar și ca urmare a opoziției marilor proprietari (familia Negroponte după cum se menționează în interviuri), reforma din 1864 a fost completată de cumpărare prin băncile populare, fie individual, fie prin asociere. Aici dobândirea proprietății a durat mult mai mult timp. Chiar și în anii interbelici întrucât a doua reformă funciară nu a dat rezultatele așteptate, țărani din Oituz s-au antrenat în competiție cu marii proprietari și cu notabilitățile satului. Competiția pentru pământ nu a însemnat însă un conflict social, și cu atât mai puțin, „o luptă de clasă”. Era în cauză, în Oituz, controlul asupra resurselor economice, o competiție care durează și astăzi între diferite grupuri de interese locale (inclusiv cele din jurul bisericilor)².

Identitatea civică și politică a catolicilor s-a împletit prin urmare cu emanciparea economică. Inițial aceasta a însemnat dobândirea unei proprietăți funciare. Autoritatea politică a câștigat loialitatea acestei populații, la fel cum a făcut-o, de altfel, la scara întregii societăți. Catolicii în schimb, au căpătat în particular, recunoașterea lor ca cetățeni, în sensul desigur a ceea ce înseamnă cetățenia într-o societate tradițională și țărănească³.

1 Maria Ghindă, *Valea Oituzului, pagini de istorie modernă și contemporană* (Iași: Universitatea Al. Ioan Cuza, 1997); Constanța Caităr-Ghioldum, *Din istoria localității Oituz* (Bacău: Plumb, 2001).

2 Cunoscutul om de faceri Costel Cășuneanu este catolic, originar din sat. În 2002 sediul firmelor sale era deja impunător în localitate iar afacerile ramificate în tot județul. În interviuri oamenii au refăcut însă rapida sa ascensiune ca și poziția lui centrală în rândul acestor grupuri locale.

3 Literatura privind tema cetățeniei și identității civice este apreciabilă. Nu mă refer la ea, dar precizez că semnificațiile acestora în articolul de față decurg *mai puțin din statutul juridic și legalist* al acestor noțiuni. Intenționez în schimb, să pun în evidență felul în care membrii comunităților studiate le înțeleg și le acceptă în cadrul *culturilor locale*. În problema proprietății de pildă și astăzi țărani români din Ardeal susțin și își manifestă o anumită loialitate reziduală

Proprietatea funciară este mereu prezentă în istoriile orale ale catolicilor. Se vorbește de reforma din 1864, de reforma din 1921 ca și de cea a guvernului Groza din 1945. Mai mult, pământ s-a dat, afirmă oamenii, și ca urmare a participării la cele *două războaie mondiale*. În fapt, această participare, ca și relatările extraordinar de bogate și detaliate ale campaniilor militare, mult mai bogate la catolici decât la ortodocși, sugerează *un alt reper* de constituire a identității civice a catolicilor. În general, s-a scos în relief pentru societățile țărănești est europene importanța pe care participarea la războaiele mondiale a avut-o în forjarea unei culturi politice fie ea și precară¹. Sensul în care această experiență se regăsește în istoriile orale ale catolicilor trimite mai degrabă la relația cu autoritatea politică instituită. Din acest motiv, ea trebuie considerată în principal ca o identitate civică și, mai puțin, politică.

Înrolați în armata României, catolicii au străbătut regiuni mai puțin cunoscute. Unii dintre ei povestesc despre Dobrogea, alții despre Transilvania aici având posibilitatea să-și folosească cunoștințele de limbă ca transaltoni. Alții au fost luați prizonieri de armata sovietică, dar au evadat reușind să revină în sat. Pe lângă peripecțiile individuale, experiența războaielor a fost un factor nivelator și omogenizator, care a sugerat catolicilor că diferențele culturale, lingvistice și etnice sunt relative. Foarte interesant revine acest subiect în relatările din Oituz. Cărțile de istorie menționează zona ca linie a frontului mai ales în primul război. De asemenea, se știu și luptele tragice care s-au dat aici. Istoria orală și locală reține memoria lor, memorie întărită și de monumentele ridicate de oficialități sau de simplii locuitori în sat.

Felul însă în care se face acest lucru nu lasă loc discriminărilor etnice. În cimitirul eroilor din acest sat sunt îngropați soldați uciși în primul război mondial indiferent dacă au aparținut armatei române sau celei germane. Tot aici se găsesc ridicate plăci comemorative ale soldaților originari din sat, catolici și ortodocși, care au căzut în cele două războaie mondiale. Mai mult, regulile cultului funerar respectate și eficiente în cultura locală se aplică și acestui cimitir. Locul este întreținut, iar de zilele eroilor, au loc pelerinaje pe un circuit care include cele două biserici și la care participă preoții ambelor confesiuni. Conectarea practicilor confesionale de cultul eroilor locului este, cel puțin în zona Oituzului absolut obligatorie. În Tg. Trotuș, de exemplu, localitate vecină, se pare că au avut loc în anii interbelici neînțelegeri confesionale pe această temă. Cu toate acestea soldații căzuți în primul război mondial sunt comemorați, deși separat în curtea celor două biserici, catolică și ortodoxă.

S-a spus de către etnografii maghiari, că la aceste ceremonii au luat parte adeseori, după 1990, reprezentanți ai armatei statului român astfel ca funcția lor a fost aceea de a actualiza „mituri” ale istoriei naționale². Am întâlnit practici de acest fel în satele cercetate. Mai mult, s-au organizat de către reprezentanți ai armatei itinerarii în zonă pentru comemorarea soldaților români căzuți în lupte Cred totuși că trebuie separată latura într-adevăr ideologică a acestui cult al eroilor de semnificațiile ei locale. De-altfel, însăși locuitorii acestor sate disting între cele două aspecte. În Oituz, de pildă, au fost ani în care catolicii au refuzat să participe la aceste comemorări, ca urmare a prezenței autorităților militare.

Ceea ce creează disonanțe în această privință este însă nu rememorarea ca atare a unor evenimente ale istoriei locale și naționale. În fapt este în cauză un fel de conflict al interpretărilor. Modul de a înțelege și interpreta istoria recentă de către catolici implică o anumită familiaritate înrudită cu anecdotică la care mai înainte ne refeream legat de imaginea domnitorului Ștefan. Detalierea experiențelor personale din anii războiului este prin urmare numai unul dintre modurile interpre-

---

față de coroana habsburgică, cea care a întreprins reforma funciară din 1848. Totuși figurile centrale ale acestei teme locale sunt Maria Tereza și Iosif al II-lea, ceea ce reprezintă, ca și în cazul catolicilor moldoveni, o eroare din punct de vedere istoriografic.

1 George Schopflin, *Politics in Eastern Europe* (Oxford, Cambridge: Blackwell, 1993), 28-29.

2 Pozsony, *Ceangăii*, 101.

tării istoriei. Familiaritatea și personalizarea relatărilor extind și îmbogățesc aria lor de referință.

Exemplul cel mai frapant este dat de imaginea locală a generalului Eremia Grigorescu, care a stat mai mult timp începând cu 1914 în Oituz. Știm din cărțile de istorie, și cu siguranță că și localnicii au aflat-o în școală, că Eremia Grigorescu a avut merite deosebite în menținerea frontului pe linia Cireșoaia – Oituz – Mărășești și a dat dovadă eroism. În Oituz însă, generalul Grigorescu a rămas în memoria locală compromis de aventura cu fiica latifundiarului Negroponte, în urma căruia a fost silit să se despartă de prima soție. În poveste este implicată și figura regelui Carol I, care a intervenit la solicitarea lui Negroponte. N.V., catolic în vârstă de 73 de ani, își amintește povestea mamei lui, care prin 1914 era servitoare la conacul din sat al familiei Negroponte.

Asemenea povestiri sugerează o altă perspectivă asupra evenimentelor istorice. Aducând-o în discuție nu mi-am propus însă decât să pun în lumină contribuția esențială pe care istoria orală, cel puțin în cazul catolicilor, o are în constituirea identității civice. Sursele ei nu sunt nici de natură ideologic-instituțională, adică învățământul în limba română, nici furnizate de conținutul mitic al istoriei lor orale, ci date de experiența de viață, fie trăită direct, fie a cărei repere culturale, spațiale și temporale sunt verificabile și demne de încredere.

Încheiere

Temele proprietății asupra pământului și participării la războaiele mondiale nu epuizează contribuția istoriei orale recente la edificarea identității civice a catolicilor din Moldova. În anii de după 1945 catolicii au trebuit să se confrunte cu un alt tip de autoritate politică, cea pusă în practică de regimul totalitar comunist. Întrucât nici în Oituz, nici în Frumoasa nu s-au înființat CAP-uri, sunt pregnante alte teme, precum evacuarea populației evreiești și distrugerea elitelor locale interbelice, politice și economice.

Pe de altă parte, catolicii moldoveni au fost antrenați în schimbările sociale și economice forțate de politica regimului comunist. Mobilitatea economică și socială pe care în mod tradițional aceștia o aveau, le-a favorizat adaptarea cu succes. Fără să insist asupra dimensiunii orizontale a identității civice menționăm că ele constau în integrarea economică (schimbarea structurii ocupaționale și navetismul), ca și, poate mai important, aculturația comunității catolice cu etnia majoritară. Aceasta din urmă are ca indicatori principali creșterea exponențială a numărului de căsătorii interconfesionale (ca urmare a slăbirii controlului social) și depășirea separării teritoriale. Istoria orală reține aceste teme și chiar le pune în legătură cu perioade anterioare (de ex. modelele culturale ce reglează în Oituz căsătoriile interconfesionale sunt atestate ca tradiționale¹). Deși sensul și intensitatea efectelor lor este greu de stabilit, contribuția lor la constituirea identității civice a catolicilor credem că va fi tot mai importantă.

---

1 Am abordat acest aspect în articolul Stelu Șerban, „Catolici și ortodocși în Moldova. Aspecte ideologice și sociale în sate mixte confesional”, *Sociologie românească*, vol.II, nr.1 (2004): 117-140.

cel mai bun rezultat obținut fiind la alegerile generale din 1996 când trei organizații concurente au obținut aproximativ 157.000 de voturi. De atunci acest număr este în continuă descreștere.¹

Ce fel de structuri au dezvoltat romii? În ce context au apărut și care au fost cauzele apariției lor? Vom analiza apoi capacitatea acestor structuri de a mobiliza populația. La o primă vedere, întrebarea care se pune este: de ce organizațiile romilor, atât cele cu obiective politice cât și cele civice nu au reușit să mobilizeze un număr semnificativ în acțiunile lor? O ipoteză de explorat este aceea că există factori structurali în modul de organizare al romilor care împiedică mobilizarea acestora. Care sunt acești factori?

Pentru a analiza strategiile de mobilizare vom studia structurile de mobilizare, organizațiile pe care romii le-au dezvoltat în ultimii douăzeci de ani și diversele mecanisme de mobilizare. Un alt domeniu de investigat în analiza mobilizării sociale la romi este discursul identitar, modul cum romii sunt categorizați, cum se definesc în sfera publică și cum își comunică această identitate. Literatura de specialitate privind studiul mișcărilor sociale ne oferă un cadru metodologic adecvat pentru un asemenea tip de investigație, întrucât combină analiza structurilor de mobilizare și a bazelor mișcării, a rolului identității ca mecanism de mobilizare și a revendicărilor diverșilor actori și metodele folosite pentru a susține aceste revendicări.

În cuprinsul articolului vor fi referințe la unele din datele colectate de către autor pentru o cercetare mai amplă privind viața asociativă și spiritul civic la romii din România care va fi publicată în primele luni ale anului 2010. Datele privitoare la organizațiile romilor provin din chestionarul care a fost aplicat unui număr de 40 de organizații ale romilor, selectate în funcție de activitatea, vizibilitatea și influența lor. Referințe în privința unor aspecte calitative ale structurilor de mobilizare ale romilor vor fi făcute prin interviurile făcute de autor cu diverși specialiști și activiști romi.

Mișcări sociale și mecanisme de mobilizare

Începuturile analizei mișcărilor sociale s-a bazat pe unghiul istoric (Lorenz von Stein – *History of the French Social Movement From 1789 to the Present* 1850) și pe psihologia colectivă (Gustav Le Bon – *Psihologia mulțimilor*). Începând cu 1921 cu *Introduction to the Science of Sociology*, Park and Burgess, începe etapa comportamentului colectiv, când mișcărilor sociale sunt văzute ca o expresie a comportamentului colectiv. Cei mai importanți cercetători care au abordat această tematică au fost Herbert Blumer, Ted Gurr, Turner și Killian, Neil Smelser și William Kornhauser.²

La sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80 studiul mișcărilor sociale devine un obiect de studiu de sine stătător, o colecție de publicații dedicată mișcărilor sociale aparând la Universitatea din Michigan fiind urmată de o altă serie a unei edituri private. JAI Emerald Group, la începutul anilor '90 a deschis calea în cercetarea mișcărilor sociale, conflictelor și schimbării. Printre cei mai de seamă investigatori ai mișcărilor sociale merită a fi amintiți: Mayer Zald, Jean Cohen, Dough McAdam, Aldon Morris, Bert Klandermans, Alberto Melluci, Hanspeter Kriesi, Donatella della Porta, Mario Di-ani, Ruud Koopmans, Charles Tilly, Sidney Tarrow. Analiza mișcărilor sociale capătă un caracter multidimensional aceste abordări luând în calcul factorul politic, element ignorat în trecut de precursori. Mișcările sociale au fost analizate din perspectiva pro-

¹ În alegerile parlamentare din 1992, Partida Romilor, organizația care a reușit să câștige locul alocat reprezentării minorității în Parlament, a primit 52.704 de voturi. În 1996 a atras 82.195. În 2000, numărul a scăzut la 71.786, în 2004 la 56.076, iar în 2008 la 43.884.

² Pentru o scurta descriere a începuturilor studiului mișcărilor sociale a se vedea Francois Chazel, *Miscările sociale*, în Raymond Boudon, *Tratat de Sociologie*, (București: Editura Humanitas, 1997), 297-354.

cesului politic, din perspectiva socio-istorică, psiho-socială, instituțională.¹ Au fost dezvoltate concepte și instrumente de analiză a mișcărilor sociale atât la nivel descriptiv, cât și explicativ care permit compararea mișcărilor sociale în timp.²

Charles Tilly și Sidney Tarrow³ definesc mișcarea socială ca fiind „o campanie susținută pentru a face revendicări folosind în mod repetat reprezentații care promovează acele revendicări, bazate pe organizații, rețele, tradiții și solidarități care susțin aceste activități.” Mișcările sociale combină patru elemente:

(1) campanii susținute de a face revendicări;

(2) un set de reprezentații publice care sunt repetate – marșuri, adunări, demonstrații, petiții, apeluri și declarații publice, creare de asociații specializate -;

(3) o etalare publică și repetată a merituozității, unității, numărului susținătorilor și atașamentului prin mijloace ca purtarea unor culori sau uniforme, purtarea de insigne și semne care fac publicitate cauzelor mișcării, folosirea unor sloganuri, pichetarea unor instituții;

(4) o bază a mișcării sociale formată din organizații, rețele, tradiții și solidarități care susțin activitățile mișcării.

În această lucrare, Tilly și Tarrow introduc o distincție esențială pentru înțelegerea mișcărilor sociale: aceea dintre politica conflictuală (*contentious politics*) și acțiunea colectivă. Această distincție conduce la o divizare conceptuală între bazele mișcării sociale și campania mișcării sociale. Această distincție are o aplicabilitate directă la situația romilor din România și structurilor și strategiilor organizațiilor romilor. Această distincție clarifică unele aspecte și răspunde întrebărilor legate de existența sau nu a unei mișcări a romilor, a părților ei componente și a modului ei de definire. Baza mișcării sociale este formată din organizații, rețele, participanți, tradiții, memorii colective și artefacte culturale care contribuie la campaniile mișcării sociale. Campania mișcării sociale constituie „o provocare susținută a deținătorilor puterii în numele unei populații care trăiește sub jurisdicția acestor deținători ai puterii prin mijloace concertate de etalare publică a merituozității, unității, numărului susținătorilor și atașamentului”.⁴

Ca mecanisme de mobilizare Tilly și Tarrow descriu următoarele: *brokerajul* – producerea de noi conexiuni între locații/evenimente care nu erau anterior conectate sau erau slab conectate; *difuzarea* – răspândirea prestațiilor publice conflictuale; *formarea limitelor* – crearea unei distincții noi-ei între doi actori politici; *activarea/dezactivarea limitelor* – creșterea/descrășterea relevanței distincției noi-ei între doi actori politici; *certificarea* – semnalul unei autorități exterioare care e pregătită să recunoască și să sprijine existența și revendicările unui actor politic; *atribuirea similitudinii* – identificarea unui alt actor politic ca fiind în aceeași categorie; *cooptarea* – încorporarea unui actor politic exclus anterior într-un centru de putere; *emularea* – repetarea deliberată într-un anumit context a unei reprezentații observată într-un alt context. Dintre procesele, văzute ca o combinație de secvențe ale mecanismelor, descrise de cei doi autori am selectat următoarele: *constituirea unui actor* – un set de persoane care se angajează în acțiuni colective care face sau primește revendicări; *formarea de alianțe* – stabilirea unei coordonări vizibile și directe între doi sau mai mulți actori; *comercializarea* – schimbarea unei organizații către o vânzare pe scară mai largă a serviciilor sale; *acțiunea coordonată* – angajamentul mutual și în

1 Pentru o scurtă incursiune în studiul mișcărilor sociale a se vedea Sydney Tarrow, , *Power in Movement*, second edition, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 10-25.

2 Pentru compararea mișcărilor sociale a se vedea Charles Tilly, *Social Movements 1764-2004*, (Boulder and London: Paradigm Publishers 2004).

3 Charles Tilly, Sidney Tarrow, *Contentious Politics* (Boulder and New York: Paradigm Publishers, 2007), 8.

4 Tilly, Tarrow, *Contentious*, 114. Aceasta distincție conceptuală explică diferențele dintre mișcările din Polonia din 1956 și 1980. A se vedea cap VI.

paralel a doi sau mai mulți actori în a formula revendicări asupra aceluiași obiect; *escaladarea* – înlocuirea unor scopuri și tactici moderate cu unele mai extreme; *încadrarea* – adaptarea și transmiterea unei definiții comune asupra unei probleme sau reprezentății; *schimbarea identității* – formarea unei noi identități în rândul grupului provocator care răspunde într-un nou mod întrebărilor „cine suntem noi?” și „cine sunt ei?”; *instituționalizarea* – încorporarea reprezentațiilor și actorilor politici în rutina politicii organizate; *involuție* – orientarea organizațiilor mișcării sociale spre accentuarea furnizării de servicii sociale constituentei lor; *mobilizare* – creșterea resurselor disponibile unui actor politic pentru a face revendicări colective; *însușirea socială* – transformarea unor grupuri nonpolitice în actori politici prin utilizarea bazelor organizaționale și instituționale pentru a lansa campanii ale mișcării.

Oportunități de participare

Dimensiunea asociativă a vieții publice a romilor este dominată de sectorul non-guvernamental. În România sunt înregistrate aproximativ 300 de organizații non-guvernamentale ale romilor. Dintre acestea puține pot fi considerate active. Nu există nici un partid politic al romilor înregistrat ca atare, sindicat al romilor sau un patronat înregistrat ca atare sau o cooperatie mesteșugărească. Opiniile specialiștilor referitoare la dimensiunea organizațională a minorității romilor sunt împărțite. Nicolae Gheorghe, unul dintre cei mai recunoscuți și influenți activiști romi, care a participat la înființarea mai multor organizații ale romilor în anii '90, inclusiv o federație de organizații ale romilor – Federația Etnică a Romilor din România – este de părere că acest număr este unul mai degrabă mic: „Federația Etnică a Romilor a avut ca obiectiv înființarea a 1.000 de organizații ale romilor, iar mai apoi numărul dorit a fost de 10.000, organizații comunitare, după modelul francez, la nivelul fiecărei comunități de romi să existe practic o asemenea organizație care să asigure participarea romilor la viața publică. După 20 de ani încă nu am atins nici măcar primul număr”.¹ Vasile Ionescu, unul dintre pionierii mișcării romilor și fondator al mai multor organizații ale romilor, apreciază numărul organizațiilor din perspective diferite: „Dacă analizăm acest număr din punct de vedere etnic, avem puține organizații. Dacă analizăm numărul din perspectiva identificării unui obiectiv general al romilor, avem prea multe.”²

Primele organizații ale romilor au apărut la începutul anului 1990, imediat după căderea comunismului, ca urmare a noilor oportunități create de instaurarea unui regim pluralist. Modelul de participare al romilor a fost cel al minorității maghiare, datorită vidului legislativ ce a urmat căderii comunismului, hegemoniei deținute de minoritatea maghiară ca număr dar și experienței ei de organizare. Au luat ființă astfel un număr de uniuni democratice ale romilor care reprezentau minoritatea, copii practic anumite cerințe ale minorității maghiare. Pe noua lege a partidelor politice, care stabilea necesarul de 251 de membri pentru a fonda un partid politic, au apărut partide politice ale romilor care urmăreau să asigure reprezentarea politică. Multe din aceste partide au fost create în fapt pentru a beneficia de subvenția generoasă oferită de Guvern partidelor politice -1 milion de lei, o sumă consistentă la acea dată. O altă categorie de organizații au fost cele obștești cunoscute mai apoi ca organizații neguvernamentale. La fel, beneficiile fiscale oferite de lege au fost un stimul pentru apariția unor astfel de organizații. Altele au fost create cu ajutorul unor organizații înregistrate anterior, cum ar fi Federația Etnică a Romilor.

Restrângerea oportunităților sau oferirea de noi oportunități a influențat direct modul de participare al romilor. Odată cu modificarea legii partidelor politice

1 Interviu cu Nicolae Gheorghe, București, 27 iulie 2009.

2 Interviu cu Vasile Ionescu, Sinaia, București, 14 iulie 2009.

În 1996 și instituirea unui număr de cel puțin 25.000 de membri pentru reînregistrarea unui partid, partidele politice ale romilor dispar în totalitate, competiția fiind limitată doar la locul oferit minorității în Camera Deputaților. Restricționarea înscrierii în competiția electorală din 2004 a organizațiilor minorităților naționale nereprezentate în Parlament prin condiționarea deținerii a cel puțin 15% semnături a membrilor minorității declarați la ultimul recensământ, sau cel puțin 25.000 de semnături dacă primul număr este mai mare, cu filiale de cel puțin 300 de membri în cel puțin 18 județe ale țării, a determinat o limitare a competiției pentru locul oferit fiecărei minorități naționale în Parlament. Această înțelegere a creat un avantaj enorm pentru acele organizații reprezentate în Parlament care nu se supuneau acestei prevederi și care beneficiau și de o subsidie generoasă din partea Guvernului. Această restricție a avut un impact major asupra competiției în alegerile locale, unde multe organizații care acționau la nivel local sau regional nu s-au mai putut înscrie în competiția electorală și fiind astfel incapabile să reprezinte interesele comunității la nivelul administrației locale și județene.

Sectorul nonguvernamental cunoaște însă un avânt în anii 1996-1997, când Fundația Soros România a devenit cel mai mare sponsor privat din regiune, și a avut o strategie și un program pentru romi. Prin finanțarea facilă a unor „proiecte” s-a urmărit creșterea capacității organizațiilor existente. Acest lucru a stimulat însă indirect apariția altor organizații. Creșterea rolului jucat de Uniunea Europeană în Europa Centrală și de Est, odată cu apariția Agendei 2000 a Comisiei Europene în august 1997, urmată de o creștere semnificativă a ajutorului oferit țărilor candidate pentru a îndeplini criteriile de aderare au condus practic la profesionalizarea și birocratizarea organizațiilor nonguvernamentale ale romilor, la apariția unor noi organizații, formate în special de tineri care au avut acces la diverse programe de formare, dar și la dispariția unor organizații care nu s-au putut adapta noilor rigori.

Care au fost motivele apariției noilor organizații? Primele organizații ale romilor au apărut ca o imitare a comportamentului social a altor grupuri, în speță minoritatea maghiară. Cu excepția Partidei Romilor și a Romani Criss, nici una din organizațiile fondate la începutul anilor '90 nu mai este vizibilă astăzi, chiar dacă unele din acele organizații mai sunt active sporadic și la nivel local – Uniunea Generală a Romilor, Uniunea Democrată a Romilor Alba, Comunitatea Etniei Romilor fiind doar câteva exemple.

Alte organizații au fost create cu ajutorul unora deja înființate. Federația Etnică a Romilor a jucat un asemenea rol. Una din organizațiile fondate de FER – Centrul Romilor pentru Intervenție Socială și Studii Romani Criss – a jucat de asemenea un rol important, direct sau indirect, în proliferarea organizațiilor nonguvernamentale ale romilor. Din Romani Criss s-au desprins mai multe persoane sau grupuri care au înființat noi organizații. Astfel apar Asociația Studenților Romi, Asociația Femeilor Rome, Agenția de Dezvoltare Comunitară Împreună, Centrul Romilor pentru Sănătate Sastipen. Odată cu stabilirea unei agende prioritare pe promovarea drepturilor omului și dezvoltarea unei strategii de monitorizare a drepturilor omului, Romani Criss a stimulat direct sau indirect crearea de organizații locale conduse de către monitori locali pentru drepturile omului, formându-și o rețea de organizații. Agenția Împreună, ca urmare a proiectelor mari pe care le desfășoară în diverse localități își dezvoltă propria rețea de organizații cu care colaborează în implementarea proiectelor. Centrul Romilor Amare Romentza, aparută pe baza structurii unui program al Centrului Aven Amentza – programul SATRA-ASTRA – își dezvoltă de asemenea o rețea de organizații locale cu care colaborează în implementarea unor proiecte cu caracter educațional care promovează limba și cultura romani, bilingvismul, educația în limba maternă și reprezentarea identitară în procesul educațional în general.

Florin Moisa, un cunosător al organizațiilor de romi, ca fost coordonator al programului pentru romi al Fundației Soros și apoi ca Președinte Executiv al Centru-

lui de Resurse pentru Comunitățile de Romi, a indicat și o altă motivație care stă la baza apariției de noi organizații nonguvernamentale ale romilor. Odată cu creșterea numărului de studenți și absolvenți romi s-au creat resurse umane care nu au putut fi absorbite de către organizațiile existente, în special datorită restricțiilor impuse de liderii acelor organizații. Aceste cadre, mai bine pregătite și mai motivate pentru a concura pe piața proiectelor și-au format propriile organizații în unele cazuri, iar în altele au preferat să rămână în afara cadrului organizațional, prestand servicii ocazional.

Privitor la motivațiile apariției organizațiilor romilor, există o cvasiunanimitate a celor intervievați de autor în a sublinia că puține organizații au fost create ca un răspuns la nevoile comunității. Cele mai multe organizații au fost create având la baza motivații conjuncturale, personale, de aspirație la un anumit statut social, sau ca urmare a unei fracționări organizaționale. Majoritatea organizațiilor care au participat la cercetarea privind viața asociativă și spiritul civic la romii din România au indicat ca motivație inițiativa unui lider local sau ca urmare a unui proiect. Au existat totuși și organizații create de un grup de inițiativă de la nivelul comunității, în special în programele PHARE unde existența unui grup de inițiativă local care să fondeze mai apoi o asociație la nivelul comunității era o condiție de finanțare.

Reprezentare

În acest moment romii sunt reprezentați prin trei tipuri de structuri. Primul tip îl constituie reprezentarea romilor ca minoritate națională. Astfel, organizația romilor care câștigă cel mai mare număr de voturi în alegerile parlamentare primește un mandat în Camera Deputaților, trimite reprezentanți în Consiliul Minorităților Naționale, un organism consultativ al minorităților naționale de pe lângă Guvernul României și primește o subsidie din partea guvernului. De asemenea, organizația respectivă are acces la anumite proiecte operaționale destinate minorităților naționale care au fost inițiate de structuri guvernamentale.

Al doilea tip de structură de reprezentare este la nivelul organelor alese ale administrației de stat. Astfel, organizațiile romilor care au cel puțin 25.000 de membri cu filiale a cel puțin 300 de membri în cel puțin 18 județe ale țării pot înscrie candidați proprii în alegerile locale și parlamentare. Astfel romii sunt reprezentați în consiliile locale, primăriile și consiliile județene. Desigur, există aleși romi care au candidat din partea partidelor majoritare și au fost aleși în aceste structuri reprezentative.

Al treilea tip de structură care asigură o reprezentare a intereselor romilor este prin organizațiile civice. Cu toate că funcția de reprezentare a organizațiilor neguvernamentale este în general una secundară, ele reușesc totuși să exprime anumite interese ale unor grupuri și să contribuie la agregarea acestor interese în sistemul complex de agregare a intereselor societății. Având în vedere lipsa unui partid al romilor, faptul că partidele majoritare nu au programe adresate romilor, preponderența numărului organizațiilor neguvernamentale și expertiza acumulată în implementarea de programe și proiecte adresate romilor, funcția de reprezentare asumată de acestor sector a devenit una principală. Organizațiile romilor sunt adesea tratate de către structurile administrației ca reprezentante ale intereselor comunității și multe din organizații și-au dezvoltat un limbaj specific ca voce a romilor.

O mare confuzie în privința reprezentării romilor este generată de existența unor structuri guvernamentale la nivelul administrației locale: Agenția Națională pentru Romi, Birourile Județene pentru Romi de la nivelul prefecturilor, pozițiile de consilier pe problemele romilor în cadrul Consiliilor Județene sau chiar la birourile prefecturilor sau experții romi la nivelul primăriilor. Unii experți concep această birocrație a romilor ca un al patrulea tip de reprezentare a romilor, în ciuda faptului că

rolul lor este unul executiv. Aceasta percepție larg încetățenită introduce o distorsiune în rolul birocrăției și determină confuzii de rol atunci când această birocrăție vorbește în numele romilor. Această situație generează dificultăți în agregarea intereselor romilor, deoarece mulți birocrăți romi sunt și membri sau lideri ai unor organizații politice sau civice ale romilor, ei fiind totuși responsabili în fața șefilor ierarhici din instituțiile unde își desfășoară activitatea. Astfel, interesele romilor pot fi ușor manipulate prin confuzia de rol a acestei birocrății a romilor.

Strategii

După eșecul înregistrat în alegerile din mai 1990 când nici o organizație a romilor nu a reușit să obțină suficiente voturi pentru a trimite un reprezentant în Adunarea Constituantă, entuziasmul romilor pentru politică a scăzut. Alegerile parlamentare din 1992, când a fost instituit un prag electoral de 3% au consfințit eșecul partidelor politice ale romilor și a dus la o strategie focusată pe reprezentarea intereselor comunității prin sectorul nonguvernamental. Nici o organizație a romilor nu a mai fost preocupată de dezvoltarea unei strategii de mobilizare electorală a romilor pentru a trece pragul electoral și a juca un rol important pe scena politica. Competiția între organizațiile romilor s-a dat mai degrabă pentru obținerea locului de deputat alocat minorității prin Constituția din 1991 și legile electorale subsecvente și a subvenției generoase din partea guvernului pentru organizația care obține cel mai mare număr de voturi.

Strategia înființării de organizații neguvernamentale la nivelul comunității a fost elaborată de Federația Etnică a Romilor, liderul acesteia fiind de părere că „pentru a crea o mișcare socială este nevoie de o multitudine de actori locali care să mobilizeze romii să participe la viața comunității”¹. Unele dintre organizațiile înființate au fost sprijinite să dezvolte proiecte generatoare de venituri ca strategie de a mobiliza comunitatea și a duce la o îmbunătățire a situației respectivelor comunități. Rolul Federației Etnice a Romilor în promovarea acestei strategii a fost determinant, ea reușind să atragă fonduri externe pe care să le redistribuie organizațiilor locale. În același timp, organizațiile neguvernamentale au încercat să ia atitudine față de conflictele etnice împotriva comunităților de romi. Ele nu aveau însă capacitatea și expertiza necesară pentru a face față multitudinii de evenimente de acest gen. Mai mult, lipseau legăturile cu comunitățile locale, atitudinile fiind mai degrabă generate de o identificare abstractă ca romi cu victimele respectivelor conflicte.

Datele culese până în prezent de la organizațiile romilor în cercetarea privind viața asociativă, deși neprelucrate încă, ne oferă o imagine destul de clară privind capacitatea de mobilizare a organizațiilor romilor și a problemelor cu care acestea se confruntă. Cea mai importantă constatare este că organizațiile romilor nu sunt bazate pe *membership*, membrii care participă la viața organizației și care plătesc cotizație. Prin urmare, aceste organizații nu au o constituantă (*constituency*) clară, în numele cui vorbesc și ce interese reprezintă. Organizațiile, fiind înregistrate ca asociații sau fundații, cu un număr mic de membri, au mai degrabă angajați. Prin urmare ele au slabe legături cu comunitățile de romi, pătrunderea în diverse comunități fiind făcută în mod curent datorită legăturilor personale și pentru implementarea de proiecte. Acest mod de operare – implementarea de proiecte – sporește gradul de dependență al comunităților de romi de agenții exteriori, multe organizații operând ca un fel de interfață între instituțiile statului și comunitățile de romi. Cu excepția organizațiilor cu obiective politice care trebuie să facă dovada unui anumit număr de membri (numărul de semnături), nici o organizație nu are printre priorită-

¹ Interviu cu Nicolae Gheorghe, București, 27 iulie 2009.

țile de dezvoltare instituțională creșterea numărului de membri. Așa cum sugera Nicolae Gheorghe, prima prioritate a acestor organizații ar trebui să fie construirea unei constituente prin atragerea de membrii.¹

O a doua constatare privește transparența, autonomia/independența, regulile și procedurile interne ale acestor organizații. Cu puține excepții, organizațiile de romi nu sunt transparente. Spre exemplu, cu excepția a trei organizații, ele nu au postate pe website rapoartele de activitate, bugetele, structura, membrii board-ului și regulamentele de organizare. Formal, toate organizațiile romilor au organe de conducere colectivă sub forma unor colegii directoare, adunări generale sau consiliu de administrație. Practic, doar 3-4 organizații au aceste structuri funcționale, care se întâlnesc regulat și iau decizii. Modul de recrutare al personalului, sancțiunile și promovările, reglementarea conflictului de interese sunt chestiuni care rămân în afara regulamentelor de funcționare, fiind mai degrabă practici ad-hoc. Stilul de conducere este în general unul puternic personalizat, procesul deliberativ fiind unul mai degrabă informal, dezacordul fiind în general sancționat. Nici o organizație a romilor nu a suferit o schimbare de *leadership* în urma unor alegeri libere, probabil din cauza lipsei *membership-ului*. Schimbarea de *leadership* s-a produs totuși în unele organizații, cinci la număr, noul lider fiind numit de conducerea precedentă.

Nimic nu exprimă mai bine autonomia organizațiilor romilor ca dependența lor de finanțările donatorilor. Nici o organizație a romilor nu are surse de venit proprii care să le asigure operaționalitatea. Cu 2-3 excepții, organizațiile romilor sunt dependente de un sponsor, ele nereușind să-și diversifice sursele de finanțare. Majoritatea organizațiilor însă – aproximativ 250 de organizații – nu reușesc însă să atragă nici un fel de finanțare. Resursele existente la nivelul comunității sunt adesea ignorate, aprecierea fiind făcută în termeni financiari. Nu este surprinzător că organizațiile de romi sunt mai degrabă responsabile în fața finanțatorilor decât în fața comunităților de romi și că ele nu urmăresc să atragă un număr mare de membri dar mai degrabă se specializează pe anumite domenii pentru care să atragă finanțări. O posibilă strategie ar fi de a-și mări autonomia prin dezvoltarea unor activități care să genereze venituri la bugetul organizației.

Toți acești factori descriși mai sus indică capacitatea limitată a organizațiilor romilor de a genera încredere publică și a atrage sprijin de la alți actori. Ei conduc la scăderea eficienței organizaționale per ansamblu și contribuie la îngustarea bazei sociale potențiale.

Multe din organizațiile romilor, influențate fiind de tradiția vestică și de poziția sponsorilor, și-au concentrat strategia pe un discurs de drepturile omului. Un astfel de discurs are meritul de a fi introdus pe agenda organizațiilor internaționale și pe agenda guvernelor problematica romilor. În același timp, acest tip de strategie are consecințe negative asupra mobilizării indivizilor. Un dezavantaj este semnalat de Gheorghe și Acton² care susțin că un astfel de discurs nu poate mobiliza romii, el fiind mai degrabă unul reactiv, îndreptat împotriva statului, și nu conectează drepturile omului cu identitatea romilor. Un alt dezavantaj este determinat de tipul de relație dintre actori. Organizațiile care apără drepturile omului dezvoltă în general relații verticale de putere între beneficiari, văzuți ca și constituantă, și organizație. Ca urmare, un discurs de drepturile omului concentrat pe romi nu conduce la dezvoltarea unei comunități civice caracterizată printr-un nivel înalt de cooperare și încredere între membrii săi.³

1 Nicolae Gheorghe, 2009.

2 Nicolae Gheorghe, Thomas Acton, "Citizens of the world and nowhere: Minority, ethnic and human rights for Roma during the last hurrah of the nation-state" in *Will Guy, Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*, (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 2001), 65-67.

3 Robert Putnam, *Cum funcționează democrația: tradițiile civice în Italia modernă*, (Iasi:

Încercarea de a exprima interesele romilor în termeni de drepturile omului ignoră importanța implicării în dezbaterile politice la nivel național și local cu alți actori. Activiștii romi și-au concentraat atenția exclusiv asupra statului decât să încerce să negocieze interesele lor și cu alți actori sociali. În timp ce revendicările privind drepturile omului sunt morale și legitime, activiștii romi nu au luat în considerare competiția cu alte grupuri în societate în formarea agendei politice și castigarea accesului la resurse și putere. Argumentul care vine din partea activiștilor romi este că ei nu se puteau angaja în negocieri asupra intereselor lor, deoarece drepturile omului nu sunt negociabile datorită caracterului lor universal. Nu se poate revendica un drept mai mult la viața pentru o comunitate sau un drept mai mare la un proces echitabil, ci mai degrabă se poate revendica o implementare mai bună sau mai egală a dreptului la viață sau a dreptului la un proces echitabil pentru o comunitate.¹

O altă constatare din datele colectate de la organizațiile romilor privește formularea revendicărilor, căile de susținere a lor și capacitatea de coaliție. Chiar și acele organizații care nu au adoptat un discurs de drepturile omului, și-au formulat prioritățile în termeni generali, imprecisi, de genul „îmbunătățirea situației romilor”. Or, asemenea formulări crează probleme în identificarea concretă a țintelor respectivelor revendicări, în atragerea de sprijin din partea indivizilor și altor actori în susținerea acestor revendicări precum și în oferirea de soluții concrete.

Organizațiile romilor au optat pentru metode convenționale de susținere a revendicărilor lor – organizarea de conferințe și seminarii, întâlniri informale cu reprezentanții instituțiilor, audiențe, semnarea de petiții, semnarea de parteneriate cu diverse instituții pentru implementarea de proiecte, marșuri comemorative etc. Puține organizații s-au angajat în relații conflictuale, litigioase cu instituțiile statului, identificate ca și ținte ale revendicărilor lor. Marșurile de protest, demonstrațiile de stradă, adunările publice, boicoturile, grevele și alte activități care produc mobilizarea membrilor lipsesc aproape în totalitate din arsenalul de susținere a revendicărilor acestor organizații. Chiar și atunci când au organizat unele marșuri de protest și demonstrații de stradă numărul participanților a fost de ordinul zecilor. Cu toate acestea, unele dintre ele au avut un impact în media, ceea ce compensează parțial impactul lor limitat asupra țintelor și publicului larg.

Organizațiile romilor au o capacitate de coaliție limitată, atât între ele cât și cu organizații ale neromilor. În ciuda câtorva eforturi generoase, nu s-a reușit până în prezent formarea unei rețele funcționale de organizații ale romilor care să fie bazată pe cooperare și ajutor reciproc și care să promoveze interesul general al romilor. Grupul de Lucru al Asociațiilor Romilor (GLAR) a fost un succes parțial, reunind practic organizațiile romilor din România de la acea dată 1999-2001, cu scopul de a contribui la elaborarea unei strategii guvernamentale pentru romi. El a încetat însă să existe fără ași îndeplini mandatul până la capăt. Organizațiile percep aderarea la o rețea ca neavând influență asupra organizației sau în termeni de îmbunătățirea contactelor cu specialiști. Cooperarea cu organizațiile neromilor a fost extrem de limitată. Cu excepția cooperării în cadrul coaliției pentru amendarea legii antidiscriminare, organizațiile romilor nu au reușit să câștige sprijinul altor organizații în a susține interesele colective ale romilor.

Analizei impactului acestor strategii ar fi una din direcțiile de cercetare însă nu acesta este obiectivul prezentului articol iar spațiul este și el limitat.

Polirom, 2001), 102-133.

¹ David Kennedy, *The Dark Side of Virtue: Reassessing International Humanitarianism*, (Princeton: Princeton University Press, 2004), 3-35.

Discurs identitar

Dough McAdam¹, studiind mișcarea pentru drepturile civile a afro-americanilor în Statele Unite ale Americii, a prezentat un model de mobilizare într-o mișcare socială bazat pe trei axe:

- forța organizării interne specifică colectivității de referință
- structura oportunităților politice
- reprezentarea colectivă – schimbări determinate în aceste reprezentări, folosind conceptul de „eliberare cognitivă” cu referire la faptul că membrii respectivei colectivități își pot redefini situația în primul rând printr-o înțelegere diferită a societății și a rolului pe care îl poate juca la nivelul acesteia.

Folosirea discursului identitar poate fi o strategie de mobilizare eficientă a comunităților de romi, având în vedere experiența unor grupuri în poziții similare. În privința romilor acest discurs trebuie dezvoltat, diversificat și susținut de instituții de reprezentare etnică. Comunicarea identității romilor în spațiul public este deficitară. Romii ca și minoritate au un număr limitat de instituții care să promoveze identitatea romani. Nu există un muzeu al romilor, o casă de cultură sau un teatru al romilor. Centrul Național de Cultură a Romilor este inexistent în spațiul public după mai bine de șase ani de la înființare. Nu există o media a romilor sau o agenție de știri care să producă știri de la nivelul comunității. Singurul canal instituționalizat de producere/reproducere a identității romani este rețeaua învățământului pentru romi din cadrul sistemului de educație, creată de Gheorghe Sarău.

Analizând modul de reproducere a identității romilor Ian Hancock vorbește despre lupta pentru controlul asupra identității romani pe care activiștii romi trebuie să o dea². În acest moment, discursul public despre romi este produs și promovat de media și de cercurile academice.³ Discursul dominant în media este cel prejudiciat cu un puternic accent antirom.

Majoritatea organizațiilor prefera cuvântul rom pentru folosința în spațiul public. Putine au optat și pentru varianta rrom, făcând referința la exprimarea nazală din anumite dialecte ale limbii romani. Cu toate acestea, discursul public despre romi a reușit să impună termenul de rom în categorizarea minorității. În acest sens, denumirea unor instituții publice și folosirea frecventă a termenului în documente oficiale stau drept dovezi. Cu toate acestea, organizațiilor romilor le-a fost dificil să definească caracteristicile care stau la baza categorizării unei persoane ca aparținând etniei romilor. Toate organizațiile au indicat asumarea publică a identității ca un criteriu. Alți respondenți au mai indicat: cunoașterea limbii romani, portul, respectarea obiceiurilor și tradiției Romanipen, zona de locuire, culoarea și modul de a vorbi. Puține organizații s-au angajat în reprezentarea identitară în spațiu public prin oferirea de cursuri de limbă romani, elaborarea, publicarea și susținerea apariției unor cărți cu specific rom, publicarea de reviste, jurnale, ziare despre romi, organizarea de festivaluri, concerte și alte acțiuni care să producă o schimbare în percepția publicului larg a imaginii romilor. Este nevoie de o schimbare de identitate (identity shift) pentru a utiliza ca strategie de mobilizare un discurs identitar în cazul romilor.

---

1 Dough McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency*, (Chicago: Chicago University Press, 1982).

2 Ian Hancock, „The struggle for control of Romani Identity”, *Transitions*, (1997).

3 Pentru o analiză a influenței cercurilor academice asupra identității romilor și asupra politicilor față de romi în România, Ungaria și Cehia se vede Iulius Rostas, „Post-Communism and Ethnic Minorities: Policies towards Roma in Czech Republic, Hungary and Romania”, (teză de Masterat susținută la Universitatea Central Europeană, Budapesta 2001).

Ce e de făcut? sau În loc de concluzii

În urma acestei analize se poate susține cu argumente că există cauze structurale în modul de organizare a romilor care afectează capacitatea lor de mobilizare. Acești factori ar fi: lipsa unei organizații politice, diversitatea scăzută a tipurilor de organizații dezvoltate de romi, lipsa organizațiilor bazate pe membership, confuziile de rol în ce privește reprezentarea, preponderența sectorului nonguvernamental în modul de organizare, autonomia limitată a organizațiilor de romi, rolul dominant al strategiei bazate pe un discurs de drepturile omului, democrația internă a organizațiilor de romi, transparența acestora, capacitatea de coaliție limitată, modul de formulare a revendicărilor și de susținere a acestora, locul ocupat de reprezentarea identitară printre prioritățile organizațiilor, funcționarea pe bază de proiecte care conduce la comercializare, capacitatea redusă de a crea rețele funcționale și de a dezvolta structuri complexe care să îmbunătățească coordonarea.

Încercând să răspundă întrebării de ce unii lideri – în ciuda legii de fier a oligarhiei- reușesc să transforme conflictul într-o mișcare, Sidney Tarrow¹ arată că acei lideri care au avut succes au mobilizat trei tipuri de structuri:

- organizația formală ierarhică văzută ca „o organizație complexă sau formală care își identifică scopurile cu preferințele unei mișcări sociale sau a unei contramișcări și încearcă să implementeze acele obiective”.
- organizarea acțiunii colective la punctul de contact cu oponenții sub diverse forme: adunări temporare ale supporterilor, rețele sociale informale, organizarea de filiale, cluburi sau celule organizatorice.
- structuri de conexiune care leagă liderul de membri, centrul de periferie și diverse părți ale mișcării între ele.

Tarrow face două afirmații care pot deveni obiective pe termen mediu ale activiștilor romi: pe de o parte, el constată că rețelele sociale de la baza societății au devenit cea mai comună sursă de recrutare a membrilor unei mișcări sociale. Pe de altă parte, Tarrow consideră că cele mai eficiente forme de organizare sunt bazate pe unități locale parțial autonome legate între ele de structuri de conexiune și coordonate de o organizație formală.

Pe scurt, agenda pentru activiștii romi ar trebui să conțină minimal următoarele puncte:

Să continue să dezvolte organizații și diversitatea tipurilor de organizații. Apariția organizațiilor bazate pe membership ar trebui să devină o prioritate. Organizațiile ar trebui să își stabilească proceduri clare, previzibile și aplicabile în mod repetat pentru a îmbunătăți democrația internă și a mări masa de mobilizare potențială. O analiză a încercărilor de stabilire a rețelelor de organizații ar oferi câteva lecții utile activiștilor romi care ar putea fi utilizate în noile încercări de a înființa rețele de organizații pentru ajutor reciproc și cooperare. Formularea unor programe de revendicări clare, care să răspundă unor nevoi punctuale ale comunităților de romi este o altă direcție de urmat. Dezvoltarea unor structuri interne complexe, cu un număr mare de filiale ar putea conduce la o difuzare și coordonare mai eficientă a acțiunilor revendicative. Înființarea de organizații comunitare sau intracomunitare, cooperarea cu alți actori sociali, realizarea unui echilibru între comercializare și funcția de „câine de pază” a democrației (*watch dog*), stimularea implicării indivizilor în politică și dezvoltarea unui discurs identitar sunt practici care s-au dovedit utile în cadrul unor mișcări sociale. Sunt ele valabile și în cazul romilor?

¹ Tarrow, *Power*, 123-124.

De la practici de integrare la o filozofie a integrării romilor

■ LÁSZLÓ FOSZTÓ

This article deals with the tensions between observable integrative practices and the philosophies of integration. Philosophical concepts of the 'integration' have their internal ambiguities and inconsistencies. It is not always clear wheatear the subjects of integrative attempts (the Roma) are the individuals or the community as a whole. Moreover the imagined passivity of the subjects who need to be "integrated" and "mobilized" can stand in sharp contrast with the active "integrative practices" observable among some Roma groups. Through a media case study about the emergence of a Roma leader the author seeks to address the questions: How Roma actively behave in order to be seen as better integrated? And if they do so how their attempts are perceived by the majority?

Keywords:

Romanian Roma elite, Gypsy kings, integration, political ritual, Romanian Orthodox Church

Integrare: ambiguități conceptuale

Conceptul central al politicilor publice care au ca scop îmbunătățirea situației Romilor din România este *integrarea* socială, economică și politică. Conceptul pare să fie foarte ambiguu. Deseori unitatea de bază, subiectul integrării, este prea puțin conturată. În unele cazuri se pare că integrarea nu poate fi realizată decât individual, prin includerea *indivizilor* care eventual sunt membri unei comunități etnice și/sau sunt în poziții vulnerabile, dezavantajate din punct de vedere socio-economic. În alte cazuri pare evident că se dorește integrarea grupului etno-cultural, a comunității în sine. Granițele acestor grupului rareori sunt ușor de trasat și definirea subiectului colectiv produce dezbateri nesfârșite asupra legitimității drepturilor colective.¹ La rândul lor, mecanismele integrării (servicii sociale, educația, piața forței de muncă, mobilizarea politică etc.) suferă de tensiuni și „comenzi” divergente, chiar contradictorii. Astfel în general se poate constata că există o slabă filozofie a integrării și astfel bricolajul politicilor publice incoerente produce efecte ad-hoc în cel mai bun caz, rămâne fără efect, ba chiar produce efec-

---

¹ O încercare de analiză a acestei probleme se găsește în: László Fosztó, „Dezbateri și tendințe în cercetarea romilor. Schiță pentru elaborarea de politici publice”, *Korunk*, (2009): 5 (Mai), <http://www.korunk.org/?q=ro/node/10608>

te adverse în cazuri mai puțin fericite. Inconsistența conceptuală este sursa unor măsuri politice ineficiente. Cum ar arăta o filozofie „tare” a integrării? Și care ar fi aceste principii?

Nu o să încep analiza cu clarificări conceptuale. Acest articol își propune să folosească o perspectivă diferită. Punctul de plecare este un exemplu luat din practicile existente de integrare a romilor la nivelul local dar și la nivel național. Astfel, analiza este o încercare de a descifra logica care se ascunde în spatele practicii descrise și conturarea unor elemente care stau la baza „filozofiilor autohtone” ale integrării. Acest articol oferă o viziune complementară analizelor publicate despre politicile publice oficiale destinate integrării romilor.¹ Întrebarea mea inițială este: care sunt practicile „neoficiale” (informale) care pornesc din mijlocul comunităților de romi și care eventual pot fi văzute ca „integrative”. Adică ce fac romii pentru a exploata oportunitățile de integrare care există în societatea majoritară? Și cum sunt percepute aceste încercări de către ceilalți romi? Și cum privesc majoritarii?

Analiza mea este de inspirație antropologică, deși materialul este colectat din presă: articolul oferă o analiză de eveniment-media, nu se bazează pe cercetare de teren, cum procedează cel mai des antropologii. Articolul este structurat în felul următor: în secțiunea următoare voi prezenta evenimentul-media cu comentarii minime, urmat de o scurtă interpretare a evenimentului și câteva concluzii în final.

O încercare de integrare politică venită de „jos”

Pe la mijlocul lunii august 2003 ziarele centrale au titrat că bulibașa romilor din Costești, județul Argeș, pe nume Ilie Badea Stănescu (poreclit Tortică) a dat publicității că va fi încoronat ca „rege internațional al țiganilor de pretutindeni”. Evenimentul urma să aibă loc la data de 8 septembrie 2003 iar Biserica Ortodoxă Română a acceptat să găzduiască ceremonia de încoronare.² Stănescu aprecia că va avea 40 de milioane de supuși în toate țările lumii.³

În contradicție cu anunțul lansat, încoronarea avusese loc încă de la sfârșitul lunii august. Ziarele au relatat că ceremonia s-a desfășurat la Mănăstirea Curtea de Argeș iar slujba a fost oficiată de patru preoți ortodocși. Articolul din *Evenimentul Zilei* relatează că unul dintre preoți a citit un text care anunța: „În baza unui decret imperial⁴ și cu acordul Curții de la Viena, în conformitate cu divanul și cutumele etnice ale romilor din România și din Diasporă, formând un popor de 78 milioane de rromi, s-a acordat funcția suprema de Rege Internațional domniei sale Majestății Stănescu Badea Ilie”. Este relatat că unul dintre preoți a „așezat pe fruntea Regelui Internațional” o coroană de aur. Încoronatul a dat o declarație prin care și-a invitat toți supușii să urmeze „crența pură ortodoxă”.

Articolul nu omite să comenteze că „s-a îmbarcat întreaga suită în limuzine luxoase și a demarat în trombă” spre Costești unde s-a ținut cheful de încoronare,

---

1 De exemplu vezi Ionescu Maria și Căce Sorin, *Politici publice pentru romi. Evoluții și perspective* (București: Editura Expert, 2006) și Moisă Florin, „Politici publice pentru romi”, în Levente Salat (editor), *Politici de integrare a minorităților naționale din România* (Cluj-Napoca: Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2008), 237-49.

2 Nesemnăt, „Rromi vor avea încă un rege. Acesta este bulibașa din Costești” *Monitorul* 13 august 2003.

3 Estimările realiste spun că trăiesc cel mult 8,5 milioane de romi în Europa, și maximum 10 milioane global. Vezi de exemplu Liegeois Jean Pierre și Gheorghe Nicolae, *Roma/Gypsies: A European Minority* (London: Minority Rights Group International, Report volum 4., 1994), 7.

4 Decretul a fost semnat de Iulian Rădulescu, împăratul romilor. Se pare că el s-a asociat cu noul rege împotriva regelui mai vechi al romilor, sibianul Florin Cioabă.

oazia cu care au fost sacrificați 20 de porci.¹ Tonul general al articolului era sarcastic iar indignarea autorului reieșea și din titlu („Ceremonie scandaloașă în catedrala mornarilor României”). Alte ziare au reacționat în ton similar.² Tonul revoltat a caracterizat și știrea difuzată de TVR care în seara încoronării a difuzat un scurt reportaj însoțit de observația că catedrala unde a avut loc ceremonialul este locul unde au fost încoronați regii României.³

Furia presei avea ca țintă principală preoții care au oficiat slujba, dar fiindcă cei patru clerici ortodocși au susținut că au primit „ordin pe linie ierarhică”⁴ presa zilelor următoare a acuzat Biserica Română Ortodoxă în întregime pentru că nu a interzis ritualul. „Trist este că Patriarhia tutelează astfel de samavolnicii contra unui «onorariu regal»”⁵ Preoții au fost acuzați în continuare de lăcomie și corupție⁶, un articol presupunând că au participați la ceremonial în schimbul a câteva „lopeți de verzișori” (dolari).⁷

Nu numai ziaristii majoritari, dar și Florin Cioabă, regele sibian al romilor, a reacționat cu indignare: „Eu l-am avertizat chiar pe patriarh de cercul care se pune la cale, dar se pare că și Biserica Ortodoxă este coruptă pentru bani. Pentru că Stănescu dădea bani puteau să îl facă chiar și arhanghel? Eu zic că Biserica Ortodoxă s-a compromis pentru că acolo unde au călcat mari regi al României au venit doi păgâni să pângărească biserica.”⁸ Citat într-un alt articol Cioabă a precizat: „Familia mea a condus întotdeauna etnia rromilor. Toți știau cine este tatăl meu. Un președinte de partid se mai poate face, dar un rege... este deja bătaie de joc.”⁹ Organizațiile romilor și câțiva reprezentanți aleși și-au exprimat la rândul lor păreri critice. Unele păreri erau echilibrate, cum ar fi că „statutul de bulibașa e pe cale de dispariție, fiind înlocuit de ranguri de regi și de împărați”¹⁰ sau s-a menționat existența unui conflict între elitele rome și s-a lansat chiar ipoteza unei „crize de identitate”.¹¹ Alții au refuzat pur și simplu să recunoască legitimitatea funcției de rege al romilor.¹² Iar Mădălin Voicu, deputatul Partidei Romilor la vremea respectivă a comentat cinic: „A fost o lovitură de cort”.¹³

Eparhia Argeșului și Muscelului a dat publicității un comunicat de presă care susținea că cei patru preoți n-au făcut decât să binecuvânteze coroana lui Stănescu. „Astfel de slujbe de binecuvântare sînt obișnuite și se pot face pentru orice lucruri cu întrebuintare creștinească: case, viitoare sedii, îmbrăcăminte, diferite obiecte etc.”¹⁴ Acest comunicat evita să comenteze rolul activ al unuia dintre preoți în ritua-

1 Popa, „Ceremonie scandaloașă”, 10.

2 De exemplu: Cârstea Elly, „Ceremonial în locașul sfânt al regilor României: Încoronare rromă la Curtea de Argeș”, *Jurnalul Național* 1 septembrie 2003.

3 MR/YCL/LS, „Couronnement d'un „roi international des Tziganes”. *Agence France Presse*, 31 august 2003.

4 Popa . „Ceremonie”.

5 Ghilezan Marius, „Mădălin Voicu, despre scandalul încoronării regelui țiganilor la Curtea de Argeș: Lovitură de cort”, *Evenimentul Zilei*, 2 septembrie 2003, 9.

6 Chifu Viorel, „Patru preoți argeșeni au compromis BOR”, *Gardianul*, 2 septembrie 2003.

7 Bejan Gabriel, Petre Rachita, „Încoronarea căldărarului Stănescu: 10 milioane de lei, trei găini și „lopeți de verzișori” pentru preoți”, *Evenimentul Zilei*, 2 septembrie 2003.

8 Citat în: Cârstea Elly, „Țigănie regală: Casele regale ale rromilor se scuișă reciproc”, *Jurnalul Național* 2 septembrie 2003.

9 Citat în: I.C., „Zece milioane și două găini pentru o «coroană regală»” *Evenimentul Zilei* 2 septembrie 2003.

10 Costel Bercuș, directorul Romani Criss, citat în: Coste Dan, „Țigănia capetelor încoronate” *Ziua*, 2 septembrie 2003.

11 Vasile Ionescu, președintele Aven Amentza citat în: Coste, „Țigănia capetelor...”.

12 Pădurean Claudiu, „Rromi clujeni nu mai vor regi și împărați” *România Liberă / ediție de Transilvania – Banat*, 4 septembrie 2003, și Prundea, Mădălina, „Rromi nu vor rege” *Evenimentul zilei*, 4. septembrie 2003.

13 Ghilezan, „Mădălin Voicu, despre...”.

14 Popa, „Eparhia Argeșului și Muscelului nu vede nimic rău în a binecuvânta coroana „regelui țiganilor””, *Evenimentul Zilei*, 2 septembrie 2003.

lul încoronării, și nici acuzațiile de corupție nu au fost infirmate. Peste două zile un nou comunicat a fost emis de Episcopul Argeșului și Muscelului. Textul reiterează că slujba oficiată în Catedrala de la Curtea de Argeș „a avut doar rolul de a sfinți po-doabele specifice cutumei (obiceiurilor) rromilor”¹. Totodată recunoștea că „Ceea ce a depășit acest cadru (...) a fost o abatere regretabilă pentru care cerem iertare opiniei publice. Vom dispune o cercetare în acest sens.” Episcopul explica și motivația mai generală pentru care a fost găzduit ceremonialul: „Noi apreciem că rromii se organizează în «instituții» – se mai arată în comunicat – indiferent de ce nume poartă, instituții care au ca scop apropierea de principiile moralei creștin-ortodoxe și integrarea în structurile Uniunii Europene. Faptul că rromii își numesc aceste instituții și pe membrii ei cu nume (rege, împărat, casă regală etc.) care în percepția românilor au alte semnificații nu face obiectul competenței Bisericii Ortodoxe Române. Credem că oricine din România știe ce înseamnă un rege al României și un rege sau împărat al rromilor și nu se poate face nici o confuzie.”²

Peste patru ani, în Ajunul Crăciunului 2007 Ilie Badea Stănescu a murit din cauza unui infarct. Avea vârsta de 55 ani. În ziua înmormântării, Dan, fiul lui cel mare, s-a încoronat ca „rege internațional al romilor ortodocși de pretutindeni”.³ Ceremonia de încoronare a fost asistată de mulțimea adunată pentru funeralii, de reprezentanții presei, dar nu și de preoți.

O încercare de interpretare

Cum putem să înțelegem acest eveniment-media? Folosesc termenul de eveniment-media, pentru că prin analiza acestui caz nu putem vorbi *direct* despre persoanele și evenimentele prezentate, ele apar mai degrabă *reprezentate* prin media. Aceste reprezentări nu sunt independente de persoane, de exemplu Stănescu cu siguranță intenționa să apară în media națională când a organizat încoronarea, dar nu avea mijloace să controleze cum va fi prezentat evenimentul. Relația de subiect-reprezentare nu este unidirecțională, presa nu „oglindește realitatea”, ci recrează, și la rândul ei direcționează comportamentul părților implicate. De exemplu, Eparhia a dat publicității comunicatul prin care retracea cel puțin parțial suportul oferit, din cauza presiunii din partea sferei publice, a presei. Deci prima observație la evenimentul media prezentat este că dinamica mediatizării modifică și recrează evenimentele și personajele. Această observație pare să fie sens comun, dar consider că este important în cazul de față, fiindcă funcția de „Rege al romilor” este creată printr-un apel la media și pare să fie „destinată” în bună parte sferei publice majoritare.

O altă trăsătură a evenimentelor este recursul la *ritualul politic*. Deseori neglijat, acest vehicul simbolic este important în viața politică în general, iar în cazul de față are un rol central. Legitimitatea ordinii sociale și politice este susținută de obicei prin mijloace simbolice. Încoronarea regelui a operat cu simboluri puternice care au contribuit la reacțiile vehemente descrise. Simbolistica religioasă și națională invocată a stârnit emoții și tensiuni în sfera publică majoritară, care a refuzat să accepte legitimitatea ritualului. Astfel încercarea de integrare simbolică a eșuat parțial. Totuși, este important de observat nivelul la care s-a aspirat prin metodele simbolice: deși declarativ regele dorea să fie „internațional”, retorica folosită a apelat la cea religioasă Creștin Ortodoxă, a invocat simbolistica națională românească și a solicitat suportul instituțional al Bisericii Ortodoxe Române.

¹ Popa, „ÎPS Calnic cere scuze opiniei publice: Episcopia Argeșului și Muscelului recunoaște că a gafat”, *Evenimentul Zilei*, 4 septembrie 2003.

² Popa, „ÎPS Calnic cere...”.

³ Nesemnat: „A fost încoronat un alt rege al țiganilor”, *Evenimentul Zilei*, 27 decembrie 2007.

Care sunt totuși cauzele scandalului? Fără îndoială, există tensiuni între statutul atribuit romilor în general de societatea majoritară și încercarea de a accesa resursele simbolice naționale, sacre. Cred că aceasta este una dintre cauzele care au condus la refuzul majorității, și la excludere simbolică. S-au ivit și probleme legate de transferul ritualului de la contextul local spre sfera publică națională prin folosirea mass-mediei. Destinat de la bun început publicului larg, încoronarea și-a atins parțial scopul: Stănescu a devenit cunoscut pe plan național, ceea ce este de remarcat în contextul dat. Evaluările negative și critica atrasă însă l-a împiedicat să devină un reprezentant recunoscut, legitim al romilor în sfera publică națională. Și BOR, instituția care a susținut instituțional încoronarea, s-a delimitat de rege iar cele două „argumente” care pot fi extrase din comunicatul de presă al Eparhiei sunt simptomatice: într-unul participarea preoților este legitimată de toleranța față de „cutume” și «instituții» specifice, care trebuie încurajate pentru că ele ajută la integrarea romilor la nivelul „Uniunii Europene”. Intercalat între „comunitate tradițională” și „Europa” rămâne totuși nivelul național, cel despre care nu se vorbește deși practicile „de facto” se petrec în acest cadru.

Spre filosofii ale integrării? De unde? Încotro?

Cred că analiza precedentă ne conduce la câteva concluzii chiar dacă practicile descrise nu sunt foarte coerente sau lipsite de ambiguități.

1) *Practicile observate* au prioritate peste ceea ce este considerat dezirabil pe baza unei filozofii „de import”. În loc de o contemplare asupra „lipsurilor” (i.e. lipsa unei culturi unitare și limbă standardizată, sau a structurilor de leadership transparente, a mobilizării politice, sau a spiritului civic, etc.) este mult mai util să considerăm ce este dat în contextul prezent. Practicile trebuie înțelese mai bine, și – dacă este cazul – folosite ca punct de pornire pentru a construi o filozofie „autohtonă” a integrării. Acest argument nu este în favoarea unei abordări care exotizează cultura romilor sau recurge la scuza specificității situației românești, dar reflexele cu care anumite politici publice sunt imaginate și implementate în contextul concret al comunităților trebuie puse sub semnul întrebării.

2) Este mai important să *înțelegem practicile în contextului lor local* decât să folosim sloganuri invocând „Uniunea Europeană”, „cutume” sau tradiții greu de pătruns. Contextul local nu trebuie înțeles ca încapsulat în grupul etnic sau în localitatea imediată ci mai degrabă ar trebui înțeles prin punctele de legătură cu contextul regional și național.

3) Este indicat să acordăm atenție sporită *ritualurilor neglijate*, practicilor locale. Aceste practici simbolice pot conține atât elementele și oportunitățile integrării cât și *ale excluderii simbolice*.

4) *Rolul sferei publice naționale*: discursul mediatic susținut de organele de presă are un rol foarte important în crearea și menținerea „problemei țiganilor” dar și a categoriei de *romi* imaginat ca grup unitar de majoritari.

5) Ar fi timpul pentru o *estimare mai realistă a eficienței instituțiilor existente*. Cazul analizat arată că rolul bisericii ortodoxe în procesele de integrare este neglijat pe nedrept. Cum de altfel este cazul și altor biserici și mișcări religioase. Rolul atribuit ONG-urilor este supradimensionat și produce așteptări nerealiste asupra puterii acestor asociații, în timp ce trecem pe lângă alte instituții ale vieții civile care ar putea modela o societate civilă mai funcțională.

Drumul intervențiilor sociale cu cea mai firavă șansă de succes pornește de la practici de integrare existente. Și de aici se poate ajunge eventual la o filozofie a integrării romilor. Preconcepțiile tari, principiile filozofice dogmatice riscă să producă efecte nescontate în continuare la fel cum o face și actuala filozofie ambiguă, „slabă”.

Minoritarul discurs al egalității de gen și invizibilității bărbați

Minorități, instituționalizări și metadiscursuri aferente

■ OVIDIU ANEMȚOAICEI

In this paper I sketch the argument that the absence of „men” as a target group in the policies on gender equality in Romania is an effect of the way „gender equality” and „gender” are conceptualized at the level of European Union programmes and borrowed in the Romanian space. The implicit invisibility of men within these policies is a symptom of a prefigured failure of gender equality premised on a quantitative type of symmetry that cannot account for the ongoing power imbalance between women and men sustained within a capitalist logic of (re)production and social sustainability.

Keywords:

gender, gender equality, feminist theory, men, minorities

Introducere

În contextul integrării europene, atât la presiunea Comisiei Europene cât și ca urmare a eforturilor comune ale organizațiilor ce luptă pentru drepturile femeilor în România, problematica egalității de gen (gender equality), mai bine cunoscută sub numele de egalitatea de șanse între femei și bărbați, a devenit în ultimii zece ani, mai mult sau mai puțin vizibil, element al agendei politice românești. Discursul egalității de șanse între femei și bărbați, bine consolidat la nivel european din punct de vedere legislativ încă de la mijlocul anilor '70, pătrunde în spațiul românesc în perioada anilor '90 prin publicarea de traduceri din teorie feministă preponderent vestică, prin promovarea de producții autohtone ale feministelor din spațiul academic sau al ong-urilor ce promovează drepturile femeilor din România și diversele lor probleme, și prin implementarea de proiecte finanțate în general din fonduri externe. Este însă puțin cunoscut faptul, și doar în mediile specializate, că România se bucurase încă din secolul XIX de un avânt social focusat pe această tematică, anulat, se pare, în perioada post-decembristă, de amnezia posibil provocată și de politica egalitaristă comunistă de emancipare a femeilor¹.

¹ Lucrări excepționale în această arie au apărut în colecția *Studii de Gen* ale editurii Polirom, și nu numai, realizate de Mihaela Miroiu, Ștefania Mihailescu, Oana Băluță, Vladimir Pasti etc.

Cu toate acestea, anevoioasa construcție instituțională și legislativă în domeniul egalității de gen, inițiată încă de prin 1995 dar mai vizibilă începând cu 2005, prinde contur în România o dată cu înființarea unei agenții specializate pe această problemă. Mereu tânăra Agenție Națională pentru Egalitatea de Șanse între femei și bărbați (ANES), încă fragilă datorită redusei capacități instituționale (în special a resurselor umane) și a infimei atenții din partea clasei politice, sprijinită modest de organizațiile non-guvernamentale din domeniu, încearcă să se erijeze în entitatea ce ar trebui să formuleze politici de gen și să implementeze proiecte axate pe variate probleme ale femeilor sau grupurilor de femei în mai toate ariile vieții sociale¹.

În articolul de față nu urmăresc o istorie a unei astfel de construcții, nici o analiză textuală a politicilor implementate de mecanismul românesc al egalității de gen, ci demascarea unei anumite logici pe care se bazează egalitatea de șanse între femei și bărbați, așa cum este formulată la nivelul Uniunii Europene, și cum este înțeleasă și implementată în România. Una dintre întrebările de la care aș porni direct ar fi următoarea: cum se face că din mai toate programele și proiectele implementate pe domeniul egalității de gen în România bărbații lipsesc complet din grupul țintă? Pe parcursul acestei lucrări, în limita micului spațiu oferit, voi argumenta că absența bărbaților ca target al politicilor de gen în România este strâns legată de modul cum egalitatea de gen este conceptualizată și implicit de modul cum este teoretizat genul atât în România cât și la nivel european. Reducționistul fir argumentativ al acestei lucrări se construiește în special pe premisa că programele, politicile și proiectele implementate în România fie de instituțiile statului, fie de către ONG-urile în domeniu, sau în parteneriat, au în spate o anumită înțelegere a relațiilor de putere între femei și bărbați, sintetizată prin conceptul de *gen* (gender) și promovată politic spre rezolvare ca *egalitate de gen* (gender equality). Această înțelegere particulară este preluată din lunga și fructoasă istorie a dezbaterilor feministe asupra distincției dintre sex și gen ce a fundamentat mai toate încercările de coalizare și de construire de proiecte politice.

Sex, gen și corpuri

Istoria evoluției conceptuale a termenului de „gen” este una și aceeași cu istoria teoretizării relației dintre distincția sex-gen și corp, împrumutată în anii '50 din sociologie² și dezvoltată ulterior pe parcursul mișcărilor feministe academice din vest. Într-o logică patriarhală, sexul este unul și același cu genul, adică o persoană cu trup femeiesc trebuie să devină femeie și să se comporte ca o femeie, astfel aparent justificându-se toate discriminările suferite de femei. În critica feministă a anilor '60 și '70, relația causală între sex și gen se rupe, producându-se o denaturalizare a genului. Dacă „sex” se referea la aspectele biologice ce contribuie la definirea femeității, genul încerca să aducă socialul ca variabilă fundamentală în construcția femeității; pe scurt, sexul este biologic, genul este construcție socială. Astfel se putea argumenta faptul că raporturile între femei și bărbați sunt de fapt rezultatul unei

---

1 O analiză critică detaliată a instituționizării de gen în România este oferită de Ioana Borza în teza ei de doctorat susținută în 2008 la Facultatea de Științe Politice (SNSPA) despre limitele reprezentării politice a femeilor în procesul de instituționalizare a egalității de gen, unde argumentează în capitolul opt că dezvoltarea feminismului de stat în România este îngrădită de faptul că mecanismul național al egalității de gen reproduce o ierarhie administrativă statală ruptă atât de probleme și nevoile femeilor, cât și de organizațiile de femei și de comunitatea feministă.

2 Robert Stoller, *Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity* (New York City: Science House, 1968). Prima lucrare de sociologie feministă în România este cea a lui Laura Grunberg, *(R)evoluții în sociologia feminista. Repere teoretice, contexte romanesti*, 2002.

rețele de discriminări directe și indirecte ale socializării de tip patriarhal, și nu efecte ale biologiei femeilor. Importanța corpurilor a fost minimalizată în favoarea culturalului. Însă această înțelegere a conceptului de gen a fost deficitară pentru că nu putea explica de ce oprimarea femeilor nu s-a făcut în mod accidental, ci în mod sistemic și structurat în toate sferile vieții sociale. Deasemenea, distincția a reprodus dihotomia opozițională natură/cultură, conform căreia „naturalul” este fix, iar „culturalul”, superiorizat, este permanent supus schimbării.

În momentul când perspectiva marxistă și conceptul de putere, cu semnificația preluată în special din gândirea lui Michael Foucault, au intrat ca variabile explicative, genul devine un concept mult mai bogat, supus analizei intersecționale, și interconectat cu alte axe de discriminare, cum ar fi vârsta, rasa, etnia, clasa, dizabilitatea, dar în special sexualitatea, din moment ce heterosexualitatea, permanent supusă criticilor feministe¹, era înțeleasă ca dimensiune fundamentală de control patriarhal al corpurilor. În același timp, pe lângă faptul că relațiile de gen sunt privite ca relații de putere între bărbați și femei, are loc și o fragmentare a referentului, adică femeile nu mai sunt luate ca grup în general, vorbindu-se astfel de femei albe, femei rrom, femei est-europene sau oricare alte grupuri de femei în funcție de axele de diferențiere mai sus amintite (cu alte cuvinte, există ierarhii și diferențieri nu numai între femei și bărbați ci și în rândul femeilor – o femeie rromă din România are altfel de experiențe în raport cu o femeie albă din Olanda; același lucru vorbindu-se și despre bărbați).

Filosofia poststructuralistă a limbajului afectează la rândul său modul cum distincția sex-gen este instrumentalizată în politicile feministe, ajungându-se la idea că sexul, ca și genul, este un efect al discursurilor. Când un copil se naște, imediat suntem interesați sau interesate de sexul său. Afirmatia „Este fetiță!” efectuează chiar în acel moment o sexualizare a trupului. Grila dihotomică bărbat-femeie este impusă imediat pe trupuri sau chiar inscripționată prin felurite intervenții chirurgicale în cazul în care sexul nu se încadrează în „normalul” așteptărilor atât personale cât și de grup. Privilegiindu-se într-un mod radical culturalul și discursurile existente la un moment dat, rolul materialității corporale în construcția socială a feminității sau a masculinității este iarăși minimalizat.

Corpul, în generalitatea sa sau în specificitatea recunoscută în funcție de diferite axe de categorizare, rămâne o temă cheie în eforturile teoretice feministe de a construi agende politice noi. Simplificat vorbind, văzut fie ca impediment sau ca sursă de re-evaluare a „femeilor” sau a „feminității”, corpul femeiesc a fost teoretizat pe baza presupuziției că logica patriarhală se construiește pe mecanisme dualiste, cum ar fi minte-trup sau masculin-feminin, care sunt conectate și chiar echivalente, în sensul că masculinitatea (și implicit bărbații) și mintea sunt asociate și ierarhic evaluate în comparație cu feminitatea (femei) și corpul. Este binecunoscut plictisitorul stereotip conform căruia bărbații sunt raționali, iar femeile sunt emoționale, sensibile și mai fragile. Problema e că aceste stereotipuri dihotomice și opoziționale nu afectează doar la nivel individual, ci sunt efecte și în același timp mecanisme de reproducere a unui întreg sistem prin care grupuri diferite de bărbați dețin monopolul material și simbolic al resurselor sociale în defavoarea variatelor grupuri de femei diferite și între ele.

Rezumând, teoriile feministe au dezvoltat în principal două înțelegeri ale relației sex-gen. În primul rând, dacă tradițional patriarhal, pus într-un limbaj specializat, genul este de fapt sex, adică, spre exemplu, masculinitatea este efectul faptului de a avea un corp bărbatesc, critica feministă vine și susține că, de fapt, genul este ceva

---

¹ Critica devastatoare a lui Judith Butler din *Gender Trouble* (1990), demască heteroseximul feminismului anilor '80, și deconstruiește politica coalițională implicită în teoretizările feministe prin subminarea categoriilor de „femeie”, „sex” și „gen”.

separat de sex, în sensul că a avea un trup bărbatesc nu înseamnă automat că ești sau trebuie să fii și să te porți ca un bărbat tradițional din punct de vedere social (știm foarte bine că există corpuri bărbatești care exprimă și se mișcă într-un mod catalogat drept feminin; din faptul de a avea trup femeiesc nu decurge că o femeie nu poate și nu trebuie să fie politiciană sau conducătoare de autobuz). În al doilea rând, gândirea feministă a propus și o înțelegere conform căreia atât sexul cât și genul (atât biologicul cât și socialul) sunt construcții discursive impuse de o sistem cultural violent prin care sunt controlate, normalizate și manipulate corpurile femeilor și ale bărbaților cu efecte diferite în ceea ce privește accesul la beneficii fie ele material-financiare sau simbolice. Această semnificație din urmă, produs al teoriilor feministe post-moderne și post-structuraliste, este puțin utilizată atât în spațiul european cât și cel românesc în ceea ce privește politicile statale, ea fiind prezentă mai mult în plan academic.

Semnificația cu care se operează în mediul ong-ist și academic românesc, și bineînțeles împrumutată din discursul egalității de gen al Uniunii Europene, e preponderent cea din valul doi de mișcare feministă¹, și anume că sexul este biologic, iar genul este construcție socială și istorică variabilă, deci supusă oricând modificării, iar între cele două nu există o relație cauzală.

Egalitatea de gen

Ca urmare a „ciocnirii” petrecute între mișcările feministe și politicile anti-discriminatorii la nivel comunitar, egalitatea de gen se impune pe agenda politică comunitară la nivel legislativ încă din 1975². Gândită în special în relație cu piața muncii, egalitatea de gen, ca politică structurată, abordează cu timpul și alte probleme sociale: violența împotriva femeilor, educație și cultură, accesul la procesul decizional, traficul cu femei, etc.

Documentele și programele UE, replicate și în forma românească³, ascund însă faptul că problemele femeilor rămân subsumate logicii capitaliste și mereu productive, nu ca scop în sine, ci ca pași a căror rezolvare contribuie la dezvoltarea unei societăți mai eficiente, prospere și sustenabile. Cu alte cuvinte, sistemul e ok, deficitar în ceea ce privește justiția socială, dar perfectibil prin politici de egalizare. Ca și cum am avea trei elemente: bărbați, femei și societatea în ansamblul ei. Dacă analizăm relația, observăm că e instabilă: descoperim că bărbații și „societatea” sunt una și aceași (din moment ce ei au dominat mecanismul de producere și reproducere a regulilor jocului; regulile universale fiind de fapt parțiale), iar femeile sunt definte și normate în funcție de bărbați. Avem A și B, bărbați și femei, unde B este de fapt non-A, adică tot ce este legat de femei și de feminitate este negativul masculinului. Spre exemplu, opusul raționalului, supervalorizata caracteristică asociată istoric cu bărbații, este emoționalul, caracteristică inferiorizată și atribuită preponderent femeilor și bărbaților feminizați, și oricărui alt grup minoritar (feminizarea „Celuilalt” reprezintă o strategie de bază în procesul de oprimare). Așadar, egalitatea de gen dorește să ajungă la o echivalență de genul A= non-A, și nu la una de genul A=B, unde A=A și B=B, adică elementele de comparat și de egalizat să fie definite în proprii lor termeni, fără să depindă violent unul de celălalt!

1 O introducere românească la istoria valorilor feministe se găsește în Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe* (Iași: Polirom, 2004).

2 Directiva Consiliului 75/117/CEE din 10 februarie 1975 privind armonizarea legislației statelor membre referitoare la aplicarea principiului remunerării egale a femeilor și bărbaților, www.anes.ro, accesat 31.08.2009.

3 Atât în ceea ce înseamnă legislația, cât și cu privire la Strategia și Planul de Acțiunii de implementare a principiului egalității de gen, promovate de către ANES în colaborare cu alte instituții ale statului.

Tocmai modul cum este conceptualizată egalitatea devine elementul problematic a politicilor de egalitate de gen. Se dorește egalitate între cine și cine? În raport cu ce criterii, elaborate și impuse de cine? Ținând cont că regulile jocului au fost în general și sunt încă stabilite preponderent de bărbați conform intereselor și perspectivelor acestora, de ce aceste reguli să fie ele impuse ca universal valabile și asupra femeilor? Sunt ele singura formă prin care se poate organiza o societate mai bună pentru orice tip de minoritate? Ce vreau să susțin aici, pe de o parte, este faptul că măsurile adoptate în domeniul egalității de gen sunt pași importanți pentru garantarea unei anumite forme de egalitate prin care femeile, din orice grup minoritar sau cu risc de marginalizare ar fi ele, să se bucure de drepturile și privilegiile sistemului social. Pe de altă parte, aceste măsuri nu sunt și nu trebuie să fie un scop în sine, din moment ce nu se luptă doar pentru tipul de egalitate mai sus amintit, ci pentru cu totul altceva, ceva care rămâne încă de definit. Acest altceva se referă, încă vag, în special la faptul că femeile vor să se bucure de recunoașterea propriilor forme de exprimare corporală și spirituală, diferite între ele, care să fie definite din perspectivele lor și conform propriilor nevoi și potențial și nu în parametri masculini, și care să se afirme ca alternative la logica masculinistă caracteristică încă societăților actuale.

Comparând discursul Uniunii Europene al egalității de gen cu teoretizările feministe academice ale conceptului de gen, prin analiza documentelor comunitare și a programelor implementate, se poate identifica o confuzie. Pe de o parte, genul apare în discursul european instituționalizat încă definit ca și construcție socială, separat de biologicul sex, iar pe de altă parte este cantitativ, și vizează preponderent femeile. Pe de o parte, genul este o relație, pe de altă parte este doar un număr. În documentele UE, deși se operează cu distincția sex-gen al valului doi de mișcări feministe, când se vorbește de sex sau de gen, se vorbește de fapt de femei. Genul este cantitativ și pentru faptul că se urmărește o egalizare și o cuantificare a indicatorilor urmăriți în programele europene: spre exemplu, numărul de femei în structurile de conducere, diferența de salarizare între femei și bărbați (pay gap), numărul femeilor beneficiare ale programelor de instruire, etc. Așa-zisele diferențe între femei și bărbați rămân încă subordonate conceptului de identitate și egalitate.

În plus genul, așa cum este înțeles, presupune o simetrie de putere, ca și cum femeile și bărbații devin femei și bărbați în paralel și în mod egal bucurându-se de aceleași privilegii sociale. Lucrurile nu stau însă așa! Dezvoltările individuale ale femeilor și ale bărbaților sunt diferite și au efecte diferite, în care bărbații ajung să se bucure mai mult de beneficiile societății decât femeile. Așadar, dacă puterea este controlată preponderent de bărbați, prin putere înțelegând relații de accesare a resurselor materiale și simbolice, egalitatea de gen dorește atunci o echilibrare a balanței. Dar cum poți ridica pe cineva la un nivel egal cu altcineva, fără a lua de la celălalt nimic? Cum pot femeile să acceseze din ce în ce mai mult puterea în toate sferile sociale dacă bărbații nu se retrag și nu renunță la privilegiile de care se bucură acum? Implozia conceptuală a egalității de gen își găsește sămânța chiar în logica cantitativă a balanței. Bărbații nu fac parte din grupul țintă al politicilor de gen tocmai pentru că s-ar accepta faptul că trebuie să renunțe la anumite privilegii, și tocmai pentru că s-ar demasca întreaga tipar deficitar a egalității de gen. Majoritari ca beneficiari ai sistemului social, bărbații sunt invizibili și automat absenți din target-ul programelor menite să schimbe societatea în ceea ce privește problemele femeilor. Această logică caracterizează însă oricare alte politici destinate altor tipuri de minorități. Atât timp cât accentul se pune doar pe „periferie”, pe minorități și emanciparea acestora, care din păcate de cele mai multe ori se traduce prin „elevare”, centrele de putere rămân intacte. Astfel, egalizarea devine imposibilă chiar și doar în sens cantitativ. Atunci, alternativa ar fi cea care ar chestiona așa-zisa balanța de gen și ar redirecționa strategia și spre politici educaționale cu grupuri ținte atât

bărbații cât și femeile, pentru valorizarea diferențelor și a propriilor expresii culturale, în paralel politicile egalitariste rămânând însă viabile ca elemente suport. Cheia rămâne până la urmă culturalul, prin care să se creeze un spațiu nou de întâlnire a nevoilor și experiențelor personale și de grup ale femeilor și bărbaților în noi forme culturale ce nu se mai definesc sau se parazitează unele pe altele. Ne putem imagina o lume în care a fi femeie sau a fi bărbat nu înseamnă excluderea altor trupuiri de la dreptul de a crește social și de a se bucura de viață?

Concluzionând, în acest articol, care sper să prindă o formă analitică mult mai detaliată și mai fundamentată într-o lucrare viitoare, am dorit să susțin că politicile de gen implementate atât la nivelul Uniunii Europene, cât și în România, au în spate presupuziția că femeile și bărbații trebuie să se bucure de oportunități egale în accesarea privilegiilor sociale, prin instrumente cantitative de egalizare și eliminare a discriminărilor directe și indirecte pe criteriul de sex, bazată pe ideea că mecanismele sociale sunt perfectibile, și că genul, atât ca relație de putere cât și ca doar o cifră în statistici, este văzut în termeni de simetrie. Această egalizare, ce implică o uniformizare a femeilor cu bărbații potrivit regulilor stabilite de ei, ascunde realitatea că bărbații dețin încă monopolul cantitativ și calitativ al resurselor sociale de orice tip, și poate promite doar faptul că femeile se vor bucura, în mod egal cu bărbații, de o lume a bărbaților. Egalitatea de gen este însă un instrument politic foarte important ce consolidează terenul pentru o strategie viitoare diferită prin care se va urmări de fapt valorizarea unor alternative la mecanismele sociale formulate și reproduse preponderent de bărbați. Dacă plecăm de la presupuziția că limitele unei societăți democratice sunt date de bunăstarea minorităților de orice fel, atunci este timpul să ne schimbăm focusul. Este timpul ca în România, politicile de gen să ia în calcul mult mai mult bărbații ca target grup, dar nu ca grupuri minoritare dezavantajate, ci ca decidenți politici, în sensul larg al cuvântului, prin implementarea de programe și proiecte care să pună accentul pe schimbarea acestora în favoarea femeilor, pentru o lume care să nu se mai structureze pe sexism, homofobie, xenofobie sau rasism.

Minoritățile în România postdecembristă

■ JAOMIASA HANDY FRANCINE

This article examines the events that took place in Targu Mures in March 1990. All the information provided highlights the politics carried on by FSN in order to misinform the citizens, more precisely by using mass media and especially the television.

Keywords:

minorities, Hungarian, democracy, U.D.M.R. (Democratic Union of Hungarians in Romania), F.S.N. (National Salvation Front), Târgu Mureș

Finalitatea acestei lucrări este de a analiza statutul minorităților în România postdecembristă, deoarece în funcție de modul în care sunt tratate minoritățile se poate decide într-o măsură relevantă asupra gradului de democratizare a unei societăți. Dacă minoritatea se definește ca o modalitate de fundamentare a comportamentului în funcție de o identitate concordantă sau în conflict valoric cu identitatea majorității, atunci se poate afirma că există mai multe tipuri de minorități: de etnie, de religie, gen (femeile), sexuale, de profesie, persoane cu dizabilități fizice și anumite grupuri dezavantajate social (persoane infectate cu HIV, persoane dependente de droguri, șomeri, veterani de război etc.). În cadrul lucrării accentul va fi pus asupra minorităților etnice, cu precădere a celei maghiare având în vedere ponderea semnificativă pe care o ocupă în cadrul populațiilor minoritare, urmărindu-se atât aspecte de natură politică, dar și socială și economică. De asemenea, se va realiza o analiză comparativă între statutul minorităților înainte și după 1989. Ipoteza de lucru este reprezentată de teza că gradul de democratizarea al unei societăți depinde modul în care drepturile minorităților sunt respectare, garantate și asigurate în calitatea lor de ființe umane.

Statutul minorităților înainte de decembrie 1989 în cadrul regimului comunist era unul deficitar pe de o parte

din cauza uniformizării societății, iar pe de altă parte prin marginalizarea amplă a acestor categorii sociale. Înainte de 1989 s-a considerat că minoritățile constituie un obstacol în politica externă a României. Corelat cu încălcarea drepturilor și libertăților individuale, minoritățile au suferit o marginalizare mai amplă. În primul rând au fost încălcate drepturile și libertățile fundamentale. Puterea politică era concentrată la nivelul unei numeroase birocrății care era direcționată de familia Ceaușescu. Indivizii nu aveau drept de exprimare liberă, dreptul de a se asocia, iar alegerea lor politică era o pseudoalegere în măsura în care nu puteau participa la viața politică decât în calitate de membri ai Partidului Comunist Român. Manipularea politică s-a exercitat atât la nivel macrosocial prin promovarea unei unice orientări politice prin inducerea unei singure perspective viabile, cea a comunismului. Nivelul de trai era foarte scăzut, consumul alimentar era raționalizat, oamenii nu aveau perspectiva unui loc ce muncă în funcție de meritele, de aptitudinile și capacitatea individuală. O parte a intelectualității a fost marginalizată și persecutată, deoarece nu accepta rolul de lacheu impus de regim. Presa, cultura, orice manifestare care ar fi putut devia de la principiile comunismului erau cenzurate. Persoanele nu se bucurau de drepturi rezonabile pentru orice cetățean. Nu existau decât foarte puține zile libere, nu existau perspective sociale și profesionale. Greco-catolicii nu aveau dreptul să își practice cultul religios. Munca era considerată ca fiind o datorie a cetățeanului față de stat, astfel încât meritele individuale erau anulate. Oamenii au fost egalizați din punct de vedere social, economic, distribuirea bunurilor realizându-se în funcție de ceea ce regimul a considerat că reprezintă nevoile minime: alimente raționalizate, un loc de muncă stabil și o locuință care nu prezenta perspectiva de a deveni proprietate privată. Egalizarea indivizilor poate constitui în timp un motiv de revoltă. În primul rând oamenii sunt inegali, iar în al doilea rând a le oferi oamenilor aceleași șanse obiective nu semnifică oferirea aceluiași șanse subiective. Egalizarea economică pe care o viza sistemul ceaușist pentru mărirea bugetului de stat și pentru promovarea nepotismului nu putea să devină o constantă a raportului dintre individ și stat. Statul nu poate asigura o egalizare continuă deoarece oamenii în mod spontan tind către egalitate. Prin egalizarea oamenilor și prin subordonarea lor arbitrară față de stat este limitată libertatea, iar statul este părtinitor. Condițiile sociale minime se fundamentau pe modul de exercitare a puterii politice.

După 1989, statutul minorităților a cunoscut o experiență sinuoasă. România postdecembristă a cunoscut o perioadă dificilă din punct de vedere politic. Lipsa de experiență a guvernanților în ceea ce privește exercitarea democratică a puterii, erorile de legislație, schimbările politice și sociale din primii doi ani postdecembriști au afectat aplicarea strategiilor de reformă. Revoluția din decembrie 1989 a reprezentat căderea întregului sistem politic bazat pe existența unui singur partid care își asumase conducerea societății românești. Sistemul politic se modifică după 1989, democrația manifestându-se în condițiile pluralismului politic, iar cetățenii având astfel posibilitatea de a se asocia liber în partide și alte organizații social-politice. Transformările care au avut loc în România postcomunistă au determinat un nou mod de viață, o nouă mentalitate politică și juridică care au asigurat condiții pentru constituirea unui stat de drept. Pluralismul în societatea românească devine o condiție a democrației, iar partidele politice se constituie și își desfășoară activitatea în condițiile legii, respectând suveranitatea națională, integritatea teritorială, ordinea de drept și principiile democrației.

În România de după decembrie 1989 s-au afirmat drepturile și libertățile individuale, iar sistemul economic s-a descentralizat. Dacă persoanele care au deținut până atunci puterea politică au fost mai mult sau mai puțin inadecvate, legile constituite într-o modalitate legitimă îi apară, dar nu în mod absolut. Caracterul constrângător al legilor nu poate reprezenta o limită în măsura în care numai pe baza lor se asigură și se garantează libertatea. Numai prin raportare, la un sistem de referință obiectiv, care e desemnat de legi constituite pe termen lung există posibilitatea de a prevedea cum va fi exercitată puterea coercitivă, astfel încât indivizii să știe

ce mijloace să folosească pentru atingerea anumitor scopuri pentru a nu limita libertatea celorlalți. Mai mult, legile sunt concepute astfel încât nu sunt cognoscibile avantajele și dezavantajele concrete ale acestora.

Limita statului democratic românesc potrivit căreia cetățenii au libertate formală în calitate de ființe egale în fața legii ca în orice stat constituțional, dar nu și libertate autentică, posibilitate de valorificare a legislației ca urmare a resurselor economice insuficiente nu este problematică. Faptul că anumite persoane nu dețin resurse suficiente pentru atingerea scopurilor individuale nu neagă ideea de libertate. Mai mult, sistemul democratic permite posibilitatea măririi venitului și a nivelului de trai în funcție de meritele personale, deoarece distribuirea bunurilor, a funcțiilor se realizează prin raportare la merite și la egalitatea șanselor. Deși posibilitatea ca o persoană care nu are resurse financiare să le acumuleze este redusă, este preferabil contextul unui sistem democratic cu o economie concurențială. Sarcina democrației ca participare directă și indirectă la guvernare este de a limita puterea statului, iar finalitatea statului este de a asigura cadrul legislativ stabil pe baza legitimității astfel încât să fie posibile drepturile și libertățile individuale.

În acest context social-politic, actorii care au determinat într-o măsură amplă modificarea statutului minorităților, care au promovat drepturile și libertățile acestora au fost mass-media și organizațiile nonguvernamentale: Romani Criss, ACCEPT, Asociația Femeilor din România, Romanian Angel Appeal, Agenția de Monitorizare a Presei.

În ceea ce privește minoritatea maghiară din România se poate afirma că evenimentele de la Târgu Mureș din martie 1990 au constituit un moment important în procesul de democratizare a societății românești, a aplicării principiilor caracteristice statului de drept. Schimbarea bruscă a regimului din România, dintr-un regim totalitar, într-un regim democratic, netrecându-se în prealabil printr-o fază de tranziție sau fără monitorizarea acestui proces de către anumite organisme externe, a fost o dovadă de curaj într-o perioadă tumultuoasă pentru afirmarea drepturilor și libertăților minorităților naționale.

Lui Ion Iliescu i-a fost greu să renunțe la tradiția de stat a folosirii naționalismului în scopul obținerii sprijinului populației. Faptul că FSN avea un caracter naționalist a devenit evident doar în momentul în care a trebuit să facă față competiției partidelor politice care îi negau dreptul la guvernare. Atunci când caracterul multi-etic al grupurilor care s-au împotrivit lui Ceaușescu și-a făcut simțită prezența, s-a întrezărit speranța ca naționalismul să nu mai constituie latura definitorie a noii României. Aceste fapte au determinat Ungaria ca la 23 decembrie 1989 să recunoască noul Guvern al României, fiind prima țară care a recunoscut noul regim al țării. De asemenea, Ungaria a contribuit într-o mare măsură la legitimarea noii puteri de la București în toată lumea, Gyula Horn fiind primul ministru de externe care a vizitat România și s-a întâlnit cu Ion Iliescu la 29 decembrie 1989. Relațiile româno-ungare fuseseră profund alterate din cauza deceniilor de propagandă ostilă a Bucureștiului față de Ungaria și de maghiari. Faptul că Ungaria a recunoscut atât de repede regimul nou instaurat al lui Iliescu, a mai diminuat din ideea potrivit căreia aceasta v-a profita de fragilitatea României și v-a emite pretenții teritoriale la adresa ei. Însă nu s-a putut evita faptul ca ungerii să fie întâmpinați cu teamă și neîncredere la sfârșitul anului 1989, când au sosit în țară cu ajutoare: alimente și medicamente.

La 5 ianuarie 1990, se iau primele măsuri pentru soluționarea problemelor minorităților naționale cât și a restricțiilor impuse de regimul Ceaușescu, când FSN face o declarație publică cu privire la drepturile minorităților din România.¹ În această declarație era menționat faptul că drepturile individuale și colective ale minorităților naționale urmau să fie trecute în noua Constituție a țării, cât și înființarea unui minister al

---

1 Tom Gallegher, *Democrație și naționalism în România 1989-1998*, (Editura All Educațional, București, 1999), 95,100.

minorităților. Această instituție urma să asigure folosirea limbii materne, un cadru instituțional propice exercitării drepturilor acestora, precum și promovarea culturii naționale și păstrarea identității naționale. Ca urmare, în regiunile din România locuite de minorități etnice, deciziile administrative locale urmau să fie aduse la cunoștință cetățenilor în limba lor maternă, iar emisiunile de radio în limba maghiară și germană și-au reluat programul, întrucât în anii 1980 fuseseră drastic diminuate. De asemenea, au avut loc încercări de a reintroduce predarea în limba maghiară în unitățile de învățământ din Târgu Mureș și Cluj. Au fost aleși în funcții oficiale importante personalități politice de origine maghiară, cum a fost cazul lui Király Károly, important dizident anticeaușist, căruia i s-a oferit un post în fruntea Consiliului Național al FSN.

Aceste probleme au figurat mai pregnant în agenda politică a FSN-ului doar la început, pentru ca mai apoi maghiarii să-și formeze propria formațiune politică, Uniunea Democratică Maghiară din România care s-a constituit la 25 decembrie 1989, la inițiativa lui Dómókos Geza. Activitatea acestei formațiuni în perioada 1990-1996 arată faptul că nu a avut o atitudine fermă în ceea ce privește problema minorităților preocupându-se mai mult de „supraviețuirea politică”.¹ UDMR a reprezentat și reprezintă forma de asociere a comunității maghiare din România, care a fost constituită în vederea apărării, reprezentării și coordonării intereselor ei. Din componența acestei formațiuni politice fac parte organizații teritoriale, grupuri de opinie: Cercul Liberal, Platforma Social-Democrată, Mișcarea Social-Democrată, Inițiativa Maghiară Transilvană, Gruparea Reformistă, Platforma Micilor Agricultori, precum și membrii asociați, cum ar fi: organizații științifice, culturale, artistice și profesionale.² La 11 ianuarie 1990, Dómókos Geza dădea o declarație prin care îi asigura pe români că UDMR va realiza drepturile maghiarilor respectând în totalitate integritatea teritorială și suveranitatea României libere și democratice.³ La Cluj, hotărârea de a reintroduce predarea în limba maghiară și de a separa școlile a fost întâmpinată cu proteste din partea elevilor, profesorilor și părinților, aceștia ieșind în stradă atunci când elevii români s-au trezit mutați în fosta școală de învățământ de partid. Același lucru s-a întâmplat și în cazul învățământului superior atunci când s-a anunțat că în toamna aceluiași an secția maghiară a Universității din Cluj, avea să se deschidă ca instituție separată, iar predarea să se realizeze în limbile maghiară și germană. S-a constituit o Ligă a Studenților Români pentru a se evita reorganizarea învățământului superior pe criterii etnice sau lingvistice. Același lucru s-a întâmplat și la Târgu Mureș, fapt ce va duce la crearea unor mari tensiuni în oraș.

La începutul lui februarie 1990 s-au realizat primele contramobilizări ale românilor pentru constituirea Uniunii Vatra Luminoasă. Ceea ce la început părea a fi o organizație culturală s-a dovedit a fi un grup naționalist radical de presiune care s-a folosit de toate mijloacele pentru a bloca cererile maghiarilor și de a-i denigra, creându-le o imagine negativă prin fluturarea pericolului dezmembrării teritoriale a României. F.S.N. în Transilvania, în zonele unde populația este mixtă din punct de vedere etnic, a primit printre membrii săi foști activiști de partid care în timpul regimului comunist au dus o puternică politică de marginalizare a maghiarilor. Acest lucru era în contradicție cu declarațiile FSN-ului care condamna acest tip de acțiune.

Odată cu demararea cursei FSN-ului de a câștiga puterea, prin participarea la alegerile organizate la începutul anului 1990 a demonstrat faptul că a renunțat la ideea unui cabinet interimar. S-a observat că problema minorităților și-a pierdut din importanță, întrucât programul cu care FSN a participat la alegeri făcea doar o referire formală la interesele minorităților maghiare și mai mult nu exista nici o referire

1 Gallegher, *Democrație*, 102.

2 Stan Stoica, *Mic Dicționar al Partidelor Politice din România 1989-2000*, (Editura Meronia, București, 2000), 80.

3 Gallegher, *Democrație*, 102.

la drepturile culturale ale acestora. Din această cauză liderii politici maghiari au recurs la proteste directe, prin organizarea de marșuri, greve, deoarece nu mai exista o comunicare cu conducerea FSN. S-au strâns în jur de 50000 de semnături pe o petiție prin care se cerea reînființarea Universității maghiare Bolyai.

Primele proteste românești îndreptate împotriva școlilor maghiare s-au înregistrat la Cluj, însă nu a fost o surpriză izbucnirea unor proteste cu caracter violent la Târgu Mureș. Până în anii '60 Târgu Mureș a fost maghiar ca specific demografic, mai mult de trei sferturi din populație fiind de această naționalitate. Sosirea la Târgu Mureș, în epoca Ceaușescu, a unor români din județele învecinate și din zone îndepărtate cum ar fi Moldova a făcut ca procentul maghiarilor să scadă la 50%. Încetul cu încetul, numărul acestora a scăzut și mai mult datorită politicii de industrializare care a atras populație din afara Transilvaniei care a avut ca efect „românizarea” și altor orașe transilvănene.

La 15 martie 1990, ungurii sărbătoreau la Târgu Mureș ziua națională a Ungariei. La acest eveniment au luat parte numeroși confrăți din patria-mamă. S-au declamat versuri mobilizatoare ale poetului revoluționar Petöfi Sandor „Acum sau niciodată!”. A doua zi, pe 16 martie, în oraș s-a zvonit că o farmacistă maghiară a refuzat să servească un român. Nimeni nu poate însă să confirme acest lucru. Pe 19 martie au izbucnit confruntări de stradă violente la Târgu Mureș, după ciocnirile aparent minore din 16 martie. În cadrul acestor manifestații din centrul orașului s-a cerut înlăturarea unor etnici maghiari din Consiliul Local. Relatările reprezentanților românilor și maghiarilor despre ce s-a întâmplat la Târgu Mureș au fost diferite, iar declarațiile Guvernului referitoare la aceeași problemă enunțate în raportul parlamentar oficial publicat la 23 ianuarie 1991 au fost contradictorii. Aceste lucruri s-au întâmplat din cauza faptului că factorii cauzali considerați esențiali în declarațiile inițiale au fost neglijați în declarațiile ulterioare. Nu s-a putut ajunge nici măcar la un consens în privința numărului de victime.

Cei care au dat amănunte despre izbucnirea violențelor au fost ziariștii străini aflați la fața locului. Ei au relatat că primele forme de violență au izbucnit în ziua de 19 martie când o demonstrație organizată de Vatra Luminoasă s-a transformat într-un asediu al sediului UDMR din localitate, care a fost devastat. Comandantul poliției Tg. Mureș a declarat în aceeași zi că violențele au fost provocate de 1000 de „antiseparațiști” români.¹ Un grup de români l-a bătut crunt pe scriitorul Sũto András când acesta părăsea sediul partidului, cu toate că era escortat de colonelul Judea, președintele consiliului orașenesc. Au fost aduși țărani din satele învecinate orașului Târgu Mureș, Hodac și Ibănești, pentru a se alătura grupului de furioși adunați în oraș. O anchetă parlamentară asupra tulburărilor din Târgu Mureș a scos la iveală faptul că primarii și funcționarii din administrație au fost implicați în transportul demonstranților spre oraș. Tineri români au declarat că primarul le promisese că îi va scuti de plata taxelor dacă participă la demonstrație. Pe 20 martie, 20 000 de oameni s-au adunat pentru a protesta pașnic față de cele petrecute în ziua precedentă. Au fost fluturate steaguri românești în semn de loialitate, iar cetățenii aparținând ambelor grupuri etnice s-au amestecat în mulțime. Această imagine de liniște nu a durat însă prea mult întrucât și-au făcut apariția demonstranții antimaghiari care aveau întăriri din satele vecine. Sediile unor organizații românești care au participat la manifestația pașnică au fost devastate de către demonstranții naționaliști. Ungurii au reușit să pună stăpânire pe situație chemând întăriri din satele vecine, inclusiv un număr mare de țigani. Unități ale armatei au fost nevoite să intervină pentru a pune capăt violențelor, care potrivit datelor oficiale au produs 3 morți și 269 de răniți, în majoritate etnici români. Faptul că armata a întârziat atât de mult în a intervenii a generat multe semne de întrebare. Din cauza faptului că starea de confuzie era atât de înrădăcinată, încât ea a declanșat o adevărată psihoză. Români cer: „László

¹ Dorin Mihai, *România de la comunism la mineriade*, (Institutul cultural român, București, 2006), 287,289.

Tökés afară!". Sosit la fața locului viceprim-ministrul Gelu Voican-Voiculescu încearcă să calmeze spiritele: „Îi cunosc bine pe unguri, ei nu vor separatism!". „Mincinosule!" – îi replică manifestanții, somându-l să le dea un ultimatum ungarilor.¹

Pe 21 martie Guvernul a dat publicității o declarație care se referea la forțele care au provocat evenimentele sângeroase de la Târgu Mureș. Se făcea referire în declarație la faptul că maghiarii, sărbătorind cea de-a 152-a aniversare a revoluției maghiare din 1948, au lansat „atacuri asupra sentimentelor naționale ale poporului român" și au provocat „starea de tensiune și actele de violență" din zilele următoare. De asemenea, declarația guvernului a afirmat că aniversarea a facilitat trecerea graniței din Ungaria a cetățenilor maghiari care au pus steagul maghiar pe diferite clădiri, iar la ceremoniile de depunere de flori au strigat lozinci antiromânești.²

În raportul parlamentar din 1991 nu se preciza faptul că ungurii au fost factorul determinant al evenimentelor violente, dar se sublinia totuși faptul că anumite elemente din mass-media au catalogat sărbătoarea de la 15 martie drept iredentistă. S-a citat cotidianul *Cuvântul liber* din Târgu Mureș care reflecta punctul de vedere al intereselor românești amenințate. Pe 15 martie, același ziar a publicat în paginile sale o declarație care aparținea unui cetățean de naționalitate maghiară, emigrat în SUA, care data din epoca Ceaușescu, aceasta fiind însă schimbată pentru a îi face pe cititori să creadă că este recentă. Președintele consiliului județean, colonelul Judea, a fost acuzat de Sûto că a ajutat la răspândirea acestui pamflet. De asemenea, în același raport parlamentar publicat în 1991, principala critică era adresată UDMR-ului, care nu a explicat semnificația zilei de 15 martie. Mult mai categoric a fost Comitetul Helsinki, care a acuzat politica de implicare partizană a oficialităților române. Însă schimbul de replici dure dintre Budapesta și București a fost cel care a contribuit în mare parte la reinstalarea crizei de încredere dintre Ungaria și România. Evenimentele de la Târgu Mureș au arătat faptul că țara noastră avea nevoie de protecție împotriva amenințărilor externe, acesta fiind un bun pretext pentru înființarea SRI. Aceste lucruri au fost expuse în mod explicit în decretul publicat în ziua de 23 martie 1990.³

Cu câteva zile înainte, la 20 martie, Ion Iliescu a dat prima declarație cu referire la incidentele de la Târgu Mureș, subliniind importanța contextului în care s-au desfășurat evenimentele, scuzându-i, într-un fel pe români care, „exprimându-și poziția față de unele acțiuni anterioare, au recurs la acte regretabile...".⁴ La 22 martie s-a făcut auzit primul răspuns al minorității maghiare la explicația dată de guvern motivului pentru care au avut loc confruntările și din cauza cui au izbucnit. Răspunsul a venit din partea lui Király Károly, vicepreședintele consiliului FSN, care a declarat că ura națională a avut sorginte în atitudinea politică de afirmare a națiunii române și în manifestarea exclusivismului și intoleranței naționale practicate de mass-media românească. Mai mult, el a acuzat Guvernul român că a încercat să pună întreaga vină asupra minorităților naționale și a cetățenilor străini care au venit în număr foarte mare din Ungaria pentru manifestația de comemorare a revoluției maghiare de la 1848. Pe de altă parte, presa occidentală a vehiculat cu promptitudine informații cu privire la conflictele interetnice în care românii erau mereu puși într-o poziție dezavantajoasă. În declarațiile Guvernului din 23 și 24 martie, s-a recunoscut faptul că relatările din mass-media și cele ale TVR-ului au indus în eroare și au instigat opinia publică. De asemenea, într-un comunicat al guvernului din 24 martie se afirmă că acesta „se disociază de acuzațiile lansate de mass-media la adresa populației de naționalitate maghiară din județele Harghita și Covasna privind așa-zisele tendințe ale acestora spre separatism, considerând că aceste acuzații sunt lipsite de temei... și dezmente informațiile potrivit

1 Mihai, *România*, 288, 287.

2 Gallegher, *Democrație*, 115-116.

3 MIHAI, *România*, 289.

4 Gallegher, *Democrație*, 116.

cărora cetățeni ai statului ungar ar avea vreo legătură cu acțiunile planificate, instigând la violență". Guvernul a mai criticat și faptul că poliția și armata nu au intervenit la timp pentru a pune capăt violențelor, ba mai mult au existat unele relatări potrivit cărora unii membri ai forțelor locale de securitate au instigat la violență.

Comitetul Helsinki, care supraveghea respectarea drepturilor omului, a acuzat poliția că a făcut eforturi neînsemnate pentru a-i împiedica pe țărani să revină a doua zi la Tg. Mureș și nu au făcut decât să devieze traseul autobuzelor și nu să le oprească. Numeroasele apeluri către poliția locală de a veni să salveze cei 60-70 de membri ai UDMR încercuți în sediu în data de 19 martie au rămas fără răspuns. Reprezentanții ai poliției au venit după patru ore de la primele apeluri de ajutor, oră la care sediul partidului fusese deja devastat. La 22 martie, ministrul ungar de externe se plângea de același lucru, că poliția și armata română nu au făcut decât să privească cum se agravează situația. La foarte puțin timp după aceea, opt organizații locale de tineret din Tg. Mureș, reprezentând ambele comunități au cerut să se facă o anchetă pentru a se identifica și chema în fața instanței civile, militari și membri ai poliției care i-au influențat pe atacatori, orientându-i spre anumite ținte sau care au stat și n-au luat măsuri când le-a fost cerut ajutorul. În cea mai mare parte a anului 1990 se poate vorbi de un vid de putere la nivelul forțelor armate, care au determinat o slabă participare a acestora la evenimentele care au izbucnit brusc, punctând schimbarea politică din România, evenimentele de la Târgu Mureș.¹

Duminică, 25 martie 1990, cu ocazia împlinirii a 100 de zile de la declanșarea Revoluției române, Ion Iliescu, în calitate de președinte al Consiliului Provizoriu de Uniune Națională, a rostit la Televiziunea Română Liberă, o alocuțiune în cadrul căreia s-a referit și la evenimentele petrecute la Tg. Mureș. „*Considerăm firească, legitimă aspirația minorităților naționale din țara noastră către dobândirea unor drepturi democratice fundamentale, deopotrivă cu acelea ale întregului popor român. Pentru statul român, toți cetățenii sunt egali. El este primul interesat să apere și să garanteze toate drepturile și libertățile tuturor cetățenilor săi.*”² Tot Ion Iliescu a declarat că aceste drepturi nu se pot împlini instantaneu, însă democrația nu este decât una pentru toți, motiv pentru care nu se poate realiza totul pentru minorități, iar pentru români, încetul cu încetul, pe măsură ce va fi posibil. De asemenea, orice încercare de a obține aceste drepturi pe fondul dezechilibrării țării cu ajutorul unor forțe externe nu poate să ducă decât la violență și chiar la imposibilitatea garantării acestor drepturi. „*Conflictele politice și interetnice grave, la care s-a ajuns în prezent, creează imaginea că Transilvania ar putea constitui un posibil subiect de dispută, așa cum regimurile trecute, de nefastă amintire, au făcut-o.*” S-a afirmat și faptul că apartenența Ardealului la România nu poate constitui un subiect de negociere cu nimeni, iar în cuprinsul său ca și în al României este loc pentru garantarea drepturilor tuturor minorităților etnice, fără a se pune în discuție caracterul unitar al României. În continuarea discursului său Ion Iliescu făcea apel la toate formațiunile politice, uniunile minorităților naționale, la ierarhiile bisericilor ortodoxe, greco-catolice, romano-catolice și reformate de a îndemna cetățenii la toleranță și înțelegere, la reconciliere, „*la evitarea recurgerii la forță și acte de violență, precum și la reluarea procesului de producție și învățământ*”.

La data de 26 martie 1990, în ziarul *România liberă* a fost publicat discursul lui Ion Iliescu rostit la conferința de presă din data de 24 martie. Referindu-se la evenimentele petrecute la Târgu Mureș, el a declarat: „*Eu cred că ceea ce s-a întâmplat la Târgu Mureș a fost punctul culminant al unor acumulări. Sigur, sunt multe acumulări de-a lungul istoriei în relațiile dintre români și maghiari, în relațiile dintre cele două țări, România și Ungaria, dar noi am sperat ca momentul răsturnării dictaturii (care, ea însăși, a creat momente de tensiune înăbușită la vremea respectivă) să deschidă o pagină*

¹ Gallegher, *Democrație*, 117-119.

² Ion Iliescu, *Momente de istorie. Documente, interviuri, comentarii. Decembrie 1989 – Iunie 1990*, (Editura Enciclopedică, București, 1995), 224.

nouă în conviețuirea populației românești majoritare cu cea maghiară din Transilvania, în condiții democratice civilizate.” De asemenea, domnia sa a adus la cunoștința opiniei publice că Biroul Executiv al Consiliului Provizoriu de Uniune Națională împreună cu guvernul au desemnat o comisie care a lucrat la Tg. Mureș și a reușit să stabilească dialogul necesar între cele două părți, între reprezentanții populației maghiare și populației românești, între reprezentanții Vetrei Românești și Uniunii Democrate Maghiare. Astfel, s-a reușit să se ajungă la o înțelegere și să se atenueze starea de tensiune din oraș¹. Tot ceea ce s-a spus despre Iliescu și Roman care militează pentru eficiența tehnocrată s-a dovedit a fi o înșelăciune în momentul în care ei nu au putut menține ordine într-un oraș în care existau elemente care puteau stârni îngrijorarea înainte de 19 martie. Aceste lucruri au scos la iveală imperfecțiunile sistemului. De asemenea, a mai ieșit la lumină și faptul că reprezentanții minorităților și grupările din opoziție aveau să fie prezente în organismele de conducere și în foruri reprezentative numai ca elemente decorative, nu ca forțe care au un punct de vedere legitim, care poate contribui la conturarea politicii statului. Ion Iliescu a demonstrat că preferă restaurarea unui regim etnic care să combine simboluri și valori specifice sistemelor politice care au existat în România după 1918, decât construirea unei noi societăți prin găsirea unor soluții pentru rezolvarea problemelor etnice, regionale și politice, ceea ce ar fii permis României să se îndrepte spre o politică bazată pe valorile civice și reprezentative.²

Evenimentele care au avut loc la Târgul Mureș au scos la iveală sentimente de profundă ură, care au demonstrat că rivalitatea națională autorizată de regimul Ceaușescu și alimentată de conflictele din trecutul mai recent sau mai îndepărtat nu a dispărut odată cu căderea regimului. Mai mult, a crescut pericolul izbucnirii unor conflicte interetnice, datorită înlocuirii unui stat totalitar care monopolizase ideea de șovinism cu un stat destul de fragil, dispus să se folosească de naționalism cu scopul de a fii mai credibil, însă s-a dovedit incapabil sau nu a fost dispus să-i împiedice pe alții să folosească naționalismul în scop personal și în forme duse la extrem. Acest prim val de conflicte interetnice, a demonstrat faptul că FSN nu a dorit să condamne în mod clar violența sau să-i găsească pe responsabili, indiferent de apartenența lor etnică sau politică. Guvernul de la București nu s-a îndoit de faptul că relațiile amicale cu Guvernul Ungariei, de care s-a bucurat inițial, nu puteau continua din cauza modului în care s-a procedat în legătură cu evenimentele de la Târgul Mureș.

Evenimentele de la Târgul Mureș s-au caracterizat prin anumite aspecte care vor mai fi întâlnite, de multe ori cu o mai mare intensitate, distrugătoare, în conflictele etnice de mai târziu, care nu vor distruge numai orașe, ci și state, așa cum s-a întâmplat în cazul fostei Iugoslavii. Ceea ce s-a întâmplat în Transilvania a scos în evidență rolul mass-media în agravarea resentimentelor etnice. Mai mult, răspândirea zvonurilor menite să creeze suspiciune și confuzie în rândul reprezentanților ambelor etnii s-au dovedit la fel de eficiente. Au apărut zeci de „fițuici” al căror produs esențial erau zvonuri sau păreri prezentate drept știri, unele dintre ele reușind să-i stârnească pe cetățeni unii împotriva altora pe criterii etnice. Acest lucru s-a datorat și faptului că unii membrii ai comunității păstrau încă vii în amintire toate nedreptățile comise împotriva strămoșilor lor, de oameni pe care acum erau dispuși să îi considere adversari etnici.³

Se poate afirma că în urma semnării tratatului cu Ungaria statutul etniei maghiare din România postdecembristă s-a îmbunătățit față de perioada anterioară, dar mai există foarte multe probleme de natură socială care pot fi soluționate atât prin politicile sociale ale statului și ale instituțiilor private instituționalizate, cât și prin eforturile legislative și executive ale reprezentanților politici. Modul în care s-a realizat problema maghiarilor reflectă gradul de democratizare al societății românești.

1 Ion ILIESCU, *Momente*, 224, 225, 227, 229, 230.

2 Gallegher, *Democrație*, 124.

3 Gallegher, *Democrație*, 120, 122.

Semn de întrebare

Interviu cu Csaba Ferenc Asztalos realizat de Aurora Martin

1. La 20 de ani de la Revoluție, cum vedeți evoluția relației minoritari – majoritate?
2. Care este implicarea minorităților în viața politică?
3. Cum se reflectă, la nivel instituțional, impactul intrării în Uniunea Europeană asupra minorităților?
4. Sunt minoritățile un factor de stabilitate sau de instabilitate?

.....
: **Csaba Ferenc Asztalos** - președintele Consiliului Național pentru :
: Combaterea Discriminării, fost consilier pe probleme de drepturile :
: omului al președintelui U.D.M.R., licențiat în științe juridice, docto- :
: rand în drept internațional public la Facultatea de drept din Universi- :
: tatea București, curs postuniversitar la Centrul European pentru studii :
: de Securitate „George C. Marshall” – Germania, absolvent al Colegiu- :
: lui Superior de Siguranță Națională, Executive Master in Public Admi- :
: nistration - CERRIS România, CIPPA Belgia (Center for International :
: Public Policy and Administration) și University of Limerick - Irlanda, :
: formator Institutul Național pentru Magistratură. :
: .....

1. După revoluție, în evoluția relației minoritari – majoritate se disting două etape: o etapă a confruntării, între 1990 – 1996 și o a doua etapă, a parteneriatului minoritari – majoritate, din 1996 și până astăzi. Se poate spune că minoritățile naționale au avut un rol determinant în procesul de integrare a României în NATO și în Uniunea Europeană, respectiv în procesul de consolidare a statului de drept după revoluție. Poziția minorităților naționale a contribuit la adoptarea unor măsuri de reformă, a unor legi în domeniul restituirii proprietăților, al învățământului, respectiv al drepturilor omului.
2. În România, comunitatea maghiară este cea mai implicată în viața politică, datorită atât capitalizării politice cât și reprezentării politice în Parlament și la nivel local. Evident, și celelalte minorități au un rol foarte important, dar, neavând reprezentarea politică, prin trecerea pragului electoral, optează pentru sprijinirea puterii în fiecare mandat parlamentar.
3. Provocarea cea mai mare a României, în domeniul minorităților naționale, rămâne îmbunătățirea situației comunității romă, iar cele mai multe petiții soluționate de CNCD se referă la sesizări cu privire la fapte de discriminare săvârșite împotriva membrilor acestei comunități. Îmbunătățirea condiției comunității romă presupune un efort pe termen lung, atât din partea majorității, cât și din partea romilor. Numă-

rul petițiilor privitoare la fapte de discriminare săvârșite față de alte minorități naționale a fost destul de redus. Fenomenul în sine se explică prin faptul că gradul de acceptare a celorlalte minorități naționale decât romă este mai mare și eventualele neînțelegeri ivite în aceste relații sunt soluționate prin dialog politic sau de altă natură.

4. Pentru România, minoritățile naționale au contribuit ca factor de stabilitate în regiune, până la integrarea în NATO și UE și consider că, după acest proces, ele vor rămâne în continuare un factor de stabilitate, dar va trebui să-și găsească locul și rolul în noul context al UE. Marea provocare pentru minoritățile naționale din România rămâne păstrarea identității naționale prin creșterea competitivității membrilor lor. Pentru acest demers, ele au la dispoziție noi instrumente oferite de calitatea de stat membru a României în UE.

Arhivele Sfera Politicii

■ LAVINIA BETEA

Cum l-a înștiințat Brejnev pe Ceaușescu de invazia Cehoslovaciei în august 1968

Ce-i supărase pe reprezentanții țărilor membre ale Tratatului de la Varșovia în reformele pragheze? Cum s-a luat decizia invaziei? Aflase Ceaușescu despre pregătirea ei? Ce scria în scrisoarea adusă de solul lui Brejnev la București? Răspunsul la aceste și alte întrebări în volumul „21 august 1968 – Apoteoza lui Ceaușescu”, autori Lavinia Betea (coord), Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu (colecția „Istории subterane” îngrijită de Stelian Tănase), Editura Polirom, Iași, 2009.

Ceaușescu a primit scrisoarea lui Brejnev în noaptea dintre 20 -21 august 1968. Pe la ora 1 -1, 30 după ce trupele a cinci state membre ale Tratatului de la Varșovia intraseră în Cehoslovacia. S-a trezit la lătratul câinelui, iritat de cearta dintre ofițerul de pază și Ion Stănescu care solicita impetuos ca șeful statului să fie sculat din somn. Șeful Consiliului Securității Statului se prezentase cu plicul ce fusese adus la sediul CC de către un anume Basov, „lucrător” al Ambasadei Sovietice la București, puțin după miezul nopții. Scrisoarea, în limba rusă, era adresată CC al PCR și... nesemnată! În ea sunt prezentate motivațiile „ajutorului frățesc”. Fără vreo referință însă la cauza pentru care românii nu fuseseră înștiințați de invazia militară a Cehoslovaciei deși erau membri ai Tratatului de la Varșovia.

Prezentăm în cele ce urmează documentul aflat în arhivele CC al PCR.

How did Brezhnev inform Ceaușescu about the invasion of Czechoslovakia in August 1968

What precisely got the members of the Warsaw Pact that mad about the Prague Spring reforms? How did they decide upon the invasion? Did Ceaușescu know anything about it? What was written in the letter brought to Bucharest by Brezhnev's envoy? The answers to all these questions can be found in various works, as for example *21st August 1968 – the apotheosis of Ceaușescu*, written by Lavinia Betea (coord.), Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu (*21 august 1968. Apoteoza lui Ceaușescu*, Polirom Editing House, Istории Subterane collection, edited by Stelian Tănase, Iași, 2009).

Ceaușescu got Brezhnev's letter during the night between the 20th and the 21st of August 1968, around 01.00 - 01.30 a.m., immediately after the troops, belonging to five of the Warsaw Pact member states, got settled in Czechoslovakia. He was woken up by the dog's barking, irritated by a quarrel going on between the security officer and Ion Stănescu, who was impetuously asking for the head of the state to be woken up. The chief of the State Security Council was there, with the envelope

brought to the headquarters of the Central Committee soon after midnight by a so called Basov, an employee of the Soviet Embassy in Bucharest. The letter, written in Russian, was addressed to The Central Committee of the Romanian Communist Party, and... it was not signed. In it there could be found all the reasons disclosing "the fraternal help", making instead no reference to the reason for which Romania was not invited to take part in the military invasion, although it was undoubtedly member of the Warsaw Pact.

In the following we are bringing forward the document archived in records of the Central Committee of the Romanian Communist Party.

**Scrisoarea adusă la sediul CC al PCR în noaptea de 20 spre 21 august
1968 din partea Ambasadei URSS la București**

Comitetului Central al Partidului Comunist Român

Comitetele Centrale ale Partidului Comunist Bulgar, Partidul Muncitoresc Socialist Ungar, Partidului Socialist Unit din Germania, Partidului Muncitoresc Unit Polonez și Partidului Comunist al Uniunii Sovietice consideră de datoria lor să vă comunice că majoritatea membrilor Prezidiului C.C. al P.C. din Cehoslovacia și al guvernului R.S. Cehoslovace ni s-au adresat cu rugămintea de a acorda poporului cehoslovac ajutor neîntârziat în lupta împotriva forțelor de dreapta, antisocialiste și contrarevoluționare, întrucât, ca urmare a evoluției evenimentelor din R.S. Cehoslovacă, a apărut pericolul real al contrarevoluției și al pierderii cuceririlor socialismului.

Ce s-a petrecut în Cehoslovacia în ultimul timp? Defăimînd tot ce a făcut poporul cehoslovac în cei 20 de ani după revoluția socialistă, activitatea P.C. din Cehoslovacia, forțele antisocialiste, contrarevoluționare au adus un serios prejudiciu pozițiilor P.C. din Cehoslovacia, au subminat într-o mare măsură influența lui în rîndul maselor, inclusiv în rîndurile clasei muncitoare. Acest lucru îl demonstrează cît se poate de convingător asemenea fapte ca alegerea, în multe întreprinderi, de comitete sindicale fără comuniști, larga răspîndire în țară a lozincii „Soviete fără comuniști”.

Partidul Comunist trece în prezent printr-o grea perioadă de efectivă sciziune, care a lovit atît conducerea sa cît și, într-o anumită măsură, organizațiile de bază. Ca urmare a schimbării în masă a cadrelor, în cursul căreia a fost dată o lovitură multor comuniști cinstiți care în majoritatea lor nu au avut nimic comun cu greșelile trecutului, organizațiile de partid din regiuni și raioane au fost slăbite. Teroarea morală împotriva comuniștilor cinstiți a dezorientat masele de membri de partid, a băgat teama în mulți tovarăși.

Discreditarea socialismului, a cuceririlor acestuia, lovitura dată Partidului Comunist au dus la dezorientarea maselor populare care în mare măsură au fost derutate, iar o anumită parte din oameni, mai puțin pregătiți din punct de vedere politic, a fost de fapt antrenată în campania antisocialistă.

Dimpotrivă, în cele 8 luni care au trecut, forțele contrarevoluționare s-au organizat, au creat un sistem de organizații și partide politice care acționau sub lozinci fățiș antisocialiste,

au acaparat mijloacele de informare în masă care constituie o parte importantă a aparatului de stat și le-a folosit pentru activitatea lor subversivă. Acestea promovează în mod consecvent o linie de îndepărtare a comuniștilor de la putere, de reînțoarcere la democrația burgheză, la rânduierile capitaliste.

Forțele reacționare din Cehoslovacia încearcă să reorienteze politica ei externă, să determine ieșirea R.S. Cehoslovace din organizația Tratatului de la Varșovia, din comunitatea socialistă. Ele desfășoară o largă campanie de discreditare a Tratatului de la Varșovia și a participanților la acest tratat și înfăptuiesc măsuri care urmăresc să pregătească reorientarea Cehoslovaciei spre Occident.

Activitatea forțelor reacționare din Cehoslovacia constituie o parte a acțiunilor antisocialiste ale imperialismului internațional. Forțele și organizațiile antisocialiste din R.S. Cehoslovacă acționează în strânsă legătură și de fapt sub conducerea centrelor reacționare străine. Astfel, Partidul Socialist este legat de centrul ceh contrarevoluționar de emigranți de la Paris. Același centru și organul său de presă „Sfideťtvo” este strâns legat de clubul „231” în conducerea căruia se află mulți foști agenți ai serviciilor de spionaj imperialiste. Partidul Popular (catolic) întreține contacte cu centrul de la Viena în frunte cu iezuitul Glinița și Kostelički - agenți ai Partidului Popular (catolic) austriac. Partidul Social-Democrat din Cehoslovacia, care a fost de fapt reconstituit acționează la indicațiile Internaționalei Socialiste de care acesta este legat în primul rând prin intermediul social-democrației austriece, precum și al celei vest-germane. El menține, de asemenea, contacte permanente cu centrul din străinătate al așa-numitului „Partid Social-Democrat Cehoslovac în exil”. În sfârșit, mulți din conducătorii organizațiilor contrarevoluționare au strâns legături cu cercurile imperialiste americane și din Europa occidentală. Astfel, unul din cei mai înrăiți anticomuniști, conducătorul ideologic al clubului celor fără de partid activi, Ivan Svitak, întreține o legătură permanentă cu persoane apropiate de cercurile imperialiste americane. Elementele antisocialiste au stabilit contacte directe cu postul de radio reacționar „Europa Liberă”. Din străinătate parvine o parte considerabilă a mijloacelor folosite de organizațiile antisocialiste din Cehoslovacia.

În Cehoslovacia a apărut o opoziție antisocialistă legală, care se pregătește să ia puterea în mâinile sale.

Dumneavoastră vă este cunoscut faptul că Comitetele Centrale ale P.C. Bulgar, P.M.S.U., P.S.U.G., P.M.U.P. și P.C.U.S. au făcut, în ce le privește, tot ceea ce este posibil pentru ca, în calitate de prieteni, să ajute popoarele Cehoslovaciei, Partidul Comunist, să învingă criza periculoasă, să dea o lovitură, prin mijloace politice, forțelor crescânde ale contrarevoluției.

Contactele permanente ale conducătorilor partidelor comuniste și guvernelor țărilor socialiste, convorbirile bi și multilaterale cu reprezentanții conducerii cehoslovace au fost dictate de năzuința sinceră de a-i sprijini pe frații noștri comuniști, pe toți oamenii muncii din R.S. Cehoslovacă, să preîntâmpine o întorsătură periculoasă a evenimentelor. Acelorași scopuri au servit întâlnirile dintre Biroul Politic al C.C. al P.C.U.S. și Preziđiul C.C. al P.C. din Cehoslovacia care au avut loc la Cierna-nad-Tissou, iar ulterior consfătuirea celor șase partide frățești de la Bratislava.

La aceste întâlniri reprezentanții C.C. al P.C. din

Cehoslovacia au dat asigurări că ei vor lua în timpul cel mai scurt măsuri concrete pentru îmbunătățirea situației din țară, pentru întărirea și apărarea cuceririlor socialiste. Noi toți am dorit să sperăm că aceste asigurări reflectă hotărârea de a face tot ce este necesar pentru respingerea contrarevoluției. Dacă, într-adevăr, ar fi fost îndeplinite în practică toate cele asupra cărora s-au înțeles la Cierna-nad-Tissou conducătorii P.C.U.S. și P.C. din Cehoslovacia, precum și la Bratislava conducătorii celor șase partide, inclusiv P.C. din Cehoslovacia, atunci în dezvoltarea politică a Cehoslovaciei ar fi intervenit o cotitură.

Însă după întâlnirea de la Cerna și consfătuirea de la Bratislava conducătorii R.S.C. au încălcat înțelegerea reciprocă și nu au făcut nimic pentru a da o ripostă contrarevoluției iar forțele de dreapta, antisocialiste și-au intensificat și mai mult activitatea.

Țelul pe care și l-au pus forțele reacționare a fost formulat de către acestea într-o serie de documente, inclusiv în „Memorandumul adresat poporului Cehoslovaciei”, elaborat de comitetul de organizare al „Partidului Socialiștilor cehoslovaci drepți”. În acest „Memorandum” se spune: Legea pe care o vom adopta trebuie să interzică orice activitate comunistă în Cehoslovacia. Noi vom interzice P.C.C. și-l vom dizolva, pentru că este un partid criminal, fascist”. În apelul difuzat de „Comitetul revoluționar al Partidului Democrat din Slovacia în ilegalitate” au fost formulate, de exemplu, cereri de a fi restituite țăranilor, pînă la sfîrșitul lunii septembrie, pămînturile colectivizate și de a fi despăgubiți pentru pămîntul care le-a fost „luat”; să se permită activitatea legală a partidului democrat-burghez din Slovacia; alegerile pentru organele puterii să fie organizate sub controlul internațional al Angliei, S.U.A., Italiei și Franței; să înceteze publicarea în presa comunistă a articolelor îndreptate împotriva statelor occidentale, îndreptînd eforturile acestea spre demascarea „agresiunii comuniste rusești în Vietnam”. Acest document se termina cu cuvintele „Moarte partidului comunist!”

În ultimele zile, forțele antisocialiste au organizat campanii pentru strîngerea de semnături în favoarea cererilor privind dizolvarea miliției muncitorești, care a fost creată în cursul luptei pentru socialism în anul 1948. Aceste campanii au fost însoțite de mitinguri și demonstrații cu caracter antisocialist. A avut loc o manifestare ai cărei participanți au aruncat cu pietre în clădirea C.C., strigînd lozinci huliganice, anticomuniste. În presă s-a desfășurat o campanie antisocialistă deșănțată. Unele publicații că, de exemplu, „Literarny Listi”, care se situează pe poziții deosebit de reacționare, au început să publice materiale, în care politica țărilor socialiste era identificată, oricît ar părea de monstruos, cu politica hitleristă, iar presa țărilor frățești era pusă pe același plan cu mașina de propagandă a lui Göebbels.

Intențiile forțelor și organizațiilor contrarevoluționare, antisocialiste constau în aceea ca făcînd presiuni asupra delegaților la cel de-al XIV-lea Congres extraordinar prin intermediul mijloacelor de informație de masă și pe alte căi, să obțină alegerea noului C.C. îndeosebi din rîndurile elementelor revizioniste de dreapta, iar după congres să anunțe alegeri, înainte de termen, în Adunarea Națională și în organele locale ale puterii, sub lozinca „Să nu fie aleși comuniștii”. Se urmărea înlăturarea Partidului Comunist de la putere și venirea la putere a forțelor antisocialiste.

Atrage atenția faptul că tactica contrarevoluției în Cehoslovacia se deosebește de aceea care a fost aplicată în anul 1956 în Ungaria. În Cehoslovacia reacțiunea a început cu discreditarea Partidului Comunist, a întregii cauze a socialismului pentru a ridica masele împotriva lor, iar apoi să-i învingă pe comuniști în alegeri.

Este foarte evident că, reacțiunea s-ar fi putut să aducă o ofensivă organizată împotriva socialismului, a P.C.C., dacă ea nu s-ar fi bucurat de sprijinul unor persoane cu munci de răspundere din conducerea de stat și de partid cehoslovacă, persoane care se situează pe poziții revizioniste de dreapta sau direct antisocialiste. Despre existența în conducerea cehoslovacă a unor asemenea persoane și înainte vorbeau o mulțime de fapte, inclusiv participarea unor lideri ai P.C.C. la manifestațiile antisocialiste, revizuirea deschisă a marxism-leninismului în cuvântările lor. Acest lucru l-a demonstrat și Plenara din iulie a C.C. al P.C. din Cehoslovacia, organizată ca un spectacol bine gândit, cu participarea unor persoane alese în mod tendențios până la corespondenții presei burgheze și care a adoptat o hotărîre ce revizua hotărîrile plenarelor precedente cu privire la pericolul de dreapta ca pericol principal în etapa actuală de dezvoltare a R.S. Cehoslovace.

În cursul întîlnirii de la Cierna-nad-Tissou a apărut o delimitare a forțelor în Prezidiul C.C. al P.C.C. În timp ce minoritatea membrilor prezidiului în frunte cu A. Dubcek acționa de pe poziții fățiș de dreapta oportuniste, majoritatea a adoptat o linie principială și a arătat necesitatea unei lupte hotărîte împotriva forțelor reacționare antisocialiste, împotriva tolerării reacțiunii.

Elementele revizioniste de dreapta din conducerea Partidului Comunist și a guvernului Cehoslovaciei au zădărnicit îndeplinirea înțelegerii realizate la Cerna-nad-Tissou și Bratislava cu privire la apărarea pozițiilor socialismului în Cehoslovacia, lupta cu forțele antisocialiste și respingerea uneltirilor imperialismului. Declarîndu-și, pentru a se masca, intenția lor de a apăra socialismul, acești oameni, de fapt, au încercat doar să câștige timp încurajînd contrarevoluția. În urma acțiunilor mișelești, trădătoare a apărut pericolul real pentru cuceririle socialiste în Cehoslovacia.

În aceste împrejurări, majoritatea membrilor Prezidiului Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia și ai guvernului Republicii Socialiste Cehoslovace s-au adresat pentru ajutor statelor socialiste frățești.

Soarta Cehoslovaciei Socialiste este scumpă și apropiată popoarelor tuturor țărilor socialiste. Ele nu pot fi de acord ca dușmanii noștri comuni să abată Cehoslovacia de la calea socialismului, să creeze pericol pentru ruperea ei de comunitatea socialistă. Jertfe prea grele au dat popoarele țărilor noastre, prea mult sînge au vărsat ele în luptele încordate ale războiului trecut, în lupta pentru eliberarea socială și națională, pentru a permite contrarevoluției să rupă Cehoslovacia de familia statelor socialiste.

Apărarea socialismului în Cehoslovacia este nu numai o treabă internă a poporului acestei țări, ci este după cum înțelegeți, problema asigurării securității țărilor noastre, problema apărării pozițiilor socialismului mondial.

Conducîndu-se după aceste considerente, am considerat necesar să îndeplinim cererea prietenilor cehoslovaci și să venim în ajutorul popoarelor Cehoslovaciei pentru apărarea cuceririlor socialismului, am dat indicația unităților noastre militare să ia măsurile necesare

pentru acordarea de ajutor oamenilor muncii cehoslovaci.

Adoptînd această hotărîre de rîspundere, Comitetele Centrale ale partidelor noastre au avut în vedere faptul cî este vorba de lupta cea mai înverșunată dintre imperialism și socialism, cî trecerea Cehoslovaciei în lagărul capitalismului ar însemna o mare înfrîngere a socialismului mondial, a mișcării revoluționare internaționale.

Nu se poate scîpa din vedere cî o astfel de trecere dacî s-ar fi înfăptuit ar fi creat un pericol pentru securitatea și a celorlalte țări socialiste. Ea ar fi dus la o schimbare serioasă a raportului de forțe în Europa, nu numai în Europa. Ea ar fi inspirat imperialismul american precum și pe cel vest-german sî-și activezeze acțiunile îndreptate spre subminarea sistemului mondial al socialismului din afară și dinăuntru.

Nu este și nu poate fi vorba de a ne amesteca în treburile interne ale Partidului Comunist din Cehoslovacia și ale poporului cehoslovac. Dupî cum am spus de nenumărate ori încî de la început, noi am înteles cî în Cehoslovacia este necesar un proces de înlăturare a greșelilor trecutului, de dezvoltare a democrației socialiste, de îmbunătățire a metodelor de conducere a economiei naționale și de ridicare a nivelului de trai al maselor. Aceasta este treaba Partidului Comunist din Cehoslovacia însîși, treaba poporului cehoslovac. Armatele aliate vor fi scoase de pe teritoriul Cehoslovaciei imediat dupî înlăturarea pericolului fațî de independența și securitatea ei, viitorul socialist al popoarelor ei.

Ne dîm seama cî propaganda burghezî, acum, declanșează o campanie antisocialistî dezlîntuitî, va țipa despre „amestec” în treburile interne ale Cehoslovaciei. Probabil, vor apîrea greutăți temporare și pentru partidele frîțești. Însî, pierderea pentru cauza socialismului, pentru mișcarea comunistî mondialî, ar fi fost incomparabil mai mare dacî în Cehoslovacia ar fi învins contrarevoluția.

Acordînd tovarîșilor cehoslovaci ajutor frîtesc țările noastre își îndeplinesc datoria lor internaționalistî fațî de poporul cehoslovac, fațî de mișcarea comunistî muncitoreascî internaționalî și de eliberare naționalî. Iar această datorie este pentru noi mai presus de toate.

ANIC, Fond CC al PCR - Secția relații externe, 3u/1968-1970, vol.II, ff. 6-23

Dincolo de teoria critică

o posibilă inserare a filosofiei politice habermasiene
în teoria relațiilor internaționale

■ EMANUEL COPILAȘ

As one can observe from his latest works, Jürgen Habermas is becoming more and more interested by international relations. The globalized world, despite its inherent dangers, entailed the need to rethink classical 'political communities' (states) in order to adapt them to the multiculturalism and social dynamics present in the contemporary societies. However, for Habermas, this provocation is no longer shifted within critical theory, although it remains emancipatory and of universal proportion. In this paper, I tried to prove that social-constructivism represents now, in the field of international relations, the most suited theory to cope with the German philosopher's universal project.

Keywords:

Marxist theories of international relations, social-constructivism, political communities, 'cosmopolitan right', 'radical democracy'

Introducere

Opera binecunoscutului filosof german Jürgen Habermas reprezintă probabil, de câteva decenii încoace, cel mai elaborat și pertinent răspuns filosofic la adresa provocărilor cu care sunt confruntate societățile contemporane. Continuator al Școlii de la Frankfurt, a cărei metodologie era axată pe o critică imanentă a problemelor generale pe care le întâmpină comunitățile politice moderne și a posibilităților de a le depăși prin intermediul unui proiect normativ universal, de factură iluministă – Habermas a reactualizat teoria critică a societății diminuând valențele marxiste și normative ale acesteia în favoarea unei abordări deliberativ-procedurale. La nivelul politicii internaționale, „pragmatica universală” teoretizată de el concepe abordarea dificultăților societăților contemporane într-un cadru dialogic „în termeni inteligibili pentru ceilalți și pe care aceștia îi pot accepta sau contesta.”¹ Numai în acest fel se pot decanta interese sociale generalizabile care depășesc cadrul îngust al statului-națiune, inadecvat, consideră Habermas, pentru a face față noilor provocări existente în mediul internațional. Noile probleme sunt globale, ele reclamând pe cale de consecință soluții globale.

¹ Richard Devetak, „Critical Theory”, în Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jaqui True, *Theories of International Relations*, (Hampshire: Palgrave, 2001), 173.

În eseu de față îmi propun să demonstrez că, la nivelul teoriei relațiilor internaționale, filosofia lui Habermas nu rămâne ancorată în teoria critică internațională, fiind circumscribilă mai degrabă teoriei socio-constructiviste. Aceasta se prezintă într-o anumită filiație cu programul critic¹, pe care însă îl depășește. Deoarece teoria critică internațională face parte din categoria mai largă a teoriilor marxiste a relațiilor internaționale, și pentru a evidenția distanțarea filosofului german față de marxism în general, paginile următoare vor avea ca obiect tratarea pe scurt a acestora. În continuare voi aborda ideile habermasiene relevante pentru problematica internațională contemporană, urmând ca în final să încerc integrarea lor în textura ideatică socio-constructivistă.

Imperialism, globalism, gramscianism, teorie critică și noul marxism: răspunsuri marxiste la problemele internaționale

Deși reunite sub denumirea „marxiste”, susceptibilă de a crea confuzii în acest caz, teoriile mai sus menționate sunt, în sensul cel mai larg, de stânga. În afară de imperialism ca fundament al orientării internaționale a marxismului sovietic, dogmatizat, a cărui funcție critică și capacitate interpretativă au fost sacrificate în favoarea a ceea ce se pretindea a fi o unitate monolitică între teoria și practica edificării socialismului într-o lume ideologic ostilă – globalismul, gramscianismul, teoria critică și neomarxismul încorporează elemente de marxism occidental, critic, autoreflexiv și în permanență ameliorabil. Deși discreditat per ansamblu imediat după colapsul istoric al regimurilor comuniste în Europa de Est (pentru Fred Halliday căderea regimurilor comuniste a „eliberat” mai degrabă marxismul de povara dogmatismului și a rigidității pe care o căpătase în cadrul lor²), marxismul occidental și-a revenit treptat, cunoscând astăzi, la două decenii după 1989, un adevărat reviriment.³

În accepțiune leninistă, *imperialismul* (concept preluat din lucrările economistului britanic John Hobson) reprezenta „stadiul cel mai înalt” și deopotrivă autosubminant al capitalismului global. Lenin își începe analiza pornind de la identificarea a două faze prin care capitalismul a trecut de-a lungul dezvoltării sale istorice: capitalismul bazat pe schimbul de mărfuri, respectiv capitalismul existent începând cu a doua jumătate a secolului XIX, cel financiar. Premisa principală a oricărui tip de capitalism, libera concurență, nu conduce treptat la formarea unui comerț liber de pe

---

1 Christian Reus-Smit, „Constructivism”, în Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jaqui True, *Theories*, 215.

2 Fred Halliday, *Rethinking International Relations*, (Londra: MacMillan, 1994), 71-72. Teza lui Halliday mi se pare lipsită de sustenabilitate: în și imediat după 1989, marxismul ca atare a suferit o înfrângere majoră, nu doar cel de factură sovietică. Marxismul clasic, deși relativ deschis în raport cu influențele exterioare și autoreflexiv, avea ca element central revoluția, adică necesitatea depășirii violente a ordinii capitaliste existente. Deși un autentic intelectual în comparație cu Lenin, revoluționar prin definiție, Marx puse în centrul teoriei sale dogmatismul revoluționar, simburile ideologic preluat și dezvoltat ulterior de Lenin. Astfel, între Marx și Lenin există un anumit raport de continuitate, chiar dacă primul era un respectat intelectual iar ultimul un semidoct agitator politic. În secolul XX, marxismul a îmbrăcat noi forme care au ranforsat potențialul ideologic embrionar al acestuia (în Uniunea Sovietică), sau, dimpotrivă, l-au abandonat, mai mult sau mai puțin explicit, continuând însă să se revendice de la el. Astfel s-a ajuns la gramscianism, teoria critică, la teoria sistemului internațional și la neomarxism, toate proiecte emancipatoare care prevedeau o abordare angajată și o critică imanentă a inegalităților și inechităților conținute în societățile pe care Habermas le-a identificat ca aparținând „capitalismului târziu”.

3 Stephen Hobden, Richard Wyn Jones, „Marxist theories of international relations”, în John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *The Globalization of World Politics. An introduction to international relations*, (New York: Oxford University Press, 2008), p. 144.

urma căruia să beneficieze toți actorii implicați, ci la apariția monopolurilor economice. Acestea sunt caracteristice noului și totodată mult mai puternicului tip de capitalism pe care Lenin credea că l-a identificat: capitalismul financiar al marilor puteri coloniale europene. În cadrul său, actorii economici mai puternici se vor asocia pentru a controla piața și cu scopul de a-și spori profiturile; actorii mai puțin puternici vor avea de ales între a fi înglobați de monopoluri sau a fi eliminați de pe piață. Pe măsură ce acaparează piața, marile întreprinderi vor coopta și agențiile bancare, prin intermediul cărora își vor asigura promovabilitatea propriilor interese în cadrul burselor. Pe cale de consecință, puterea monopolurilor sporește: acestea au tendința să devină tot mai puține și, proporțional, tot mai puternice. Pe parcursul derulării acestui proces sunt grav afectate echilibrul dintre diferitele componente ale pieței și nivelul de trai al forței de muncă angajate în marile întreprinderi care constituie coloana vertebrală a monopolurilor. Deoarece industria grea este și cea mai profitabilă, marii capitaliști se vor concentra aproape exclusiv pe ea, neglijând agricultura și bunurile de consum atât de necesare munitorilor care, paradoxal, produc bunurile care consolidează monopolurile. După ce economia internă își epuizează resursele de profitabilitate, monopolurile crează noi piețe în exteriorul granițelor respectivului stat. Astfel începe exploatarea coloniilor pe scară largă. La acest nivel, monopolurile au dezvoltat deja o relație simbiotică cu puterea politică, pe care marii capitaliști o controlează și, în bună măsură, o constituie. Urmându-și logica internă, acumularea nelimitată, noul capitalism financiar bazat pe monopoluri s-a extins la sfârșitul secolului XIX pe aproape întreg globul pământesc. Capitalismul mondial a intrat astfel în ultima și totodată cea mai puternică etapă a sa, imperialismul. Căutând noi surse de profit, statele capitaliste europene vor ajunge inevitabil să se lupte între ele pentru noi piețe de desfacere, deci pentru noi colonii, pe care vor încerca să și le cucerească una alteia. Astfel, imperialismul se va autosubmina, iar mișcarea proletară condusă de un partid de avangardă format din revoluționari de profesie va putea acționa hotărât și decisiv pentru a pune bazele revoluției mondiale.¹

Pe lângă versiunea leninistă, clasică, a imperialismului, în deceniile de după cel de al doilea Război Mondial a apărut teoria sistemului internațional, sau școala *dependencia*. Voi opta însă aici pentru denumirea propusă de Paul Viotti și Mark Kauppi, aceea de *globalism*, deoarece mi se pare cea mai consonantă cu ambiția totalizatoare a oricărui proiect de factură marxistă. Cel mai cunoscut exponent al globalismului, sociologul Immanuel Wallerstein, structurează economia mondială pe trei nivele interconectate. Primul dintre acestea, *nucleul*, reprezintă capacitatea economică însumată a Statelor Unite, Uniunii Europene și Japoniei. Din punct de vedere politic, nucleul cuprinde regimuri democratice, stabile, iar din punct de vedere economic reprezintă, îndubitabil, elita mondială. Urmează apoi, în ordine descrescătoare, *semiperiferia*, alcătuită în general din regimuri autoritare, relativ stabile, cu economii funcționale într-o anumită măsură, însă incapabile de a crea prosperitatea de care se bucură cetățenii membri ai statelor care alcătuiesc nucleul. În final, periferia se suprapune peste Lumea a Treia care este disfuncțională atât din punct de vedere politic, cât și economic. Teza lui Wallerstein susține că nucleul menține voit periferia subdezvoltată și instabilă, pentru a o putea exploata, în timp ce semiperiferia, chiar dacă nu este atât de dependentă de centru ca și periferia, se află

---

¹ Lenin, *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, (București: Editura Partidului Comunist Român, 1945); Paul Viotti, Mark Kauppi, *International Relations Theory. Realism, Pluralism, Globalism and Beyond*, (Massachusetts: Allyn & Bacon, 1999), 345-346; James Dougherty, Robert Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, (Massachusetts: Addison-Wesley Educational Publishers, 1997), 221-223; Radu-Sebastian Ungureanu, „Teorii marxiste ale relațiilor internaționale”, în Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu, *Manual de Relații Internaționale*, (Iași: Polirom, 2006), 117-118.

în raport cu el într-o postură asimetrică.¹ Astfel, globaliștii pretind că oferă o teorie compactă a mediului economic internațional, care explică totodată neocolonialismul și rolul principal al puterilor occidentale în instrumentarea lui.²

Ideile lui *Antonio Gramsci* (1891-1937) au influențat în mare măsură Școala de la Frankfurt și teoria critică pe care aceasta a produs-o. Acesta a pornit de la considerente empirice (întârzierea revoluției în Europa Occidentală, a cărei iminență Marx o prezisese de mai bine de jumătate de secol) pentru a avansa o reelaborare a marxismului clasic pe coordonate culturale, eclipsând astfel rolul tradițional al materialismului istoric ca și concept central al teoriei marxiste. Pentru Marx, economia unei societăți reprezintă structura acesteia, activitatea principală care o definește și îi oferă consistență, iar politica, sistemul normativ și cultura nu sunt decât reflecția acesteia, alcătuind suprastructura. Gramsci nu este de acord. Pentru el, lupta de clasă este una cultural-ideologică în măsura în care este și economică³: proletariatul este încorsetat de către elite nu numai pe filieră materială, ci și culturală (prin intermediul educației, mass-mediei sau a Bisericii). Astfel, hegemonia clasei dominante este mult mai profundă și totodată mult mai greu de răsturnat. Structura și suprastructura formează împreună un „bloc istoric” care adâncește dominația asupra proletariatului, încorsetându-l din toate direcțiile posibile. Cele două componente ale „blocului istoric” au aceeași pondere și capătă „înțeles doar dacă sunt analizate împreună.”⁴ Mai mult, revoluția nu necesită distrugerea prealabilă a sistemului capitalist, ci trebuie înfăptuită pornind de la suprastructură: soluția rezidă în crearea unei intelectualități a proletariatului „capabilă să impună o «contrahegemonie» pentru ca ulterior să constituie un nou bloc istoric.”⁵

Teoria critică datorează foarte mult gramscianismului. Pornind de la teza că în societățile capitaliste avansate revoluția și-a epuizat în mare măsură potențialul, teoreticieni ca Max Horkheimer, Theodore Adorno sau Herbert Marcuse (nume emblematice ale Școlii de la Frankfurt) au susținut că inegalitățile și disfuncționalitățile care caracterizează acest tip de societăți nu pot fi estompate decât printr-o critică imanentă, în care cercetătorul se angajează nu dintr-o perspectivă obiectivă, pozitivă, ci ca parte integrantă a respectivei societăți, propunând soluții a căror relevanță trebuie să fie fundamentată atât empiric, cât și în baza unor riguroase analize social-istorice. Critica nu vizează neapărat „patologiile” societăților capitaliste în sine, ci structurile sociale care le fac posibile.⁶ De ce revoluția anunțată de Marx nu mai reprezintă un obiectiv fezabil pe agenda Școlii de la Frankfurt? Deoarece capitalismul a reușit, prin intermediul unei mass-medii omniprezente și a unui consumism agresiv să anihileze conștiința revoluționară a proletariatului.⁷ Hegemonia „blocului istoric” devenise extrem de puternică, iar o răsturnare radicală a ordinii existente prin intermediul unor mijloace violente nu mai reprezenta un obiectiv nici fezabil, nici credibil.

La nivel internațional, teoria critică se prezintă ca un demers emancipator, aflată în directă continuitate cu teoria marxistă a eliberării sociale și, parțial, cu

1 Paul Viotti, Mark Kauppi, *International*, 351-354.

2 Tony Thorndike, „The revolutionary approach: the Marxist perspective”, în Trevor Taylor (ed.), *Approaches and theory in International Relations*, (New York: Longman, 1980), 86-89.

3 Antonio Gramsci, *Scrieri alese*, (București: Univers, 1973), 123-127.

4 Radu-Sebastian Ungureanu, „Teorii marxiste ale relațiilor internaționale”, în Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu, *Manual*, 120.

5 Ungureanu, *Manual*, . Vezi de asemenea Stephen Hobden, Richard Wyn Jones, „Marxist theories of international relations”, în John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *The Globalization*, 149-150 sau Olivier Nay, *Istoria Ideilor Politice*, (Iași: Polirom, 2008), 556-560.

6 Richard Devetak, *Critical*, în Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jaqui True, *Theories*, 156.

7 Radu-Sebastian Ungureanu, „Teorii”, în Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu, *Manual*, 122.

teoria kantiană a universalismului pacifist. În acest sens, obiectivele sale, deosebit de ambițioase, vizează „eliminarea diferitelor forme de dominație și promovarea libertății globale, a justiției și a egalității” cu ajutorul unei metodologii axate pe reflexivitate și pe critica imanentă a inconvenientelor sociale internaționale.¹ Infirmând postulatul weberian al neutralității axiologice a teoriilor științifice, teoreticienii critici argumentează că orice formă de cunoaștere este calchiată pe unul sau mai multe interese, inevitabil partinice.² În acest punct teoria critică anticipează atât socio-constructivismul, pe care de altfel îl fundamentează, cât și, paradoxal, postmodernismul, care preia argumentul și îl întărește înlocuind interesele cu puterea politică. Bineînțeles că în afară de acest punct de semi-convergență (pe care îl putem înțelege ca unul de factură marxistă), postmodernii și teoreticienii critici se plasează pe poziții radical diferite, primii denunțând cu vehemență „metanarațiunea” iluministă, axată pe rațiune, pe care ultimii o percep ca indispensabilă pentru orice încercare serioasă de a surmonta măcar parțial problemele cu care se confruntă umanitatea contemporană fără a aluneca în „fundătura” relativismului. Mai mult, discreditând orice formă de cunoaștere ca fiind impregnată de putere, Habermas a observat că postmodernismul se autosubminează el însuși ca alternativă epistemică relevantă în raport cu cele existente.³

Teleologia fundamentală a teoriei critice internaționale se prezintă ca o redefinire substanțială a comunităților politice clasice (statele) în raport cu noile provocări internaționale. Astfel, teoreticienii critici au în vedere „extinderea organizării raționale, juste și democratice a vieții politice de la nivelul statului la nivelul întregii umanități.”⁴ Doi cercetători se evidențiază ca susținători principali ai acestui demers. Primul, Robert Cox, rămâne ancorat într-un marxism de factură gramsciană. Acesta se remarcă printr-o critică susținută a ceea ce el numește „teorii pentru rezolvarea problemelor” (*problem-solving theories*), cărora le reproșează atât pozitivismul (înțeles aici ca și credința în posibilitatea tratării separate a valorilor și faptelor și ca distincție inadecvată între cercetător și obiectul studiului său), cât și consolidarea legitimității cadrului ideologic existent pe care îl asumă ca pe un dat în loc să îl abordeze critic și reflexiv. Astfel, teoriile mai sus amintite perpetuează inechitățile și abuzurile prezente în societățile capitaliste pretinzând că încearcă de fapt să le soluționeze.⁵ Pentru Cox, etapele istorice prin care a trecut sistemul internațional nu pot fi înțelese în absența „relațiilor sociale” care le subîntind. Pe cale de consecință, „schimbările observabile în balanțele militare și geopolitice se datorează schimbărilor fundamentale survenite în relația dintre capital și muncă.” Pe de altă parte, statele ca entități politice sunt condiționate istoric, nu există, așa cum pretend realiștii, o existență extrapolabilă indiferent de timp și spațiu a acestora; din contră, identitatea lor este circumscrisă spațiului și timpului cărora le aparțin. Pe urmele lui Gramsci, Cox afirmă că statele își subjugă propriile societăți chiar prin intermediul spiritului civic pe care acestea pretend că le opun guvernării; astfel, societățile civile perpetuează valorile, atitudinile și comportamentele sociale conforme cu „aranjamentul statal al relațiilor de putere în societate” alcătuit astfel împreună cu propriile guverne o „ordine socială hegemonică”. Acestea reprezintă forța motrice a oricărei ordini internaționale. Dar, deoarece în perioada contemporană statele și-au pierdut mare parte din suveranitate în favoarea imperativelor „economiei capitalis-

1 Richard Devetak, *Critical*, în Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jaqui True, *Theories*, 155-156.

2 Devetak, *Critical*, 159. Vezi de asemenea și Robert Jackson, Georg Sørensen, *Introduction to International Relations. Theories and approaches*, (New York: Oxford University Press, 2003), 248.

3 Andrei Marga, *Filosofia lui Habermas*, Iași: Polirom, 2006) pp. 332-333.

4 Devetak, *Critical*, în Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jaqui True, *Theories*, 163.

5 Devetak, *Critical*, 159-160.

te globale”, ordinea socială hegemonică ar putea fi înlocuită cu una mai bună. Astfel, Cox consideră că s-au întrunit suficiente condiții pentru emergența unor „forțe «contrahegemonice emancipatoare»”, care ar putea fi alcătuite fie din dintr-o alianță a statelor Lumii a Treia, fie din sindicate internaționale puternice, organizații non-guvernamentale internaționale sau „noi mișcări sociale” care germinează în cadrul actualelor societăți civile.¹

Cercetările lui Andrew Linklater rămân în sfera teoriei critice internaționale, dar se apropie foarte mult de socio-constructivism.² Subiectul central al lucrărilor sale îl reprezintă, ca și în cazul lui Robert Cox, modalitățile de reconfigurare a comunităților politice existente pentru a face față noilor provocări globale. Dar, spre deosebire de acesta, Linklater este preocupat de extinderea beneficiilor pe care statul le asigură cetățenilor săi la scara întregii umanități, cu alte cuvinte de atenuarea clivajului cetățeni-indivizi³, nu de eliminarea statului din scenă în favoarea unor nebuloase și incerte beneficii ulterioare care ar decurge dintr-un astfel de deznodământ. Comunitățile politice trebuie restructurate astfel încât să devină mai cuprinzătoare din punct de vedere moral și mai puțin restrictive din punct de vedere social. „Astfel, problema statului suveran este aceea că fiind o «comunitate morală limitată» promovează excluderea generând înstrăinare, injustiție, insecuritate și conflicte violente între state prin impunerea unor granițe rigide între «noi» și «ei».” Identitatea comunităților politice nu este nici „autonomă”, nici „exclusivă”, din contră, ea capătă contur prin intermediul relațiilor intersubiective cu „celălalt”; în loc să faciliteze acest proces, „granițele naționale” au tendința de a îl obstrucționa.⁴

În optica lui Linklater, statele contemporane se confruntă în termeni etici cu o triplă confruntare: o tendință de universalizare a „principiilor morale, politice și legale”, de estompere a „inegalităților materiale” și de potențare a „diferențelor culturale, etnice și de gen”. Acestea conduc gradual la o „transformare” a comunităților politice în raport cu noua dinamică a mediului internațional. Pe cale de consecință, logica westfaliană (realistă) a sistemului internațional trebuie gradual abandonată în favoarea unor „norme politice și morale împărtășite”. Soluția propusă de Linklater și de adepții săi pentru transformarea sistemului westfalic rezidă în avansarea unui „cosmopolitanism slab” (*thin cosmopolitanism*) bazat atât pe principii universale, cât și pe recunoașterea diferențelor cultural-sociale dintre comunitățile umane. În cadrul său, loialitățile (față de state, comunități politice supra-naționale sau față de interesele și „datoriile” umanității în general) se relativizează și se supra-pun, nefiind circumscrie însă unei «ierarhii morale»: ele fluctuează, fiind însă unite prin conceptul habermasian de „etică discursivă”. Acesta are avantajul de a fi cuprinzător, „fiind orientat înspre stabilirea și menținerea condițiilor necesare pentru un dialog deschis și non-exclusivist”. Mai mult, etica discursivă prezintă și reale calități democratice, fiind bazată pe „deliberare și consințământ” în cadrul unui dialog care permite și chiar încurajează participarea cât mai multor părți, deciziile luate în acest fel nefiind constrângătoare pentru cei care, din diferite motive, au refuzat să ia parte la dialog. Nu în ultimul rând, etica discursivă reprezintă „o formă de raționalitate moral-practică” axată, în termeni kantieni, nu pe identificarea unor soluții constitutive pentru complexitatea problemelor umane, ci mai degrabă regulative.⁵

În final, *noul marxism* reprezentat de cercetători ca Justin Rosenberg sau Ben-

1 Devetak, *Critical*, 169-170.

2 Olivia Todorean îl consideră pe Linklater unul din fondatorii socio-constructivismului. „Constructivismul în Relațiile Internaționale”, în Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu, *Manual*, p. 156.

3 Devetak, *Critical*, în Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jaqui True, *Theories*, 165.

4 Devetak, *Critical*, 166, 167.

5 Devetak, p.171- 173.

no Teschke este profund tributar teoriei critice, și în particular analizelor lui Robert Cox. Spre deosebire de teoreticienii critici, care propun alternative la ordinea mondială existentă, noii marxști preferă în primul rând să o înțeleagă printr-un proces similar oarecum deconstrucției postmoderne. Adepții noului marxism consideră că pentru a înțelege relațiile internaționale acestea trebuie încadrate într-o textură socială mult mai cuprinzătoare. Ordinele internaționale sunt articulate de schimbarea relațiilor de producție, nu de modificarea raporturilor politice sau geopolitice dintre state. Justin Rosenberg se distanțează însă de concepția lui Cox referitoare la globalizare: el nu o percepe ca fiind fundamental economică decât în aparență, fundamentul ei fiind reprezentat de „extensia geografică a proceselor sociale.” În concluzie, globalizarea nu poate fi înțeleasă decât în măsura în care sunt evidențiate relațiile sociale profunde care au condus în final la dominația globală a capitalismului.¹

De la teoria critică la un nou universalism de factură kantiană: relevanța ideilor habermasiene pentru problematica internațională contemporană

Măsura în care Habermas s-a îndepărtat de marxism pe la finalul anilor '70 devine inteligibilă în lumina teoriilor marxiste discutate în paginile anterioare. Astfel, filosoful german contestă câteva asumții clasice legate de materialismul istoric, concept al marxismului clasic care definește istoria umană ca o succesiune dialectică a diferitelor moduri de producție culminând cu cel capitalist. În primul rând, Habermas critică ideea conceperii unei istorii unitare a umanității, a unui „subiect al speciei” înțeles „în format mare”. Omenirea nu poate fi abordată ca o asociație unitară, monolitică ce are o identitate omogenă; din contră, ea are sens doar ca „asociații intersubiective autoinstituite, înalt diferențiate”. Acestea evoluează în permanență în cadrul unui „proces constitutor de structuri” care transformă „societățile și indivizii, împreună cu identitatea *Eu*-lui și grupurilor.” Cu alte cuvinte, umanitatea este alcătuită din comunități construite cu ajutorul cunoașterii și experienței împărtășite care, deși „înalt diferențiate”, sunt totuși „intersubiective”, iar evoluția lor are loc prin intermediul interacțiunilor peremptorii dintre ele care le reconfigurează identitățile.² Ne aflăm, după cum vom vedea, exact în miezul teoriei socio-constructiviste.

Mai departe, însăși termenul evoluție este adus în discuție. Omenirea nu se îndreaptă într-o direcție prestabilită; pe cale de consecință, noțiunea de evoluție ar fi mai corect înțeleasă ca o „creștere” a „complexității” comunităților umane aflate, după cum am observat, într-o strânsă stare de interdependență.³ În final, soluția marxismului la dilemele umanității este una excesiv de „tehnicistă”, bazată pe ameliorarea structurilor materiale. O mai bună „integrare socială” a comunităților umane reclamă însă nu numai competențe de natură tehnică, ci mai ales „o cunoaștere de natură moral-practică”, integrabilă în „structurile interacțiunii.”⁴ Asta înseamnă că omenirea asimilează și se dezvoltă nu numai prin „cunoaștere obiectivantă”, ci și prin „înțelegere[...] moral practică”.⁵

Dezvoltând argumentul în manieră critică a Școlii de la Frankfurt, Habermas a deplâns, în scrierile sale de început, modul în care societatea de consum hipetrofiză „comportamentul instrumental” (tehnic, axat pe „interesul de a dispune de

1 Stephen Hobden, Richard Wyn Jones, „Marxist theories of international relations”, în John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *The Globalization*, 155-156.

2 Jürgen Habermas, *Cunoaștere și Comunicare*, (București: Editura Politică, 1983), 478.

3 Habermas, *Cunoaștere*, 480.

4 Habermas, *Cunoaștere*, 484-485.

5 Habermas, *Cunoaștere*, 524.

obiect”) în defavoarea „comportamentului simbolic”, cultural, articulat de semnificații axiologice.¹ Consumismul creează dorințe, care nu răspund însă tuturor necesităților fundamentale ale oamenilor. Asta pentru că „prin consum sunt satisfăcute, în primul rând, nevoile producției, și nu ale oamenilor luați ca indivizi”. Astfel, noile elite se configurează în baza competențelor tehnice pe care le dețin; ele depolitizează masele de cetățeni prin intermediul creării și satisfacerii cererii de consum a publicului. Pe cale de consecință, din conceptele liberale ca societate civilă sau participare politică nu rămân decât niște mituri pe care noile elite le oferă de asemenea spre consum. Până și cultura, „care odinioară indica pentru om un drum de urmat și era un stimulent pentru atingerea a ceea ce nu există încă, începe să fie consumată și intră în declin”.² Societatea nu mai cunoaște dezbaterile politice autentice, consonanța deliberativă între guvernanți și guvernați și spiritul civic calchiat pe o cultură politică solidă; dimpotrivă, ea devine acum o „societate administrată”. Distrugând funcția emancipatoare a culturii, noile elite tehnocratico-birocratice asigură și perpetuează o tot mai eficientă manipulabilitate a celor pentru care denumirea de cetățeni are de acum o rezonanță ironică.

În cadrul acestei publicități manipulate, în locul opiniei publice este pusă în mișcare o stare de spirit pregătită pentru aclamații, un climat de opinie. Obiectul manipulării îl constituie în primul rând calculul social-psihologic al ofertelor adresate unor înclinații neconștiente, care vor stârni reacții previzibile, fără ca, pe de altă parte, să-i oblige la ceva pe cei care se asigură în felul acesta de un asentiment plebiscitar: apelurile dirijate și probate experimental, potrivit unor „parametri psihologici” cu grijă investigați, cu cât urmează să acționeze mai bine ca simboluri ale identificării, pe atât trebuie să șteargă legătura cu principiile politice programatice sau chiar cu argumentele concrete. Sensul lor se epuizează în declanșarea aceluia gen de popularitate „care să înlocuiască astăzi, în societatea de masă, relația nemijlocită a individului cu politica”.³

Cu timpul, încercările lui Habermas de a recupera sensul democrației ies din cadrul filosofic al teoriei critice. Așa cum scrie Olivier Nay, „Habermas dorește de acum să făurească o teorie a acțiunii, contribuind la întărirea spiritului democratic”. Mai mult, acesta începe să privească cu susceptibilitate orice „critică radicală a modernității” deoarece un astfel de demers se poate transforma într-o „nouă formă de conservatorism, în măsura în care refuză orice proiect.”⁴ Probabil că despărțirea filosofului german de marxism a fost facilitată de conștientizarea faptului că Marx s-a înșelat profund „confundând capitalismul cu democrația”⁵; din contră, „capitalismul fără regulă”⁶ pe care Habermas îl denunță, în special sub forma consumerismului, nu poate fi contracarat decât prin consolidarea principiilor și valorilor democratice.

Habermas își începe noul parcurs politico-filosofic din două direcții. Prima propune o abordare „procedurală”, cu alte cuvinte ne-substanțială și ne-organică a guvernării societăților care se pretind a fi democratice. A doua rezidă din conceperea dialogică a temelor „politice care erijează discuția în instrument al participării civice.”⁷ Rolul dreptului în cadrul unei astfel de democrații procedural-deliberative

1 Andrei Marga, *Filosofia*, 36.

2 Marga, *Filosofia*, 37.

3 Jürgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, (București: Comunicare.ro, 2005), 266.

4 Nay, *Istoria*, 585.

5 John Spanier, *Games Nations Play. Analyzing International Politics*, (New York: Praeger Publishers, 1975).

6 Nay, *Istoria*, 588.

7 Nay, *Istoria*, 584.

este unul deosebit de important. Însă legitimitatea sa este condiționată de dezbateră colectivă care îl precede. Cu alte cuvinte, legitimitatea precede legalitatea, iar cetățenii sunt subiecții dreptului în măsura în care îl creează. Habermas identifică trei drepturi constitutive pentru noul tip de democrație pe care îl schițează. Primul este „libertatea individuală”, înțeleasă, folosind terminologia lui Isaiah Berlin, atât în sens negativ, cât și în sens pozitiv. Urmează apoi „dreptul la egală participare a fiecărui cetățean la procesul de formare a opiniei publice” și, în final, „egalitatea de șanse”. Coroborarea acestor drepturi conduce, în opinia lui Habermas, la depășirea distincției politologice clasice între liberalism, care conține o propensiune spre atomizare socială și deci spre estropierea legăturilor care mențin integritatea unei comunități, și republicanism, care insistă prea mult pe discernământul politic al societății, ce poate conduce pe filieră electorală la ceea ce Alexis de Tocqueville a numit „tirania majorității”. Încercând să reconcilieze dihotomia mai sus menționată, proiectul democratic habermasian propune „reorganizarea vieții democratice în jurul unor instituții și reguli suficient de stabile pentru a permite participarea sistematică a cetățenilor la luarea deciziei publice.”¹ Prin efortul depus pentru a fundamenta democrația și dreptul inerent acesteia pe rațiunea discursivă care nu poate fi concepută decât în sfera publică, pledoaria pentru civism a lui Habermas se poziționează în continuitate cu proiectul universalist a lui Immanuel Kant, pentru care numai un cadru public face „cu puțință unirea scopurilor tuturor”.²

În plan internațional, Habermas se remarcă începând cu anii '70 prin desprinderea treptată de criticismul specific Școlii de la Frankfurt prin încercarea de a articula o nouă identitate pentru comunitățile politice clasice, și anume una post-națională. Dezavuând, ca și „discipolul” său Andrew Linklater, distincția între cetățeni și oameni ca atare, Habermas avansează premisele unui nou tip de identitate socială, mai flexibilă și mai integratoare, capabilă să facă față cerințelor etice, culturale și economice antrenate de noua dinamică globală. Pentru el, statele naționale nu sunt decât expresii ale universalismului moral și normativ burghez, care este astfel fragmentat de către „particularismul statelor individuale”. Naționalismul este însă o soluție care și-a epuizat utilitatea și nu mai prezintă soluții viabile pentru problemele sociale contemporane.³ Astăzi, necesitatea refundamentării unui nou universalism, mai ales după ce relativismul proiectelor conservatoare sau mai ales postmoderne și-a dovedit din plin incapacitatea, apare mai pregnantă ca niciodată. Particularismul conservator sau legitimitatea pe care o oferă postmodernismul oricărei soluții în numele toleranței, „indiferent de costurile și consecințele ei” conduce în definitiv la o „sustragere de la examinare[a] rațională”.⁴ De altfel, dictaturile ideologice ale secolului XX și-au revendicat specificul cu ajutorul metodologiei relativiste, eludând, făcând un merit din asta, „standardele de raționalitate” în baza coerciției pe care acestea ar exercita-o. Prin urmare, relativismul este „autocontradictoriu” prin faptul că ajunge să se autosubmineze prin punerea în discuție a propriilor asumptii teoretice și are tendința de a se transforma ușor într-o „dogmă” care invalidează însăși toleranța de la care se revendică.⁵

Gânditorul german este conștient însă de dificultatea repunerii în drepturi a unui proiect universalist într-un mediu global extrem de diversificat, dinamic și proteic. De aceea, forma pe care acesta ar trebui să o îmbrace este una „slabă”, dar totodată capabilă de a oferi un cadru regulativ dilemelor specifice erei globalizării. Astfel, universalismul propus de Habermas capătă sens numai „în forma «interacți-

1 Nay, *Istoria*, 587-590.

2 Immanuel Kant, *Spre pacea eternă*, (București: Mondero, 2006), 77.

3 Habermas, *Cunoaștere*, 553.

4 Andrei Marga, *Filosofia Unificării Europene*, (Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene, 2006), 123.

5 Marga, *Filosofia Unificării*, 123-124.

onistă» și «intersubiectivistă» a «discursului», iar încorporarea universalismului în viața practică este «democrația»¹. Primul pas în direcția punerii în drepturi a noului universalism l-ar reprezenta înlocuirea patriotismului național cu „patriotismul constituțional”. Ideea de națiune a fost subminată atât de incapacitatea de dispersa și apoi resorbi într-o logică proprie „identitățile culturale (teritoriale, lingvistice, etnice, religioase) prezente în societățile moderne”, cât și, mai nou, de fenomenul globalizării care permeabilizează granițele naționale și reconfigurează prioritățile cetățeanului, în ierarhia cărora națiunea nu mai ocupă primul loc.² Pe de altă parte,

Abordarea „discursivă”, „proceduralistă” a statului de drept și democrației, a „suveranității poporului” schimbă conținutul identificărilor prin care oamenii își constituie până la urmă propria identitate. „Concretismul” tradițional al dreptului și moralei, constând în identificarea cu popoare, națiuni, comunități etc., deci cu încorporări localizabile în spațiu și timp, cedează locul identificărilor inevitabil mai abstracte, cu regulile interacțiunilor. Ducând până la capăt această observație, Habermas a arătat că terenul pentru vechiul patriotism, al identificării „concretiste”, a dispărut de sub picioare – mai ales prin evoluția spre globalizare, mișcarea de unificare europeană, pluralismul viziunilor, realitatea multiculturalismului, compromiterea mediilor identificării -, încât „patriotismul constituțional” este soluția alternativă mai bună.³

În definitiv, problema se pune în termenii separării identității politice de cea culturală. În locul identității naționale limitate, îngreunată de istorie, tradiție și de un vetust și pernicios organicism, Habermas propune noi principii de raliere politică a cetățenilor: drepturile omului și cele ale cetățeanului, întemeiate discursiv. Fiind abstracte, acestea sunt de asemenea neutre din punct de vedere cultural-istoric în comparație cu principiile naționale. Șansa lor este de a fi asumate și încărcate axiologic din perspectivă universală, nu națională, în interiorul unui proces intersubiectiv apt de a circumscrie o nouă identitate umană, „slabă”, eliberată de încorsetările naționale și capabilă de a oferi un liant mozaicului sub forma căruia se prezintă astăzi spațiul global.

În opinia lui Habermas, diversitatea culturilor dintr-o țară trebuie să fie recunoscută, fiindcă ea poate coexista perfect cu o „comunitate juridică” formată din toți cetățenii care aderă la marile valori democratice. În fine, această comunitate a cetățenilor este mult mai deschisă decât ieri, întrucât nu este fondată pe istorie, ci pe voința fiecăruia de a trăi împreună după reguli colective și o „cultură politică împărtășită”.⁴

Trei concepte interconectate din repertoriul filosofic habermasian sunt deosebit de utile pentru a induce o idee de ansamblu a modului în care filosoful german a regândit temele centrale ale mediului internațional de la începutul secolului XXI și posibilitatea de a le subîntinde cu ajutorul unui cadru filosofic unitar. Astfel, „pragmatica universală” este centrată pe găsirea fundamentelor unui limbaj uman primordial pentru a facilita o înțelegere profundă a ideilor, comportamentelor și acțiunilor umane, dincolo de cadrul cultural care le conține. Pornind de la asumția că „realitatea socială este constituită în mod esențial prin limbaj”⁵, Habermas susține că „Sarcina pragmaticei universale este de a identifica și reconstrui condițiile univer-

1 Marga, *Filosofia*, 413.

2 Nay, *Istoria*, 592.

3 Marga, *Filosofia*, 484.

4 Nay, *Istoria*, 593.

5 John Searle, *Realitatea ca proiect social*, (Iași: Polirom, 2000), 57.

sale ale înțelegerii posibile”.¹ O altă variantă a acestui concept este „pragmatica transcendențială”, înțeleasă „ca studiu al condițiilor ce trebuie să fie îndeplinite pentru ca un discurs cu valabilitate intersubiectivă să fie posibil”²; (în paranteză fie spus, rolul limbajului în socio-constructivism este mult mai important decât în oricare altă teorie a relațiilor internaționale). Strâns legată de „pragmatica universală” se află „etica discursivă”. Semantica asociată acestei sintagme rezidă în depășirea ideii weberiene conform căreia normele sunt create prin decizii, după ce au fost anterior raportate la o anumită valoare. Habermas contestă abordarea „decizionistă” a dreptului. În accepțiunea sa, normele nu sunt legitime decât în măsura în care au fost configurate în urma unui proces discursiv. Astfel, dreptul menit să articuleze proiectul democratic habermasian nu poate fi derivat din valori a căror validitate nu a fost recunoscută intersubiectiv. Numai atunci va câștiga legitimitatea necesară confirmării sale ca și cadru regulativ al „democrației radicale” (voi accentua, în următoarea secțiune a eseului, importanța capitală pe care o acordă socio-constructivității legitimității instituite intersubiectiv și a efectelor acesteia pe scena internațională). Prin „democrație radicală” Habermas înțelege atât componenta dialogică, dar mai ales componenta participativă a unui proces de emancipare care a început odată cu emergența noii lumi globalizate. Protagonistii trebuie să localizeze obstacolele „sociale, economice sau culturale” din calea participării lor la acest tip de democrație, participare care nu mai poate fi limitată între granițele înguste ale statelor naționale. Astăzi, „Drepturile și obligațiile se extind dincolo de frontierele statelor”.³

Pe lângă răspunsurile de natură filosofică la adresa problemelor internaționale, Habermas avansează de asemenea propuneri de natură geopolitică. El prevede „constituirea de spații publice regionale”, în interiorul cărora să fie facilitată emergența unor sfere publice supranaționale în cadrul cărora interesele generalizabile să fie negociate discursiv. Cel mai bun exemplu în această privință îl constituie Uniunea Europeană. Dreptul discursiv întemeiat și democrația (forma cea mai recognoscibilă a universalismului contemporan) deliberativ-procedurală trebuie consolidate și mandatate pentru a acționa convergent în vederea creării unei „sfere publice europene”, indispensabilă pentru compunerea unei „conștiinț[ei] europene, cheie de boltă a unei cetățenii emancipate de vechile apartenențe naționale.”⁴ Mai departe, Habermas consideră perimat principiul balanței de putere care a stat la baza ordinii internaționale realiste. Lumea de astăzi este dinamică, interconectată și orientată spre cooperare, nu statică, formată din actori egoiști și izolați care încearcă să-și asigure securitatea și prosperitatea prin intimidarea potențialilor competitori/agresori. Logica internațională anarhică, bazată pe forță, ar trebui înlocuită cu principiile dreptului internațional, extinse și ranforsate. Habermas își dorește conceperea și implementarea unui „drept cosmopolit” capabil de a dilua suveranitatea statelor și de a le constrânge să „respecte” preceptele democratice și cele ale drepturilor omului. „Dintr-o perspectivă ancorată atât în constituționalismul liberal, cât și în tradiția kantiană, el dorește astfel să încadreze acțiunea statelor pe scena internațională, supunându-le unui corp de reguli comune.”⁵

Noul drept internațional ar urma să acționeze în trei direcții. În primul rând, să urmărească o aplicabilitate mai mare a normelor sale asupra actorilor internaționali; cu alte cuvinte, să fie garantat de către instituții internaționale, iar deciziile sale să fie puse în practică cu promptitudine și perseverență. În al doilea rând, obiectul său îl reprezintă oamenii, nu statele (un alt punct de convergență cu socio-constructivismul).

1 William Outhawaite, (1996), *The Habermas Reader*, (Cambridge: Polity Press, 1996), 118.

2 Andrei Marga, *Introducere în Filosofia Contemporană*, (Iași: Polirom, 2002), 312.

3 Stephen Hobden, Richard Wyn Jones, „Marxist theories of international relations”, în John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *The Globalization*, 154.

4 Nay, *Istoria*, 595.

5 Nay, *Istoria*, 596.

tivismul, care consideră mediul internațional un construct social având ca element ireductibil individul, nu statul). În subsidiarul acestei asumptii se află necesitatea protejării indivizilor împotriva abuzurilor de orice fel, în special împotriva abuzurilor la care îi pot supune propriile state. Nu în ultimul rând, „dreptul cosmopolit”, a cărui autenticitate se impune a fi recunoscută ca universală, are menirea principală de a susține și de a disemina valorile democratice, mai ales în statele nu subscriu la necesitatea respectării drepturilor omului. Pe cale de consecință, „dreptul cosmopolit” reprezintă infrastructura, promotorul și totodată executorul hotărârilor produse discursiv în cadrul „democrației radicale”.

Socio-constructivismul și conexiunile sale cu filosofia politică a lui Habermas

Premisele socio-constructivismului (sau simplu, constructivismului), cea mai nouă teorie a relațiilor internaționale, au fost articulate în perioada premergătoare sfârșitului Războiului Rece; ca teorie autonomă a relațiilor internaționale a apărut însă de abia după finalizarea acestuia. Pornind, după cum am menționat deja, de la asumptii ale teoriei critice, constructivismul este de asemenea influențat de teoria idealistă (liberală) a relațiilor internaționale. Cu programul fondatorilor Școlii de la Frankfurt, constructivismul are în comun ideea unei emancipări sociale, economice și culturale cu extindere globală; dar, ca și autorul celebrei lucrări *Sfera publică și transformarea ei structurală*, se desparte de criticismul excesiv când acesta conduce la inacțiune prin repudierea oricărui program de acțiune posibil. Împreună cu idealismul, constructivismul împărtășește convingerea că la baza acțiunilor umane de orice natură se află idei, percepții, idealuri, în nici un caz structuri materiale, așa cum încearcă să demonstreze, de pe poziții considerabil diferite, marxismul sau realismul. Dezacordul dintre cele două teorii apare atunci când se pune problema libertăților individuale. Pentru idealiști, libertatea este înțeleasă preponderent în sens negativ, adică, așa cum scrie Isaiah Berlin, însemnând „pur și simplu aria înăuntru căreia un om poate acționa neîmpiedicat de alții”.¹ Orice formă de îngădire a acestei „arii” este denunțată prompt și cu vehemență ca fiind lipsită de legitimitate. Perfect justificabilă, libertatea negativă poate conduce însă, prin atomizarea cetățenilor și retragerea lor strictă în spațiul privat, la fragmentare socială. Însă omul este, după formula aristotelică, un animal politic (zoon politikon); pe cale de consecință, esența, identitatea sa este dată de deschiderea spre celălalt, cu alte cuvinte, este una de natură socială. Civismul, conștientizarea și implicarea cetățenilor în activitățile publice reprezintă o atitudine indispensabilă pentru buna funcționare a unei democrații; aceasta nu poate fi atinsă însă prin intermediul libertății negative. Pentru a închea conștiința politică a unei societăți trebuie să fim preocupați nu numai de limitarea puterii, ci, așa cum sugerează politologul italian Norberto Bobbio, și de gestionarea ei adecvată în cadrul societății.² Astfel, constructiviștii propun o abordare civică, participativă a libertății, înțeleasă în cadrul social care circumscrie totalitatea activităților umane, raportându-se totodată circumspect la exacerbarea libertăților „antisociale”, individualiste, care erodează conștiința și implicit identitatea oricărei comunități.

Rămânând în sfera doctrinelor politice, constructivismul poate fi înțeles ca social-liberalism, „doctrina politică ce acoperă spațiul dintre liberalismul radical și social democrație printr-o sinteză a liberalismului cu civismul.” Putând fi abordat ca „cea mai de stânga dintre doctrinele de dreapta” sau, invers, ca „cea mai de dreapta dintre doctrinele de stânga”, social liberalismul „pledează pentru un model libe-

¹ Isaiah Berlin, *Adevăratul Studiu al Omenirii. Antologie de Eseuri*, (București: Meridiane, 2001), 206.

² Vezi Norberto Bobbio, *Liberalism și Democrație*, (București: Nemira, 1998).

ral moderat, care caută să țină seama de problemele sociale ale lumii contemporane, probleme ce n-au primit răspuns adecvat din partea curentelor socialiste, pe de o parte, și a liberalismului clasic sau altor doctrine neoliberale, pe de altă parte.”¹ Exact dezideratul constructivismului, atunci când problematica este extrapolată în planul relațiilor internaționale.

Câteva principii fundamentale oferă consistență și atractivitate constructivismului, făcând din el, deși divizat între mai multe școli aflate în competiție,² cel mai important contestatar al realismului – teoria fondatoare practic a relațiilor internaționale ca disciplină – în era care a început după eșecul comunismului și finalizarea Războiului Rece. Așa cum am menționat deja, rolul ideilor ca factor motrice a politicii internaționale este fundamental. Pentru Alexander Wendt, puterea și interesul național, concepte de bază ale realismului, nu impulsionează ele însele formarea ideilor despre mediul internațional, ci sunt produse de respectivele idei.³ Cu alte cuvinte, structurile (putere, interese, economie internațională, dar și factori materiali ca „teritorii, distanțe, capacități militare, resurse naturale”⁴) care pretind că ghidează politica internațională de la cel mai profund nivel, căpătă formă inteligibilă prin intermediul ideilor. Cu toate acestea, constructiviștii nu neagă rolul structurilor (efectele lor sunt indubitabil reale), ei nu le plasează în anterioritatea ideilor, ci în continuarea lor. Ca și pentru Habermas, cunoașterea „tehnică”, materială, are o pondere cel puțin la fel de mare ca și cea „moral-practică” (v. supra). Ideile reprezintă de fapt modul prin care agenții (indivizi, state, instituții internaționale) configurează structurile a căror efecte le resimt ulterior; importanța agenților și structurilor pentru mediul internațional este însă aceeași.⁵ În bună tradiție habermasiană, agenții, înțelegi în acest caz mai mult sau mai puțin ca state, adică „asociații intersubiective autoinstituite, înalt diferențiate” interacționează și evoluează în interiorul unui „proces constitutor de structuri” a cărui efecte metamorfozează „societățile și indivizii, împreună cu identitatea *Eu*-lui și grupurilor” (v. supra). Interacțiunea dintre agenți și structuri (care „nu semnifică nimic în absența unor procese sociale complexe prin care li se atribuie un anumit sens”⁶) și care este permanentă, redefinește la rândul ei în mod continuu, deși nu neapărat cu celeritate, identitățile ambelor tipuri de protagoniști.⁷ Acesta este, conturat cu ajutorul citatelor dintr-un eseu al filosofului german, postulatul principal al socio-constructivismului.

Rezultă că pentru state, ca și pentru indivizi, pe care constructiviștii îi consideră, pe urmele lui Habermas, unitățile ireductibile de analiză a politicii internaționale (v. supra) - identitățile sunt anterioare intereselor și acțiunilor prin care acestea sunt urmărite sau puse în practică. Iar identitățile, la rândul lor, nu sunt nici date, nici statice: sunt construite social și intersubiectiv⁸, în cadrul unui peremptoriu proces în care agenții construiesc prin intermediul ideilor structuri cu care mai apoi interacționează îmbogățindu-și atât propriile identități, cât și pe cele a structurilor pe care le-au adus la viață.

1 Oleg Serebrian, (2004), *Politică și Geopolitică*, (Chișinău: Cartier, 2004), 73.

2 Michael Barnett, „Social Constructivism”, în John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *The Globalization*, 162.

3 Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, (Cambridge University Press, 2001), 94.

4 Olivia Todorean, „Constructivismul în Relațiile Internaționale”, în Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu, *Manual*, p. 157.

5 Cristian Reus-Smit, „Constructivism”, în Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jaqui True, *Theories*, 216.

6 Olivia Todorean, „Constructivismul în Relațiile Internaționale”, în Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu, *Manual*, 157.

7 Cristian Reus-Smit, „Constructivism”, în Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jaqui True, *Theories*, 209.

8 Edward Kolodziej, *Securitatea și Relațiile Internaționale*, (Iași: Polirom, 2007), 321.

Un alt principiu fundamental al socio-constructivismului este acela că „actorii acționează față de obiectele sociale (fenomene, procese, alți actori) în baza semnificației percepute a acestora.”¹ Pe cale de consecință, imaginile și percepțiile pe care un actor și le face despre lumea socială sunt determinante pentru comportamentul său în raport cu aceasta. Mai mult, ele reprezintă atât cheia înțelegerii motivațiilor și acțiunilor actorului, cât și cheia modificării în direcția ameliorării lor. Identitățile nu mai sunt „tari”, deci și modul în care sunt asumate, percepute și integrate în spațiul social global este susceptibil de schimbare, o schimbare în mai bine. Dezideratul nu este însă unul simplu de îndeplinit. Perceperea eronată a comportamentului unui actor, sau manipularea care decurge din afișarea unei imagini discrepante cu comportamentul efectiv se soldează de obicei cu neînțelegeri, tensiuni și chiar războaie. Cu alte cuvinte, percepțiile corecte nu sunt întotdeauna ușor de decantat din multitudinea de imagini disparate deoarece „problema modalității prin care un stat le percepe pe celelalte nu poate fi studiată separat de problema modului în care ceilalți vor să fie percepuți și să creeze impresiile dorite.”² Chestiunea ar putea fi atacată cu ajutorul „pragmaticii universale” habermasiene. Identificarea și utilizarea fundamentelor unui limbaj uman universal, care să faciliteze înțelegerea sensurilor atribuite de către actorii unii altuia, obiectelor, structurilor și proceselor reperabile în mediul internațional sau, mai larg, social – și care să le circumscrie totodată unui cadru semantic comun, pentru a evita pe cât posibil percepțiile eronate – este, în lumea globalizată, un imperativ. „Etica discursivă” poate completa tabloul prin crearea intersubiectiv-discursivă a unui cod etic a cărui universalitate să fie astfel recunoscută, respectată și percepută ca mutual compensatoare, și la a cărei aplicabilitate să contribuie toate părțile implicate în negocierea lui.

De altfel, următorul principiu constructivist major afirmă că toate sensurile și semnificațiile din lumea internațională și socială în ansamblu sunt construite prin interacțiunile agenților și structurilor, într-un proces permanent.³ Cu alte cuvinte, nu doar identitățile protagoniștilor sunt abstrase din acest proces, ci și mozaicul semantic prin care lumea exterioară și conținuturile ei devin inteligibile. Cu atât mai mult este evidențiată acum importanța „pragmaticii universale” și a „eticii discursive”. Un limbaj și un cod etic universal, fie ele doar schițate în punctele principale, sunt în măsură de a alcătui fundația unei semantici universale care să conțină diversitatea experiențelor, culturilor și valorilor umane și să le orienteze cu succes în direcția „căutărilor unei lumi mai bune”. Așa cum notează Karl Popper, „Tot ceea ce e viu este în căutarea unei lumi mai bune.”⁴ Construcția „unei lumi mai bune” nu se poate dispensa însă de un cadru lingvistic și etic universal care să facă posibil dezideratul habermasian al „dreptului cosmopolit” și a „democrației radicale”.

Pe lângă identitate sau limbaj, legitimitatea este un alt concept major al constructivismului, care probează validitatea universalismului lingvistic și etic în relațiile internaționale. Aceasta nu poate fi instituită decât, bineînțeles, intersubiectiv, și poate fi înțeleasă ca și „credința” statelor, observabilă și la marile puteri, „că acționează în conformitate cu și urmărind valorile comunității internaționale extinse. Există o relație directă între legitimitatea acestora și costurile unei anumite acțiuni: cu cât legitimitatea este mai mare, cu atât convingerea celorlalți să co-

1 Olivia Todorean, „Constructivismul în Relațiile Internaționale”, în Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu, *Manual*, 158.

2 Robert Jervis, *The Logic of Images in International Relations* (prefață), (New York: Columbia University Press, 1989), 12.

3 Olivia Todorean, „Constructivismul în Relațiile Internaționale”, în Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu, *Manual*, 158.

4 Karl Popper, *În căutarea unei lumi mai bune*, (București: Humanitas, 1998). 5.

opereze cu propriile politici este mai ușoară; cu cât legitimitatea este mai scăzută, cu atât mai costisitoare va fi acțiunea respectivă.” Pe cale de consecință, toate statele, inclusiv marile puteri, își ajustează politicile „pentru a fi percepute ca legitime, sau suportă consecințele.”¹

Ca și în cazul reproșurilor aduse de Habermas marxismului (interpretarea lumii sociale în parametri „tehnici” și neglijarea cunoștințelor „moral-practice” pe care le presupune acumularea cunoașterii și posibilitatea schimbării), constructivismii resping categoric abordarea politicii internaționale în termenii științelor naturale. Lumea nu poate fi analizată cu metodele, să spunem, fizicii, deoarece, așa cum a observat și Karl Popper în celebra sa analiză asupra istoricismului, experimentele fizice din laboratoare, în care se poate interveni pe parcurs și unde condițiile inițiale pot fi repetate de câte ori este nevoie pentru a emite o lege științifică sunt imposibil de extrapolat în cadrul imensei și diversei lumi sociale. Mai mult, legile fizice sunt constante în timp și spațiu, pe când societatea umană se transformă considerabil în cadrul acelorași parametri. Pe de altă parte, în fizică noutatea apare doar ca o combinație de formule și legi prestabilite; societățile umane se pot confrunta însă și cu fenomene de o noutate radicală, așa cum au fost dictaturile ideologice ale secolului XX în raport cu toate celelalte forme de despotism care le-au precedat.² Un alt motiv pentru care nu pot fi identificate legi generale care să explicitizeze istoria și dezvoltarea umană este, pentru constructiviști, diferența esențială între „lumea naturală” și, respectiv, „lumea socială”. Subiecții celei de a doua nu sunt neînsuflețiți și pasivi, ci din contră posedă conștiință și motivație. Lumea internațională nu poate fi analizată doar pe baza experiențelor acumulate de actorii care o animă; trebuie luate în calcul și intențiile acestora. Cum acestea sunt relativ spontane și diverse, concluzia care se impune este că extragerea unor legi imuabile care să explicitizeze politica internațională, și orice acțiune umană, este imposibilă. În lumea internațională și socială, „Contingențele sunt prea mari”, și, de asemenea, „rolul consecințelor neanticipate prea penetrant.”³ Statele și oamenii acumulează noi cunoștințe pe măsură ce interacționează, schimbându-și identitățile și bulversând astfel orice încercare de a îi fixa într-un cadru comportamental rigid și imuabil.⁴

În final, constructivismul acordă o atenție considerabilă modului în care „comunitatea morală – locală, națională și globală – se extinde și se contractă”.⁵ Dezideratul său este bineînțeles lărgirea intersubiectivă a acesteia, facilitarea unui autentic dialog intercultural subîntins de o „pragmatică universală” și de o „etică discursivă”. O „morală cosmopolită” necesară recunoașterii și respectării drepturilor omului⁶, care se lasă identificată pentru constructiviști în ponderea conceptului de legitimitate pe scena internațională și nu numai, constituie condiția de bază pentru „dreptul cosmopolit” și „democrația radicală” prin care Habermas lansează provocarea, idealistă și mobilizatoare totodată, de a începe construcția unei lumi mai bune.

---

1 Michael Barnett, „Social Constructivism”, în John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *The Globalization*, 164.

2 Karl Popper, *Mizeria istoricismului*, București: All, 1998), 1-7.

3 John Ruggie, (2002), *Constructing the World Polity. Essays on international institutionalization*, (Londra: Routledge, 2002), 135.

4 Michael Barnett, (2008), „Social Constructivism”, în John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *The Globalization*, 164.

5 Cristian Reus-Smit, (2001), „Constructivism”, în Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jaqui True, *Theories*, 224.

6 R.J. Vincent, *Human Rights and International Relations*, (Cambridge University Press, 1995), 118-119.

Concluzii: „lumea așa cum este” se transformă continuu sub influența „lumii pe care o căutăm”¹

La începutul mandatului său de secretar de stat, în timpul celei de a doua administrație Nixon, reputatul profesor și diplomat Henry Kissinger declara: „Valorile unei națiuni definesc ceea ce este just; puterea sa determină ceea ce este posibil; structura sa domestică decide ce politici pot fi efectiv implementate și susținute”.² Astăzi însă, după o treime de secol, lumea lui Kissinger este pe cale să se prăbușească. De fapt, el însuși a recunoscut-o afirmând, cu puțin timp înaintea invaziei Irakului din 2003, că sistemul internațional westfalic, realist, bazat pe suveranitate, independență și principiul non-ingerinței în afacerile interne ale unui stat de către alt stat a fost invalidat odată cu încheierea Războiului Rece. Astăzi, mediul internațional s-a diversificat profund, iar noile amenințări ca terorismul, împreună cu „proliferarea armelor de distrugere în masă” au ridicat inacceptabil de mult riscurile care decurg din respectarea dogmatică a principiului non-ingerinței.³ Lăsând la o parte faptul că Kissinger încearcă să justifice un gest relativ reprobabil al administrației Bush Jr., argumentul său poate fi interpretat și în sensul recunoașterii, de către cel mai important reprezentant al realismului contemporan, a faptului că mediul internațional s-a schimbat profund, iar noile dileme pe care le conține trebuie întâmpinate cu noi soluții; asta nu înseamnă că cele vechi trebuie discreditate, ci doar că eficacitatea lor este limitată la o anumită perioadă de timp; în plus, noile soluții nu se află în nici un caz într-un raport de discontinuitate cu cele vechi: propria lor identitate este definită prin raportarea la ele.

În perioada contemporană, teoreticienii constructiviști ar reformula postulatul lui Kissinger în felul următor: „Valorile împărtășite ale națiunilor definesc ceea ce este just; interacțiunea lor determină ceea ce este posibil; lumea socială globalizată decide ce politici pot fi efectiv implementate și susținute”. Condițiile pentru demararea procesului de reorganizare a lumii globalizate pe coordonate etice, normative și politice nu pot fi validate și extinse în absența unui proiect de natură universală care să le garanteze forța motivațională și adeziunea transculturală de care au neapărată nevoie.

Consider că, în baza argumentelor avansate în paginile de mai sus, filosofia politică a lui Habermas nu mai este încorporabilă astăzi în teoria critică internațională⁴, pe care o putem numi teoria „mamă”, ci mai degrabă în teoria „fiică”, socio-constructivistă. Filosoful german nu mai este atât de critic ca în timpul în care își manifesta apartenența la Școala de la Frankfurt, optând pentru un program de acțiune mai concret, și preferă acum proceduralismul instituit în manieră deliberativă normativismului specific școlii mai sus amintite. E drept, Habermas a rămas în continuare adeptul unui program emancipator care are ca finalitate generală îmbunătățirea condiției umane, dar metoda sa nu mai constă în critica societății de consum și a „problemelor de legitimitate” existente „în capitalismul târziu”⁵, ci în utilizarea cadrului democratic în care s-au format societățile moderne pentru a le îmbunătăți și compatibiliza cu noile tendințe sociale, culturale și economice ale lumii globaliza-

---

1 Parafrazăre a titlului unuia dintre primele discursuri ținute de Henry Kissinger în calitate de secretar de stat și publicată într-un volum colectiv după doi ani, „The World As It Is And The World We Seek”, în William Coplin, Charles Kegley Jr. (ed.), *Analizyng International Relations. A Multimethod Introduction*, (New York: Praeger Publishers, 1975), 338.

2 Coplin, Kegley, *Analizyng*, 339.

3 Robert Kagan, *Despre Paradis și Putere. America și Europa în noua ordine mondială*, (București: Antet, 2005), 119.

4 Așa cum lasă să se înțeleagă Richard Devetak, Stephen Hobden, Richard Wyn Jones sau Radu-Sebastian Ungureanu.

5 Habermas, *Cunoaștere*, 230.

te, nu pentru a le depăși. Așa cum am observat, el propune renunțarea la suprapunerea între comunitățile culturale și cele politice; o comunitate politică postnațională, articulată de principiile unui drept ferm și discursiv produs, trebuie să includă și să echilibreze în manieră regulativă diferite culturi, medii sociale sau valori. Dar tocmai acest gen de comunități au existat în Evul Mediu și în perioada modernă, când statele și națiunile nu fuseseră încă, sub influența ideilor Revoluției Franceze, delimitate de granițe comune. Astfel, Habermas optează pentru reconstrucția comunităților politice existente, nu pentru abandonarea lor. El nu renunță însă nici pe departe la idealurile iluministe, încercând să le reconcilieze cu mozaicata lume contemporană sub forma a ceea ce Andrew Linklater a numit „cosmopolitanism slab” (*thin cosmopolitanism*), potrivit pentru a o circumscrie regulativ, nu constitutiv, așa cum iluminiștii urmăreau să procedeze cu lumea secolului XVIII. Habermas a rămas în continuare la stânga paletei de opțiuni politice, dar a renunțat cu siguranță la marxism, chiar și în forma frankfurtiană a acestuia; se poate spune că a grefat pe convingerile sale social democratice o doză consistentă de liberalism, având o mai mare încredere în discernământul membrilor societății globale ca sursă a reconstrucției acesteia pe coordonate universale.

Habermas este în mare măsură un idealist. Cu toate acestea, deși insistă pe „forța de abstractizare” orientată spre avansarea unor „criterii universale” de reconstrucție a comunităților politice în direcția unei etici și implicit a unei identități globale, el are grijă să nu „se exileze într-o filosofie «în afara timpului».”, reactualizându-și în permanență proiectul universalist în raport cu realitățile empirice prezente în mediul internațional.¹ Acest proiect nu este lipsit însă, în ciuda rezonabilității și atractivității sale, de câteva neajunsuri considerabile.

În primul rând, așa cum observă și Olivier Nay, fezabilitatea lui stă sub semnul îndoielii.² O dezbatere autentică în care legile și interesele unei societăți să fie elaborate discursiv este din start tarată de, pe de o parte, discrepanța dintre ponderea și mijloacele protagoniștilor și, pe de altă parte, discrepanța dintre discernământul și cultura lor politică. În cazul societății globale, demersul devine unul infinit mai complicat. Sigur, așa cum a argumentat și Habermas, dezbaterea publică trebuie să aibă loc, în ciuda dificultăților care o însoțesc, deoarece numai prin intermediul ei se pot decela interesele generalizabile ale comunității. Cu toate acestea, ea este aproape, dacă nu chiar imposibil de pus în practică, ar avea probabil o finalitate incertă și, mai mult, ar pune între paranteze îngrijorător de mult viața politică a comunității și, implicit, funcționalitatea ei.

În al doilea rând, legitimitatea internațională pe care să se bazeze „dreptul cosmopolit” ca expresie normativă a drepturilor omului în accepțiune globală este un concept vag, asupra căruia nu s-a ajuns deocamdată la un consimțământ semantic universal. Cum putem răspunde culturilor care văd în proiectele universale, fie ele de talia celui habermasian, deghizarea vechilor pusee imperialiste ale Occidentului, și în încercările de a le populariza o agresiune tocmai la adresa drepturilor omului pe care pretind, chiar și într-o variantă „slabă”, să le încarneze? Lasând la o parte cazurile, e drept, nu rare, în care anumiți dictatori din Lumea a Treia pretind să nu fie deranjați în procesul de exploatare și de umilire a propriilor societăți de agresiuni „neocolonialiste”, chestiunea nu și-a epuizat deloc relevanța.

Dreptul autentic nu poate exista în absența unei forțe politice care să îl garanteze și să îl pună în practică. Pe cale de consecință, „dreptul cosmopolit” ar trebui garantat fie de un stat global, perspectivă care iese din discuție, fiind respinsă încă de acum două secole de către Kant care argumenta că un astfel de stat s-ar putea transforma foarte ușor într-o tiranie de proporții nemaîntâlnite – fie de către cel

¹ Nay, *Istoria*, 585.

² Nay, *Istoria*, 591.

mai puternic stat contemporan, Statele Unite ale Americii, singur sau preferabil prin intermediul unei instituții internaționale ca, de exemplu, Organizația Națiunilor Unite. Însă la cât de contestat este în prezent rolul Statelor Unite pe scena internațională, și la cât de imobilizată este Organizația Națiunilor Unite din cauza dificultăților pe care le au membrii săi încercând să ajungă la un consens în privința problemelor internaționale de anvergură - șansele articulării unui astfel de drept sunt infime. Tocmai de aceea, ar contraargumenta cu judiciozitate Habermas, este necesară deliberarea: pentru a depăși percepția unui mediu internațional dominat de raporturi de forță și pentru a face să se nască „dreptul cosmopolit” din consensul și cooperarea actorilor internaționali, și, la un nivel mai profund, dintr-o conștiință umană care nu poate fi altfel decât universală. Însă dezbaterea asupra problemelor nu se confundă cu rezolvarea, nici măcar cu atacarea lor; din contră, prelungirea ei dincolo de un anumit prag se poate dovedi chiar defavorizantă pentru obiectivul final, care este soluționarea, sau cel puțin începerea soluționării respectivelor probleme.

În al treilea rând, aș dori să aduc în discuție „patriotismul constituțional” prin care Habermas speră să înlocuiască, sau cel puțin să diminueze ponderea afectivă și încărcătura istorică pe care o au tradiția, valorile și obiceiurile în comunitățile politice clasice, extinzându-le pentru a concilia cu succes tendințele multiculturale care se manifestă în cadrul lor. Inițiativa sa, foarte pertinentă de altfel, are un neajuns deloc neglijabil: este fundamentată exclusiv pe coordonate raționale. Însă, așa cum argumenta Francis Fukuyama în *Sfârșitul Istoriei și Ultimul Om*, o comunitate cu adevărat încheagată nu se bazează doar pe satisfacerea nevoilor și intereselor membrilor ei; ei îi sunt indispensabile și atitudini extraraționale, cum ar fi o adeziune pasională, thymothică, față de principiul care o subîntinde. O comunitate „negociată” între membrii săi și existentă doar în virtutea utilității ei este deosebit de perisabilă: ea poate fi abandonată imediat atunci când pericolele care o amenință depășesc ca și costuri beneficiile care pot fi derivate din existența ei. În acest caz, cel mai rațional gest al celor ce o compun este acela de a o părăsi pornind în căutarea alteia mai bune.¹ Modalitatea prin care principiile abstracte și impersonale ale constituționalismului pot câștiga un atașament thymothic, fără de care nu vor putea duce la îndeplinire sarcina extinderii și redefinirii comunităților politice reprezintă, cred, cea mai mare provocare la adresa dezideratului habermasian. Mai cred totodată că un astfel de atașament nu se poate naște decât treptat, lent, și numai în interiorul unei tradiții și a unor valori împărtășite, exact dimensiunile comunitare pe care Habermas își propune să le depășească.

În pofida acestor neajunsuri, sau tocmai datorită lor, idealul habermasian poate și trebuie să fie asumat. Globalizarea a făcut necesară o regândire radicală a modului în care înțelegem omul, societatea și mediul internațional; în cadrul acestui demers, experiența este indispensabilă, dar nu întotdeauna utilă, pentru că ne confruntăm cu provocări și fenomene pe care predecesorii noștri nu le-au cunoscut. Majoritatea sunt globale, deci și răspunsurile care li se oferă trebuie construite și aplicate global. În definitiv, nici o societate umană nu poate exista în afara unui ideal, cu atât mai puțin una globală, care devine tot mai reală pe zi ce trece. Nu pot să închei decât parafrazându-l încă o dată pe Henry Kissinger: „lumea așa cum este” se transformă continuu sub influența „lumii pe care o căutăm”.

---

¹ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, (New York: Free Press, 2006), 324-325.

Teroriștii Roșii

Pino Casamassina, *Il libro nero delle brigate rose: Gli episodi e le azioni della piu nota organizzazione armata dagli „Anni di piombo” fino ai giorni nostri*

Newton Compton Editori, Roma, 2007

Pino Casamassina este de profesie ziarist fiind specializat în fenomenul Brigadelor Roșii. Datorită acestei specializări este consultant al prestigioasei edituri Rizzoli pentru care a îngrijit lucrarea lui Valerio Morucci intitulată „La peggio gioventu”. Totodată este autorul a numai puțin de douăzeci de cărți care abordează această temă fiind considerat unul dintre cei mai mari specialiști italieni pe acest subiect. Lucrarea cu titlul *Il libro nero delle brigate rose: Gli episodi e le azioni della piu nota organizzazione armata dagli „Anni di piombo” fino ai giorni nostri* are o particularitate: realizează o radiografie bine documentată a organizațiilor cu caracter paramilitar/terrorist care au apărut în Italia la începutul anilor '70 și activează până în zilele noastre. Structura cărții are o parte rezervată explicării subiectului ce se întinde pe 334 de pagini, urmată de prezentarea celor mai importanți membri ale brigadelor roșii (13 pagini) pentru ca să se încheie cu o cronologie a activității și acțiunilor acestor organizații începând cu 1970 și încheind cu 2007 (42 pagini).

La prima vedere cartea domnului Pino Casamassina pare o simplă analiză a acestor grupări care prin activitatea lor au însângerat peninsula de la nord la sud. În realitate analiza propusă de autor este mai profundă. Pentru persoanele care au fost și sunt interesate de istoria statului și a societății italiene de după al doilea război mondial sunt cunoscute clivajele care au existat și încă mai există. Clivajul dreapta/stânga care a apărut oda-

tă cu instaurarea regimului fascist în peninsula este cunoscut. Acest clivaj este definitoriu pentru istoria politică de după cel de-al doilea război mondial. Subiectul a fost amplu dezbătut de istorici, sociologi sau politologi dar nu reprezintă subiectul acestei recenzii. Ceea ce este important pentru cei care se apropie cu atenție de analiza societății italiene este existența unei falii în interiorul mișcării de extremă stânga. După al doilea război mondial „Partidul Comunist Italian” (PCI) a acceptat regulile unei societăți democratice participând la viața politică refuzând să fie considerat un partid antisistem cu toate că era considerat „Coloana a V-a” a comunismului stalinist. Această opțiune nu a fost acceptată de adepții stângii și extremei stângi italiene apărând în acest fel grupuri și organizații care doreau ca prin luptă armată să realizeze căderea regimului burghez. Senzația pe care ți-o dă citirea cărții este că societatea era împărțită pe criterii ideologice. Stânga/dreapta a fost un clivaj ce a dat expresie faliilor existente în societatea italiană și a profundelor contradicții cu caracter social în a doua jumătate a secolului XX. Autorul cu toate că identifică apariția unor grupuri care provin din stânga ideologică începând cu anul 1970 explică nașterea acestora analizând evenimentele istorice de după 8 septembrie 1943.

Italia a fost o țară care a cunoscut în profunzime dualismul nord/sud. Diferența de dezvoltare economică dintre nordul industrializat și sudul agrar va produce traume colective imediat după

accelerarea procesului de modernizare care este cunoscut în istorie sub numele de „Miracolul Italian”. Anii '60 ai secolului trecut aduc cu sine acea bunăstare dorită de un popor cunoscut în veacurile trecute pentru emigrația sa. Acest proces de modernizare a fost caracterizat de o industrializare activă ce a atras forță de muncă din sudul subdezvoltat spre nordul industrializat. Tocmai acest fenomen a fost scânteia de la care s-au alimentat mișcările de stânga și extremă stânga italiene. În primul rând avem sindicatele care prin militantismul lor au încercat să răspundă revendicărilor proletariatului. În al doilea rând avem Partidul Comunist Italian care a promovat lupta de clasă în baza unei rigide dogme marxiste. Din conflictul dintre patronat și angajați care puteau să fie de stat sau privat s-au născut acele organizații care doreau realizarea idealurilor de echitate socială pe cale armată. Drumul instituțional urmat de sindicate și Partidul Comunist Italian a fost dezavuat de acele grupări de extremă stânga care au văzut în societatea burgheză răul în formă pură. În acest fel s-a creat o masă critică care a permis apariția celebrelor Brigade Roșii (B.R.). În interiorul acestora au aderat studenți, muncitori, intelectuali, sau mici burghezi. Pino Casamassina observă totuși că principala categorie care a intrat în Brigadele Roșii au fost muncitorii iar originea geografică a fost din sudul Italiei.

Pe parcursul cărții autorul explică în detaliu care au fost grupurile din B.R., ideologia acestora, mijloacele de comunicare cu societatea, modalitățile și mijloacele de autofinanțare, sciziunile, rivalitățile interne, în contextul fiecărei epoci. Linia roșie care străbate evenimentele care au avut loc din 1970 până astăzi este dată de recursul la violență. Fiecare grup, indiferent de programul său a avut ca mijloc de exprimare politică recursul la violență. Atacul asupra instituțiilor bancare, a poștei, sau răpirea persoanelor publice sau private au reprezentat constanta acțiunilor lor. Legitimarea acestor acțiuni violente prin apelul la un discurs antisistem nu a fost acceptat de marea majoritate a populației. Dificultățile eco-

nomice cu care s-a confruntat economia italiană în anii '70 și '80 ar fi trebuit din punct de vedere teoretic să aducă un sprijin popular Brigadelor Roșii. Nimic mai fals. Răpirea liderului Creștin Democrației italiene (D.C), Aldo Moro a reprezentat începutul sfârșitului B.R.

Aldo Moro în anul 1978 era liderul de necontestat al D.C. Om politic de mare valoare a înțeles că depășirea profundelor fracturi din interiorul societății italiene nu poate fi realizată fără o reconciliere istorică cu PCI. Din acest motiv propune comuniștilor italieni realizarea unei coaliții de guvernare și propunerea unui program comun de relansare economică și de reforme sociale. Această alianță avea ca scop închiderea unui conflict care dura de treizeci de ani. Pe data de 16 martie însoțit de escorta sa armată, Aldo Moro se îndreaptă spre parlament cu scopul retragerii sprijinului pentru guvern și formarea altuia împreună cu comuniștii. Înainte să ajungă la destinație, un comando al BR atacă convoiul de mașini, ucide toți oamenii care îl escortau pe Moro și îl răpește. Au urmat 55 de zile de prizonierat care s-au încheiat cu asasinarea acestuia. Episodul Moro a fost în mare parte elucidat, s-a descoperit locul în care a fost deținut liderul creștin democrat și unde a fost asasinat. De asemenea au fost identificați toți brigatiștii. Atmosfera de suspiciune care a angrenat întreaga societate italiană nu a fost destrămată însă nici în zilele noastre. Suspiciunile privind mobilul arestării și asasinării lui Aldo Moro au rămas. Senzația participării unor forțe oculte s-a menținut de-a lungul deceniilor. Ceea ce este important pentru analiza lui Pino Casamassina este că după acest eveniment deosebit de grav efectul de imagine asupra B.R. a fost dezastruos. Dacă până la acea dată aceste organizații se bucurau de o imagine pozitivă în anumite zone aflate la periferia societății cu un grad de integrare mai mic sau beneficiau de o aură a unor oameni care se luptau în baza unei ideologii cu relele produse de modelul democrației italiene, ulterior morții lui Moro imaginea acestora s-a prăbușit. Acest asasinat a demonstrat

natura violentă B.R. în fața întregii populații, o populație care era sătulă să mai participe la violențe de stradă sau să accepte acte teroriste în numele unei ideologii. Valul de arestări care a urmat, dezerțările din interiorul acestor grupări teroriste au paralizat și ulterior dezmembrat această mișcare. Cu toate acestea B.R. au supraviețuit și au continuat să asasineze oameni politici cum ar fi Massimo D'Antona pe 20 mai 1999 și Marco Biagi pe 20 martie 2002.

Cartea lui Pino Casamassina demonstrează cum au apărut Brigadele Rosii, de ce au apărut, cărui demers social și

politic au răspuns și modul în care ulterior societatea italiană le-a respins. Respingerea mesajului, a modului de acțiune, marginalizarea membrilor BR de către marea parte a populației italiene a demonstrat o maturizare a corpului politic, a asimilării unor valori care țin de o societate democratică și de respectarea unor reguli fundamentale pe care se legitimează un regim democratic. Importanța lucrării lui Casamassina este dată și de prezentarea acestui mesaj și de aceea o recomand celor interesați.

Sabin Drăgulin

Recenzie

Geometria puterii

Zbigniew Brzezinski, *Triada geostrategică. Conviețuirea cu China, Europa și Rusia*
Historia, București, 2006. Traducerea: Sanda-Ileana Racovineanu; prefață: John J. Hamre

---

Exersându-și cariera în alternanță dintre practică și catedră, în pendulația între diferite funcții în stat și forumuri economice, Zbigniew Brzezinski rămâne una dintre cele mai aristocratice figuri ale domeniului diplomatic. Născut într-o familie de diplomați la Varșovia pe 29 martie 1928, este căsătorit cu strănepoata președintelui Cehoslovaciei, Eduard Beneș, ea însăși sculptor celebru. Între 1977-1981 a fost Secretar de Stat pe probleme de Securitate al președintelui Jimmy Carter.

Mai puțin cunoscut [cel puțin publicului de la noi] decât Henry Kissinger, mai puțin dezbătut decât Huntington, Fukuyama, Hardt & Negri ori Noam Chomski, Zbigniew Brzezinski rămâne o figură care și-a păstrat prospețimea mai bine de patru decenii. Studiile sale

mi-au lăsat impresia de a fi o combinație între accesibilitate și complexitate. Deși complexe și seducătoare, cărțile lui Brzezinski nu au nici masivitatea altor autori, nici nu prezintă adâncimea istorică a unui Morgenthau, Aron, Paul Kennedy și nu elaborează vreo teorie în domeniu precum Robert Gilpin, Michael Doyle ori James Rosenau. Ele oferă în schimb o idee perenă care se modulează flexibil pe evenimentele succesive. Ideea bunului hegemon. Într-un fel sau altul mai toate lucrările sale sunt marcate de crezul că America reprezintă [în ciuda imperfecțiunilor inerente oricărui lucru omenesc] cel mai în măsură hegemon de a exercita o dominație luminată asupra întregului sistem internațional. Prin existența insituițiilor democratice, ale îmbinării dintre moralitate

și capitalism, supremație militară și tehnologică, America este statul cel mai în măsură să unească conducerea cu moralitatea în gospodărirea internațională.

Pentru Kissinger balanța de putere și rațiunea de stat sunt scopuri în sine. Rolul lor, imperfect de multe ori în contradicție cu morala reflectă o lume sub-optimală în care suntem invitați să cerem mai degrabă stabilitatea decât pacea și echitatea. La Brzezinski realpolitikul nu este un scop în sine ci doar un mijloc vremelnic pentru a realiza securitatea colectivă. Un joc nenul în care dominația americană poate asigura un câștig pentru fiecare. Eclipsată de Fukuyama, opera lui Brzezinski, în cele mai senine ipostaze ale sale descrie propriul sfârșit al istoriei. O lume în care evoluția monarhului strategic american lasă locul unei multipolarități responsabile și pașnice. Multipolaritate care la rândul ei se estompează prin dispariția statului și apariția unor organisme internaționale care să preia rolul guvernelor clasice. Nu este neapărat grădina Edenului dar este tot ceea ce putem cere de la sumbrul și cenușii realpolitik! Pentru cei care au citit *Marea tablă de șah, Triada geostrategică* este o aprofundare a tezei anterioare. Printr-un amestec inedit de geopolitică și liberalism transnațional, cele două cărți, la distanță de câțiva ani redau reflecțiile necesare oricărui guvern american care trebuie să găsească un cod diplomatic cât mai iscusit pentru a menține supremația americană. Cartea se concentrează în jurul celor trei mari jucători strategici euro-asiatici: Europa, Rusia, China alături de actorii secundari: Japonia, India, Turcia sau statele central-asiatice.

Relația cu China este pusă prima pe tapet. Prezumată drept următorul hegemon internațional China trebuie să beneficieze de o atenție cuvenită. „China este prea mare pentru a fi ignorată, prea veche să nu fie respectată, prea slabă pentru a nu fi tratată cu înțelegere și prea ambițioasă pentru a avea deplină încredere în ea” [p.19]. În ceea ce privește relațiile sino-america-

ne, Brzezinski, aici ca și în alte locuri se grăbește să înlăture teama că Republica Populară va deveni prea curând înlocuitorul Statelor Unite la conducerea lumii. Este o teamă asemănătoare celei din anii '80-'90 legată de Japonia. Deși prezintă o capacitate nucleară de descurajare, China nu are capacitatea militară, ca să nu mai vorbim de cea economică Europei și Americii. În *Marea tablă de șah*, fostul Secretar de Stat pune mai mult accentul pe problemele interne ale Chinei. O țară care s-ar putea confrunța cu mișcări interne pentru mai multă libertate va avea greutăți în a-și canaliza energiile spre obținerea statutului de superputere. Cheia relațiilor dintre Washington și Beijing este că nu se restrânge doar la ele două. În joc mai apar Taiwanul, Japonia, India șamd. În echilibristica diplomației din Pacific, SUA trebuie să aibă grijă să nu neglijeze nici relațiile sale cu Taiwanul și nici pe cele cu Japonia. Ostilitatea sino-niponă are rădăcini vechi și deci un viitor fertil. Teamă de o Chină mare și ostilă poate determina Japonia fie să devină mai apropiată de America fie să încerce să se autonomizeze militar. SUA trebuie să evite o asemenea escaladare a evenimentelor care ar complica poziția sa internațională. Menținerea unui dialog între cele două culturi vechi și națiuni ambițioase trebuie să fie scopul inteligenței diplomatice americane. Nici chestiunea Taiwanului nu trebuie neglijată. Deși relația cu micul stat nu poate să treacă înaintea relației cu Beijingul, Taiwanul poate fi un punct de presiune, arată Brzezinski, deși nu foarte explicit. Taiwanul este un foarte bun exemplu de creștere economică și înflorire democratică. O bună dovadă că democrația este compatibilă culturii chineze și o cheazășie a transformării Chinei în viitor. Pentru a mulțumi China și a o îndrepta spre un statut regional pașnic, SUA trebuie să aibă grijă să o integreze în cât mai multe foruri asiatice.

Relația cu Europa este cel mai important contact al Americii în lume.

„America și Europa servesc împreună ca axă de stabilitate globală,

locomotiva economiei mondiale și conexiunea capitalului intelectual precum și inovația tehnologică." [p.57] Privit drept cel mai filo-european realist american Brzezinski crede într-o Europă mai sudată, chiar dacă se arată sceptic în privința respectivă. Tranșant, pentru el Europa este doar un protectorat american. Timothy Garton Ash, citat în paginile cărții, respinge afirmația. Binomul Marte-Venus, folosit pentru a descrie relațiile euro-americane este seducător și simplificant dar ratează o serie de nuanțe și consecințe. Deși este clar în inferioritate față de SUA, Europa [în măsura în care o vedem ca pe un monolit] și-a dezvoltat în timp o serie de capacități militare. De la data scrierii textului, Bruxelles-ul a angajat diferite acțiuni militare, polițienești și de patrulare a frontierelor se află pe meridianele lumii [ex.: Althea, Concordia etc]. Apoi, unele dintre statele sale [Franța, Marea Britanie] sunt state cu potențial nuclear. Afirmația că Europa este lipsită de „*pasiunea ideologică*” și de „*loialitatea civică*” a Părinților fondatori americani ar trebui văzută ca un semnal de alarmă. O Europă prea slabă militar nu va putea fi decât un critic complexat al partenerului său atlantic în marele vals geostrategic. America ar trebui și ea, după cum sunt se acord la unison Brzezinski și Ash să impulsioneze edificarea unei identități europene mature pe plan militar.

În ceea ce privește Rusia, al treilea gigant eurasiatic, prezintă poate aspectul cel mai problematic. Oscilând între mai multe frecvențe diplomatice, Rusia se zbate între reluarea statului imperial și un dialog cordial cu Occidentul. Posibilitatea de a jongla în balanța de putere atât cu Vestul cât și cu China ori India impune diplomației americane deținerea unui seismograf sensibil. SUA trebuie să aibă grijă să înțelegă Rusia într-un dialog constructiv astfel încât aceasta să se mulțumească cu un statut postimperial. Scrisă înainte de 11 septembrie textul lui Brzezinski nu încapsulează și problemele pe care fluxul de gaze din Rusia îl ridică

Occidentului. Dintre toate marile state cu ambiții imperiale, supra-regionale Rusia s-ar înscrie mai degrabă în reflecția asupra balanței terorii, decât în cea a puterii. Înarmată nuclear, dar cu echipament învechit, cu o populație cât Japoniei și mai mică decât a Pakistanului, Rusia este o țară cu mari probleme la capitolul social și economic. Venirea lui Putin a readus întrucâtva tema unui imperialism după Imperiu bazat pe specularea insecurității energetice occidentale, armă strategică în jocul subnuclear al puterii.

Scrisă înainte de 11 septembrie și de startul administrației Bush II, [ca de altfel și *Are America nevoie de o politică externă?* a lui H.Kissinger] lucrarea creionează un tablou strategic motivat de nostalgia lumii de secol XIX. Fin analist, Brzezinski se concentrază totuși prea mult pe acțiunile marilor puteri și se arată prea puțin interesat de *zgomotul de fond* al restului sistemului internațional. Cel puțin, atașament său față de moștenirea geopoliticii clasice – gambitul eurasiatic [Haushofer și Nicholas Spykman]-este oarecum dezamăgitoare. Poate ar fi fost mai cuprinzătoare o lucrare dedicată statelor ratate, pe care Brzezinski le considera drept problema principală a SUA după Uniunea Sovietică [Barry Buzan, *Poșoarele, statele și teama*, Cartier, Chișinău, 2000].

Ceea ce am apreciat însă la cărțile lui Brzezinski a fost structura lor măiestrită și totuși didactică [un text suplu și diafan dublat de note de subsol substanțiale și bine documentate]. Această dualitate reflectă înmănuncherea dintre practician și teoretician precum și multiplele fețe ale diplomatului. Căci el nu se reveală niciodată în totalitatea sa prin scris. Dincolo de raționamentele sale de șahist, mai rămâne mult de spus despre el printre rânduri.

Silviu Petre

Cum trebuie America să acționeze într-o lume post americană?

Fareed Zakaria, *The Post-American World*

New York, London: W.W. Norton and Company, 2008, 292 pp.

Fareed Zakaria este cunoscut probabil în România ca fiind realizatorul și moderatorul emisiunii săptămânale de pe postul american CNN, *Fareed Zakaria GPS*, dar și ca editor al prestigioaselor reviste *Foreign Affairs* și *Newsweek*. Puțini știu însă că este și autorul și editorul unor lucrări care analizează politica externă americană: *The American Encounter: The United States and the Making of the Modern World Essays from 75 Years of Foreign Affairs* (împreună cu James F. Hoge, Basic Books: 1997), *From Wealth to Power*, (Princeton University Press: 1998), *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad* (W.W. Norton & Company; 2003) și este unul dintre pionierii unui nou curent în cadrul teoriei realiste a relațiilor internaționale: realismul neo-clasic.¹

Ultima sa carte *The Post-American World*, apărută în 2008 se axează pe un subiect actual, dar foarte puțin tratat: puterea americană și ascensiunea unor state cu aspirații de mare putere. Argumentul principal al cărții lui Fareed Zakaria este că sistemul internațional depășește situația de unipolaritate în care s-a aflat de la sfârșitul Războiului Rece, că ordinea globală generată de fenomenul globalizării presupune ascensiunea celorlalți (*the rise of the rest*) ce înseamnă afirmarea în cadrul sistemului a unor state care au profitat de acest fenomen în ultimile două decenii pentru a depăși

statutul de țări aflate în curs de dezvoltare și care, probabil, vor deveni mari puteri în cursul acestui secol. Chiar dacă nu afirmă sau argumentează că puterea Statelor Unite ale Americii este în declin, Fareed Zakaria susține că politica internațională a intrat într-o nouă era, care nu va fi definită de puterea SUA, ci de către alte puteri, aflate acum în ascensiune. Lucrarea nu este una academică, chiar dacă se bucură de o documentare vastă, ci una adresată atât specialiștilor cât și unui public mai larg, interesat de politica internațională.

Primul capitol al cărții lui Fareed Zakaria este dedicat investigării și prezentării caracteristicilor ce vor individualiza lumea „post-americană”. În primul rând este notat faptul că asistăm în momentul de față la o difuziune a puterii dinspre statul național spre alte forme și tipuri de autoritate: organizații internaționale, ONG-uri internaționale sau alte tipuri de actori non statali, în timp ce autoritatea politică și militară a statelor s-a diminuat. Această difuziune a puterii coincide cu „ascensiunea celorlalți”, a treia schimbare consecutivă majoră în cadrul sistemului internațional din ultimii 500 de ani după ascensiunea Occidentului și urmată în secolul al XIX-lea de cea a Statelor Unite. O altă caracteristică a noii structurări a puterii constă în scăderea în ultimii 20 de ani a recrudescenței războiului și a violenței organizate (p. 8-9), dar care este mediatizată excesiv, fapt ce caracterizează actuala perioadă printr-un acut sentiment al insecurității personale. Un exemplu în acest sens este ame-

---

¹ Gideon Rose, „Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, Vol. 51, No. 1 (1998):161-163.

nințarea islamului radical, care este supraestimată atât de către politicieni, cât și de media. Era post-americană este caracterizată și prin intrarea pe piața mondială a unor țări cu populații foarte mari (China și India), ceea ce a condus deja la transformări majore în cadrul acesteia (p.18). Pătrunderea acestor state în cadrul economiei globale a coincis cu o nouă expansiune a acesteia, cauza fiind investițiile de capital făcute de către Occident în Asia și în alte părți ale lumii, care au avut ca efect pătrunderea pe piața globală a 2 miliarde de oameni (p.20).

Era post-americană se confruntă și cu paradoxuri: creșterea economică de după sfârșitul Războiului Rece a avut loc pe fondul violenței politice (atentate teroriste, războaie civile și state infractor - *rogue states*), piața reacționând din ce în ce mai puțin la șocurile venite din lumea politicului (p.7). S-a constatat că statele care dețin resurse naturale se dezvoltă mult mai ușor decât alte state care nu au asemenea resurse, un impact disproporționat al dezvoltării asupra mediului și resurselor naturale și că globalizarea nu exclude naționalismul, creșterea economică, însoțită de ascensiunea pe scena internațională, generând un sentiment național puternic. Mai mult, țări precum India și China contestă narațiunile occidentale privind istoria națională și universală, propunând alternative (p.35).

Un element important al lumii post-americană identificat de către Fareed Zakaria îl constituie legitimitatea: „În timp ce puterea devine din ce în ce mai diversificată și difuză, legitimitatea devine din ce în ce mai importantă din cauză că este singura capabilă să coalizeze toți actorii dispași din cadrul sistemului internațional. Astăzi nici un fel de soluție, indiferent cât de rațională ar fi nu va fi acceptată, dacă va fi percepută ca fiind ilegală. Nici o țară oricât de puternică ar fi nu își va mai putea impune voința de una singură asupra unui stat sau pe o anumită temă.”

În lumea post-americană puterea Statelor Unite se va diminua, dar această diminuare nu va fi abruptă. În ciuda unei

multipolarității emergente în domenii precum economia, finanțele, educația și cercetarea, în sfera politico-militară SUA va fi în continuare singura mare putere/superputere pe termen scurt și mediu, structurarea sistemului internațional cunoscând în prezent o formulă hibridă uni-multipolaritate sau „o singură superputere, mai multe puteri secundare” (p.43).

După ce schițează coordonatele lumii post-americană, Fareed Zakaria analizează cauzele acensiunii Occidentului, comparând caracteristicile lumii occidentale la sfârșitul Evului Mediu și începuturile modernității cu cele ale statelor asiatice și din Orientul Mijlociu. Autorul argumentează că ascensiunea și mai târziu supremația Occidentului nu au fost accidentale, ci au fost cauzate de o serie întreagă de factori politici, economici, sociali și geografici care nu aveau un echivalent în Asia. Succesul Occidentului a fost mai târziu imitat în mod conștient de către culturile orientale pentru a se dezvolta și concura cu acesta. Fareed Zakaria argumentează că statele care au adoptat modelul occidental, au preluat ceea ce era compatibil din punct de vedere cultural cu societățile lor și au generat o variantă proprie a modernității. La întrebarea dacă viitorul va fi modern sau occidental, autorul american oferă un răspuns ambiguu, pozitiv în sensul acceptării și răspândirii unui asemenea tip de ordine, dar cu multe variații locale. În același timp Fareed Zakaria subliniază că lumea post-americană va fi determinată mai puțin de factorul cultural, cât de distribuția puterii în cadrul sistemului internațional (p. 86).

Fareed Zakaria acordă Chinei și Indiei o atenție deosebită, fiind cele mai importante state aflate în momentul de față în ascensiune și care au ambiția de a deveni mari puteri. Ascensiunea acestor state este tratată în raport cu puterea Statelor Unite, China fiind considerată drept un rival potențial, iar India drept un viitor aliat al SUA la nivel global. China este cea mai populată țară a lumii, și are economia cu cea mai mare rată de creștere economică din lume, este cel

mai mare producător de bunuri din lume și al doilea mare consumator de bunuri finite, are cea mai mare rată de economisire dintre toate economiile de piață și al doilea buget militar din lume după Statele Unite. Republica Populară Chineză și-a conservat sistemul de guvernământ autoritar, concomitent cu promovarea de reforme economice prin deschiderea către investițiile străine și adoptarea principiilor economiei de piață. În cadrul sistemului internațional China a menținut în general o prezență discretă, preferând să se dezvolte economic, dar recent a devenit extrem de activă în Africa și Asia. Transformările care au avut loc în societatea chineză de la debutul programului de reforme au dus la dezvoltarea naționalismului chinez, generațiile mai tinere de activiști de partid și cetățeni fiind de părere că țara lor ar trebui să conteste activ poziția americană în cadrul sistemului internațional. În plus China încearcă să excludă din Asia de Est influența americană prin crearea de mecanisme de cooperare politico-economice în care SUA nu sunt invitate să devină membre.

Statele Unite au dat dovadă recent de moderație în relația cu Republica populară Chineză, notează autorul american, evidențiind reținerea americană în chestiunea Taiwanului. Pe termen scurt și mediu relațiile sino-americane sunt definite de o interdependență economică accentuată evidențiată de dependența Chinei de piețele americane și de deținerea de către aceasta a peste 800 miliarde de dolari în bonuri ale Trezoreriei americane, finanțând astfel deficitul american. Un factor decisiv pentru viitorul relațiilor sino-americane, este capacitatea guverului chinez (a se citi partidul comunist) de a-și exercita în mod efectiv autoritatea.

Dacă China este considerată drept un potențial rival, India este privită drept un aliat important al Statelor Unite pentru era post-americană. Ceea ce apropie cele două state este similitudinea dintre sistemele lor politice și popularitatea de care se bucură America în rândul indienilor. Din punct de vedere politic funda-

mentele unei viitoare alianțe au fost puse prin semnarea unui acord bilateral de cooperare nucleară în 2006, la inițiativa administrației Bush. Ascensiunea și dezvoltarea Indiei s-a datorat societății indiene și renunțării la sistemul economic mixt, ce încerca să combine elementele unei economii de comandă cu cele ale economiei de piață. În raporturile pe care le vor dezvolta în viitor Statele Unite cu India este bine de ținut minte că India va evita să-și asume în mod deschis un angajament pe termen lung față de Statele Unite. Eventuala alianță nu va fi echivalentă cu „relația specială” pe care SUA o are în prezent cu Marea Britanie, ci va fi una determinată de interese comune clare. Pe termen scurt India va acționa în vederea continuării dezvoltării și consolidării poziției sale, liniile fundamentale ale politicii externe rămânând pacea și stabilitatea. India nu va încerca, pe termen scurt cel puțin, să balanseze China, atât din motive economice, cât și din rațiuni geo-strategice și va evita să fie percepută ca un vector al influenței americane în regiune.

În opinia lui Fareed Zakaria problemele cu care se confruntă în prezent Statele Unite nu sunt de factură economică, economia americană continuând să fie viabilă din punct de vedere structural (afirmație este validă, chiar dacă cartea a fost publicată la puțin timp după izbucnirea crizei financiare din 2008), ci sunt produsul unui sistem politic deficient care descurajează compromisul și favorizează polarizarea excesivă. Autorul identifică o altă problemă care poate submina eforturile SUA de a se adapta la o lume globalizată și post-americană: apariția unui clivaj între elita politică și economică americană, care și-a însușit, a promovat și profitat în urma fenomenului globalizării, și americanul mediu, care percepe acest fenomen cu neîncredere. Acest clivaj a fost reliefat în timpul campaniei electorale prezidențiale din SUA din 2008, când majoritatea candidaților, spre a calma frica unui segment important din electorat că își va pierde slujbele în urma externalizării producției în India, China sau Mexic, au promis fie re-

negocierea unor tratate de liber schimb deja semnate și ratificate precum NAFTA sau introducerea unor clauze protecționiste (clauze de mediu și asigurări sociale) în acordurile viitoare. Un alt simptom al acestui clivaj este ezitarea SUA în a se conforma unor standadelor internaționale (altele decât cele stabilite de ea) în domenii precum protecția mediului (Tratatul de la Kyoto), protecția copilului sau drepturile omului (respingerea Statutului Curții Penale Internaționale).

Fareed Zakaria recomandă ca politica externă a SUA în raport cu puterile aflate în ascensiune să se axeze pe generarea de instituții, reguli și norme, care să definească era post-americană și să se abțină de la a încerca să frâneze ascensiunea lor, atâta timp cât este pașnică. Politica externă americană trebuie să se axeze pe termen mediu și lung pe următoarele principii: selectarea atentă a priorităților pentru a conserva și utiliza eficient puterea americană; crearea de reguli generale, promovarea unor valori și practici considerate drept legitime de către toți actorii internaționali și abținerea de a urmări interese înguste și de moment; crearea de parteneriate și alianțe, chiar și cu rivalii potențiali, sunt de preferat contrabalansării unor amenințări potențiale; SUA trebuie să acționeze multilateral și să renunțe la unilateralism; din punct de vedere militar armata americană și decidenții politici trebuie să se obișnuiască să conducă și să lupte asimetric; și în final cea mai importantă recomandare ține de legitimitate, acțiunile SUA trebuie să fie percepute de către toți actorii internaționali, indiferent de natura lor, ca fiind legitime, numai așa America va fi în măsură să definească agenda politică într-un sistem internațional multipolar și descentralizat.

Ceea ce i se poate reproșa acestei cărți este lipsa de profunzime și absența unei metodologii de evaluare a statelor aflate în ascensiune, viitoare mari puteri, în ciuda unor observații pertinente făcute de Fareed Zakaria în anumite chestiuni: realitatea amenințării islamului radical sau deficiențele sistemului politic american. *The Post-American World* ca

stil și tematică este similară cu lucrarea lui Josef Joffe, *Uberpower: The Imperial Temptation of America*, pe care de altfel autorul american o și citează. Unii cititori vor părea surprinși de absența unor țări ca Brazilia și Rusia, și ele state în ascensiune, din analiza efectuată de Fareed Zakaria, dar acestea fie nu pot fi comparate în termeni de creștere economică și populație cu India sau China (cazul Braziliei), fie cu greu pot fi numite puteri în ascensiune (cazul Rusiei). Recomandările făcute asupra cursului politicii externe a SUA într-o eră post-americană nu sunt neapărat originale, Fareed Zakaria citându-l pe Josef Joffe în privința strategiei de creare de instituții și norme care să definească sistemul internațional în lumea post-americană și să angajeze viitoarele mari puteri. Riscul unei asemenea strategii este la fel de ridicat ca și echilibrarea unei puteri în ascensiune, din cauză că o dată ajunsă mare putere acel stat va fi tentat să schimbe normele și instituțiile sistemului internațional pentru a reflecta mai bine distribuția puterii.

Cartea lui Fareed Zakaria este o bună introducere în problematica puterilor aflate în ascensiune, a efectelor globalizării și a viitorului politicii externe americane, deschizând oportunități de cercetare pentru cei interesați de aceste subiecte actuale.

George Vișan

Provocări la adresa unei relații de reciprocitate între lumea islamică și Occident

---

Dumitru Chican, *Omul de după om: Islamul în contextul modernismului și postmodernismului*

Editura Pastel, Brașov 2007, 168 pg.

Sintagma „război împotriva terorismului” domină încă discursurile din sfera securității, în pofida controverSELOR care gravitează în jurul acesteia. Totodată, „cruciada” împotriva terorismului a readus în atenție un precedent periculos – „politizarea” religiei (a Islamului în perioada actuală) sau, mai precis, „o ecuație radicală și profund conflictuală” cu doar două „soluții”: fie „sacralizarea politicii și impunerea dominației sale totalitare, fie falsificarea religiei și golirea ei de semnificațiile existențiale-trancedentale”.

În acest context, lucrarea domnului Dumitru Chican oferă o serie de reperi pentru a evita acceptarea, de către cititorul mai puțin avizat, a „manipulărilor deformatoare de genul celor care încearcă să pună semnul egalității între religia islamică și manifestările radicale care se pretind a avea o profundă motivație și finalitate religioasă islamică”.

Absolvent al Facultății de Limbă și Literatură Arabă a Universității București (1971), cu studii de specializare postuniversitară de limbă și civilizație arabă și islamică la Universitatea din Cairo (Egipt), traducător al unor „piese” valoroase din proza (*Pribeagul, Zeii pământului* sau *Furtunile* lui Jubran Khalil Jubran) și poezia arabă (Abdel Rahman Ben Muawia, Al-Farazdaq, Jamil Busayna, Jarir), domnul Chican „accesează” elementele specifice Islamului printr-o cunoaștere profundă a „finețurilor” limbii arabe.

De asemenea, experiența contactului direct cu civilizația arabă, acumula-

tă pe durata activității în cadrul misiunilor diplomatice ale României la Damasc, Beirut, Tripoli, Abu Dhabbi și Sanna, ca interpret de limbă arabă și emisar prezidențial pe lângă mai mulți șefi de state arabe (1974-1994) sau în calitate de Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al României în Emiratele Arabe Unite (1994-1999) îi permite autorului să realizeze o „radiografie” detaliată atât a angoaselor lumii arabe și, în speță islamice, pendulând între auto-victimizare și modernizare, cât și a neliniștii Occidentului față de „rezistența” acesteia la importul valorilor occidentale.

În timp ce majoritatea autorilor declamă „incompatibilitatea” Islamului cu modernismul, sub semnul unei inevitabile „ciocniri a civilizațiilor”, domnul Chican construiește un demers care are ca finalitate tocmai „compatibilizarea” celor două concepte, prin intermediul unui dialog „real”, dincolo de prejudecățile „cristalizate în ecuații tranșante cu termeni opuși: globalizare versus izolare, dialog versus monolog, pace-conflict, toleranță-intoleranță”. Prin intermediul acestui demers, domnia sa urmărește evidențierea faptului că „marea „ciocnire”, din punct de vedere dogmatic, se desfășoară între cei care nu acordă religiei nici un loc în societate și cei care susțin contrariul”.

Demersul domnului Chican este trasat inițial pe două planuri distincte – modernismul, construit pe trei coordonate fundamentale (spațiul, timpul și autonomia) și aflat sub semnul unor

„multiple discursuri și limbaje pliate pe realități fragmentate” și Islamul, dincolo de un simplu „punct de vedere” (perspective canonice, etimologice și semantice). Cele două planuri se contopesc și se „confruntă” în final, pe fondul „ciocnirii” materialismului occidental cu „spiritualismul tradiționalist” islamic.

Atrăgând atenția asupra faptului că „a vorbi despre religie în era modernismului [...] înseamnă, înainte de toate a căuta un răspuns la întrebarea despre raportul în care omul contemporan se află el însuși cu religia”, autorul urmărește revelarea provocărilor la adresa unei relații de reciprocitate între lumea islamică și Occident, în special prin prisma faptului că, atât școlile de gândire islamice, cât și cele islamice „trec cu o ușurință prea mare peste un principiu fundamental și valabil în orice operație tranzațională”, respectiv cel al „schimbului” reciproc.

Sursa principală a rezistenței la „schimbul” de valori rezidă în existența unor imagini deformate ale „interlocutorilor”, unul despre celălalt. Astfel, în timp ce „mentalitatea și abordările moderniste sunt prezentate, din perspectivă islamică, drept o invenție a Occidentului”, dobândind, în acest mod, valențele unei „arme” esențiale în „invadarea” spațiului cultural al Islamului, „atitudinea defensivă, închisă în sine și neîncrezătoare uneori în propriile și realele sale capacități creatoare” a lumii musulmane este percepută de către occidentali ca un refuz categoric al evoluției spre un dialog consistent între cele două entități. În acest context, „fluidizarea” schimbului de valori necesită o reală cunoaștere reciprocă a „neliniștilor” și „specificităților” participanților la dialog.

Unul din aspectele ce conferă valoare lucrării constă tocmai în evidențierea inexistenței unei comunicări bi-direcționale, care să conducă la cunoașterea reciprocă: „Occidentul este acuzat de a nu avea o concepție despre adevărata conviețuire cu lumea islamică. Dar deține, la rândul ei, această lume o asemenea doctrină de conviețuire cu Occidentul?”

De altfel, comunicarea bi-direcțională propusă de autor își regăsește ecoul chiar și în modul de diseminare a ideilor lucrării domniei sale. Astfel, prin intermediul Editurii Departamentului pentru Cultură al Guvernului din Emiratul Sharja (Emiratele Arabe Unite) și sub patronajul emirului Sultan Al-Qassimi, versiunea în limba arabă a lucrării domnului Chican stă la dispoziția „partenerului de dialog” al Occidentului, începând cu luna noiembrie a anului 2008.

Totodată, domnul Chican evidențiază potențialul „transformator” al civilizației arabe în contextul dialogului cu Occidentul, fiind îndreptățit la un astfel de demers de experiența domniei sale în acest spațiu. Implicarea autorului în „reîntoarcerea” în spațiul culturii europene a unui manuscris „pierdut”, căruia tocmai această civilizație i-a fost „depozitar” până la descoperirea acestuia de către domnia sa în Arhivele Naționale ale Siriei din Damasc, marchează tocmai capacitatea acesteia de a recunoaște și prezerva valori autentice.

În ceea ce privește „asocierea” Islamului cu terorismul din ce în ce mai des în discursul de securitate contemporan, autorul ne atrage atenția că „a accepta că o religie (de ce numai una?) practică și incită la violență și terorism, înseamnă a accepta situația aberantă că Dumnezeu însuși a fost cel dintâi terorist al istoriei”. De altfel, domnia sa consideră că această postură „ingrată” a Islamului în contextul modernismului este determinată în principal de faptul că acesta „continuă să fie pe cât de puțin cunoscut și corect înțeles, pe atât de controversat și acuzat de a fi elementul motrice al catastrofelei ciocniri a civilizațiilor propovăduită de Huntington”.

Utilizarea sintagmei „omul de după om” în contextul disecării falsului dialog inter-religios contemporan (un

1 Șiragul Mărgăritului, un cronograf care cuprinde istoria Imperiului Bizantin de la 320 la 1453, când a fost cucerit de turci, a fost tradus din limba arabă de către domnul Chican și redat culturii europene, originalul scris în limba greacă fiind, cel mai probabil, distrus după cucerirea Constantinopolului.

monolog în fapt) nu face decât să accentueze necesitatea transformării: este necesar ca Occidentul să înțeleagă „rațiunile așa-zisului reviriment islamic și faptul că politicile, aspirațiile și visele colonialismului, chiar și ale celui cosmetizat, trebuie depozitate, definitiv, în subsolurile istoriei”, iar Islamul să evite concentrarea exclusiv „asupra „redescoperirii” trecutului și găsirii unei forme exterioare de prezentare a acestuia la masa dialogului”.

Lucrarea domnului Chican nu „livrează” soluții „de-a gata” pentru dialogul dintre Occident și lumea islamică. Dimpotrivă, în spiritul maieuticii socrate, domnia sa urmărește să „nască” în

mintea cititorului cât mai multe întrebări, să-i extindă capacitatea de diseminare, pentru ca acesta să nu cadă cu ușurință în capcana „manipulărilor deformatoare” enunțate mai sus.

Pentru cei interesați de evoluția și perspectivele dialogului Occident – Islam, lucrarea domnului Chican se constituie atât într-o autorizată sursă de informație asupra fundamentelor religioase ale lumii islamice, cât și într-o provocare de a aloca mai mult timp reflecției asupra uneia din cele mai importante probleme ale lumii contemporane.

Costinel Anuța

Semnale

Imperiul în oglindă - Strategii de mare putere în Statele Unite și Rusia

Autor: Didier Chaudet, Florent Permentier, Benoit Pelopidas, editura Cartier

Anul apariției: 2008
ISBN: 978-9975-79-509-8

La momentul revenirii Rusiei pe scena internațională, ideea de imperiu a cunoscut o reînnoire în ochii intelectualilor care căutau să influențeze marile puteri, fie că aceștia erau neo-conservatorii de la Washington, fie neo-eurasiștii de la Moscova. Analiza tradiției politice în care se înscriu aceștia din urmă scoate la lumină niște imperii care nu-și dau numele și care trădează mult naționalism în spatele retoricii imperiale. *Imperiul în Oglindă. Strategii de Mare Putere în Statele Unite și Rusia* este un aprofundat studiu geopolitic care încearcă să definească gradul de convergență dintre acești intelectuali și politica externă a celor două mari puteri – Statele Unite și Rusia – care desenează viitorul ordinii internaționale.

„Publicarea *Imperiului în Oglindă* aruncă o lumină inedită și originală asupra genezei intelectuale a ideii de imperiu și asupra impactului său actual în Statele Unite și în Rusia, prin analiza influenței grupului neo-conservator de la Washington și a grupului neo-eurasist de la Moscova.”

Philippe Conde pe Diploweb.com

„Lucrarea *Imperiul în Oglindă* este o tentativă curajoasă de analiză a două curente ideologice în două state care prin tradiție nu sunt ostile ideii de imperiu. Viziunea mesianică asupra istoriei și viitorului privind Statele Unite și Rusia justifică în parte interesul autorilor pentru aceste două potențiale imperii. Istoria națională devine, din această perspectivă, piatră de temelie a construcției imperiale, iar interpretarea acesteia justifică și întărește postulatul unui excepționalism național. Statele Unite, apostolii autoprocamați ai valorilor democrației occidentale, și Rusia, animată prin tradiție de o misiune pe care ea o consideră culturală și civilizatoare, sunt două state care încă mai prezervă această viziunea profetică asupra propriei lor existențe.”

Vassily A. Klimentov, pe Nonfiction.fr

„Transformarea socialistă”. Politici ale regimului comunist între ideologie și administrație

Autor: Ruxandra Ivan (coord.), editura Polirom

Volum editat sub egida *Institutului de Investigare a Crimelor Comunistului în România*

Anul apariției: 2009

Număr pagini: 216

ISBN: 978-973-46-1516-2

„S-ar putea ca volumul coordonat de Ruxandra Ivan să marcheze o schimbare de paradigmă într-o direcție mai metafizică decât cea frecventată până în prezent de cercetătorii români. Sunt scoase la iveală dispozitive de lucru ale regimului trecute până acum cu vederea: comisii de judecată în întreprinderi, asesori populari în sistemul judiciar, Consiliul Sanitar Superior, comisii de anchetă pentru sancționarea gardienilor care au aplicat deținuților tratamente inumane, grupuri de experți în medicină sau arhitectură care sfătuiesc Comitetul Central cu privire la marile sale planuri demografice sau urbanistice. Culegerea de studii se situează, într-un mod ce se dovedește inovator în context românesc, la jumătatea distanței dintre analiza dictaturii și studiul regimului.” (Daniel Barbu)

Cuprins:

Reforma justiției în România, o agendă politică fără sfârșit • Sistemul concentraționar în România (1967-1989) • Radiografia unui eșec. Colectivizarea agriculturii în România • Cu sacoașă spre comunism. Programul științific de alimentație rațională în România socialistă • Caracterul restrictiv al politicii pronataliste în România comunistă (1966-1989) • Metamorfoze ale spațiului urban în România socialistă • Între beneficii și represiune: reacțiile scriitorilor la politica Partidului Comunist

Viitorul libertății. Democrația neliberală în Statele Unite ale Americii și în lume

Autor: Fareed Zakaria, editura Polirom

Anul apariției: 2009

Număr pagini: 272

Traducere de Doris Mironescu

ISBN: 978-973-46-1454-7

Dacă în urmă cu un secol nicio țară din lume nu avea ceea ce numim în prezent democrație, astăzi peste o sută de țări au un regim democratic. Ascensiunea fără precedent a democrației la nivel mondial a făcut din această formă standard de guvernământ și legitimitate politică în majoritatea statelor lumii. Într-o lucrare vizionară, Fareed Zakaria arată că democrația trebuie însoțită de liberalismul constituțional pentru a fi funcțională și că democratizarea înțeleasă ca dispersie maximă a puterii în societate poate ascunde pericole nebanuite pentru libertatea individului.

„Cunoscător al istoriei și politicii actuale la scară globală, Zakaria ne convinge că democrația singură nu aduce pacea și prosperitatea... O lectură esențială pentru toți cei preocupați de promovarea și preservarea libertății.” (Chicago Tribune)

„În această carte curajoasă și ambițioasă, Fareed Zakaria îl actualizează pe Tocqueville... Cunoștințele lui Zakaria acoperă o gamă impresionantă de domenii...” (New York Times Book Review)

„Viitorul libertății este una dintre cele mai importante lucrări privind tendințele politice globale care au apărut în ultimul deceniu.” (Samuel Huntington)

Index de Autori

Ovidiu Anemțoaicei – Consilier personal al președintei Agenției Naționale pentru Egalitatea de Șanse între femei și bărbați (ANES) și doctorand în studii de gen la Universitatea Central Europeană din Budapesta (Central European University, Budapest, Hungary).

Lavinia Betea – absolvent al Facultății de Istorie-Filozofie, secția filozofie-istorie și doctor în psihologie al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Actualmente profesor de psihologie socială și politică la Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad; șeful Secției Istorie Recentă a ziarului *Jurnalul Național*. Ultimele apariții editoriale: *Am făcut Jilava în pantofi de vară. Convorbiri cu Ioana Berindei* (Editura Compania, București, 2006); *Bărbați și femei. Întâlniri cu Serge Moscovici* (Editura Fundației Culturale Române, București, 2007); *Partea lor de adevăr* (reed. convorbirilor cu Bărlădeanu, Maurer, Mănescu, Editura Compania, București, 2008), *Psihologia politică – o disciplină societală* (coord. Lavinia Betea, Alexandre Dorna, Curtea Veche, București, 2008).

Jóhanna Kristín Birnir – Associate Professor, Department of Government and Politics, University of Maryland, College Park.

Emanuel Copilaș – Preparator la Universitatea de Vest din Timișoara, doctorand în Relații Internaționale și Studii Europene în cadrul Universității Babeș Bolyai, Cluj-Napoca.

László Fosztó – Cercetător, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca.

Jaomiasa Handy Francine – licență în științe politice în cadrul Facultății de Științe Politice, Universitatea din București.

István Haller – jurnalist, activist în domeniul drepturilor omului (1993-2007), din 2007 este membru în Colegiul Director al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării.

István Horváth – Conferențiar, Universitatea Babeș-Bolyai, Președinte, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca.

Gyula Kozák – Cercetător, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca.

Dan Pavel – Predă științe politice la Facultatea de Științe Politice, Universitatea București. A înființat la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Științe-Politice, Administrație Publică și Jurnalism, împreună cu Emil Boc și Vasile Pușcaș. Fost redactor-șef adjunct și fondator al publicațiilor *22, Sfera Politicii, Polis*. Membru al Uniunii Scriitorilor din România. În prezent, coordonează firma de consultanță politică, DDHM Strategic Consulting.

Iulius Rostas – Cercetător, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca.

István Gergő Székely – Cercetător, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca.

Stelu Șerban – Sociolog, Institutul de Studii Sud Est Europene, București.

Erată

---

1. Sfera Politicii nr. 131-132, pagina 60:

Semn de întrebare: Interviu cu Catherine Durandin realizat de Sabin Drăgulin.

1. Sfera Politicii nr. 133, pagina 74:

Semn de întrebare: Interviu cu Lavinia Stan realizat de Sabin Drăgulin.

1. Sfera Politicii nr. 134, pagina 51:

Semn de întrebare: Interviu cu Dan Pavel realizat de Sabin Drăgulin.

Titlul articolului

Prenumele Numele Autorului
Funcția și Instituția de apartenență
Adresa de e-mail.

ABSTRACT:

Toate articolele trebuie însoțite de un abstract care rezumă tematica articolului, evidențiind contribuția autorului. Abstractul nu trebuie să fie mai lung de 140 de semne. Abstractul trebuie redactat în limba engleză. Articolele trebuie trimise în format Microsoft Word (.doc) sau Rich Text Format (.rtf). Lungimea dezirabilă a unui articol este de 10.000-18.000 de semne. Pentru a vedea câte semne are articolul dumneavoastră, puteți folosi opțiunea word count din orice pagină pe care o deschideți în programul Microsoft Word. La sfârșitul abstractului trebuie să menționați titlul articolului în limba engleză.

KEYWORDS:

Drept *Keywords* trebuie să indicați, în limba engleză, cu italice, un număr de 5-7 termeni principali din articolul dumneavoastră. De exemplu în foma: *abstract, author name, title of the paper, references, submission*.

ARTICOLUL:

Articolul trebuie redactat folosindu-se alienate de felul acelor care se folosesc în acest document. Ele trebuie redactate cu fonturi *Times New Roman*, de preferință, de mărimea 12 pt., la doua rânduri, pentru textul articolului, *Times New Roman*, mărimea 10, la un rând, pentru *footnotes*. În cadrul articolului se respectă normele ortografice în vigoare stabilite de Academia Română. Atunci când este nevoie, diferitele note sau referințe se realizează prin utilizarea opțiunii *footnotes* din programul *Microsoft Word*¹. De fiecare dată când orice referință bibliografică este menționată prima dată, trebuie să dați informația bibliografică integral. Traducătorul trebuie întotdeauna menționat în prima citare. Vezi următoarele exemple de citare:

Pentru cărți

Se indică prenumele și numele autorului, titlul cărții integral (titlu și subtitlu) scris cu italice, urmat de paranteză, în interiorul căreia se dau localitatea apariției cărții, urmată de două puncte, editura la care a apărut cartea, anul, iar după închiderea parantezei se indică pagina sau paginile din care se citează. Dacă sînt mai mulți autori sau editori, se dau toate numele. Notele de subsol corespunzătoare arată astfel:

1 Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited* (Chatam, New Jersey: Chatam House Publishers, 1987), 23.

2 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop (Iași: Polirom, 1999), 272-27.

3 Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 74.

Pentru capitole din cărți

4 Edward G. Carmines, Robert Huckfeldt, „Comportamentul politic – o perspectivă de ansamblu”, în Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann (coordonatori), *Manual de știință politică*, traducere colectivă (Iași: Polirom, 2005), 206.

Pentru referințe la o notă de subsol

5 Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989), 164, n.1.

Pentru articole

Se respectă aceleași norme, menționîndu-se prenumele și numele autorului, titlul articolului în caractere drepte, între ghilimele, urmat de numele revistei/publicației în italice, numărul publicației, anul apariției (în paranteză), urmat de două puncte, pagina sau paginile citate.

6 Adrian Cioroianu, „Și totuși, Europa unită există – deși nu toți europenii votează”, *Sfera Politicii* 136 (2009): 9.

Pentru articole din ziare

7 Daniel Dăianu, „Schimbarea modelului”, *Jurnalul național*, 29 iulie 2009.

Pentru texte nepublicate

8 Ion Popescu, „Coalițiile din perioada postcomunistă. Cercetare comparată – România, Ungaria, Bulgaria” (lucrare de licență, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București, 2009).

Pentru documente sau texte de pe Internet

9 Francis Fukuyama, „The Neoconservative Moment”, *The National Interest* 12 (2003), <http://www.thetharmaproject.com>, accesat 12.09.2009.

Pentru documente din arhive

Dacă se folosesc surse primare din arhive, trebuie să dați sursa în concordanță cu sistemul relevant de catalogare și locația arhive. Dacă referințele sînt la documente guvernamentale, ale partidelor politice, ale unor fundații, societăți, think-tanks sau alte organizații ale societății civile, atunci sursele vor fi identificate pe cit de complet este posibil.

10 ASRI, fond D, dosar 9897, f. 93.

11 Documentul poartă mențiunea „Strict secret de importanță deosebită. Exemplar unic”, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dosar 264/1972, vol. VI, f. I-II.

12 Petre Roman, „Viziune politică asupra strategiei de dezvoltare a României în întîmpinarea secolului XXI. Pentru o bună guvernare a țării – calea social-democrată” („Caiet politic” distribuit participanților la Congresul extraordinar al Partidului Democrat, 16 martie 2001, fără alte mențiuni).

Atenție!

În citatele următoare din cărți sau articole deja citate, nu se mai dau prenumele și numele autorului, ci doar numele, nici titlul integral, cu referințe, ci doar titlul prescurtat, urmat de pagină, nu se vor folosi *op.cit.*, p. 23, sau *loc. cit.*, nici *ibid.* ori *ibidem*. De exemplu:

13 Sartori, *Teoria*, 29.

14 Cioroianu, „Și totuși”, 8.

15 Tismăneanu, „Dynastic”, 35-38, esp 36.

Atenție!

Trimiterile bibliografice se fac întotdeauna folosind limba originală a referinței, nu prin traducerea titlurilor de cărți sau articole. Titlurile unor cărți sau articole din limbi străine care nu folosesc alfabetul latin se dau prin transliterare fonetică a titlului din limba respectivă.

Cînd se citează cuvinte străine ori numele unor autori străini sau ale unor personaje politice străine, se păstrează ortografia din limba originală, cu respectarea normelor ortografice din limba respectivă.

¹ Alegeți din bara de titluri opțiunea *footnotes* și adaugați, la subsol, clarificarile dumneavoastră.

SUMMARY

Editorial

- Well-tempered minorities: some features for the theory of democracy 3
Dan Pavel

Minorities

- Party Regulation in Central and Eastern Europe..... 13
Jóhanna Kristín Birnir
- Language policy regarding national minorities in Romania 1990-2008 29
István Horváth
- Twenty years of unsolved conflicts.....34
István Haller
- Minority representation in local councils..... 38
István Gergő Székely
- Islam, identity and integration regarding the Muslims in Romania 48
Gyula Kozák
- The Catholics in Moldavia: civic identity and oral history.....52
Stelu Șerban
- Roma people in post-communist Romania: mobilization and identity discourse 58
Iulius Rostas
- From integrating practices to a philosophy of Roma integration..... 69
László Fosztó
- The petty disquisition regarding the gender equality and the invisible men 74
Ovidiu Anemțoaice
- Minorities in post-communist Romania 80
Jaomiasa Handy Francine

- Question Mark: Csaba Ferenc Asztalos** 88
Aurora Martin

Archive

- Sfera Politicii's Archives - How did Brezhnev inform Ceaușescu about the invasion of Czechoslovakia in August 1968..... 90
Lavinia Betea

Essay

- Beyond any critical theory: a possible insertion of Habermas's political philosophy in the theory of international relations..... 96
Emanuel Copilaș

Reviews

- The red terrorists 114
Sabin Drăgulin
Pino Casamassina, *Il libro nero delle brigate rose: Gli episodi e le azioni della piu nota organizzazione armata dagli „Anni di piombo” fino ai giorni nostri*
- The geometry of power 116
Silviu Petre
Zbigniew Brzezinski, *Triada geostrategică. Convingerea cu China, Europa și Rusia*
- How should America act in a post-American world? 119
George Vișan
Fareed Zakaria, *The Post-American World*
- Challenging the interchange relations between the Islamic world and the West..... 123
Costinel Anuța
Dumitru Chican, *Omul de după om: Islamul în contextul modernismului și postmodernismului*

- Signals** 125

- Index of authors**..... 127

Minorități

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.

Răspunderea pentru textele scrise aparține autorilor.

Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.

Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune și se pedepsește conform legilor în vigoare.

